

VIGILIA

1995 / 9

Szent Lászlóról

TÖRÖK JÓZSEF ÉS LUKÁCSY SÁNDOR ÍRÁSA

RÓZSA HUBA: A Bibliai Teremtéstörténet tanítása

PASKAI LÁSZLÓ: A Veritatis splendor lelkipásztori feladatai II.

XERAVITS GÉZA: A holt-tengeri tekercek

SZENNAY ANDRÁS: „Inspirációk” az egyházzól

Beszélgetés Wolfhart Pannenberggel

LUKÁCS LÁSZLÓ:	A káosz napjai	641
RÓZSA HUBA:	„Kezdetben teremtette”	642
XERAVITS GÉZA:	A holt-tengeri tekercsek	650
TÖRÖK JÓZSEF:	Szent László király alakja	662
LUKÁCSY SÁNDOR:	Prédikációk Szent László királyról	666
BEKE GYÖRGY:	Magyar egyházak a Groza-korszakban	670
PASKAI LÁSZLÓ	A Veritatis splendor lekipásztori feladatai (II. rész)	676

SZÉP / ÍRÁS

MOHÁS LÍVIA:	Éthopoiia — egy személy monológja	683
BEKE TIBOR:	Imádság alázatért (vers)	693
LÁSZLÓFFY ALADÁR:	Eső (vers)	693
XERAVITS GÉZA:	Öt apokrif zsoltár	694
FENYVESI FÉLIX LAJOS:	Örökké tartó pillanat (vers)	701
BRASNÓ ISTVÁN:	Szivacs (vers)	701

BESZÉLGETÉS

Wolfhart Pannenberg professzossal (Kemény Éva fordítása)	702
---	-----

MAI MEDITÁCIÓK

SZENNAY ANDRÁS:	„Inspirációk” az egyházzól	710
-----------------	----------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	715
---	-----

A káosz napjai

Káoszt, örületet, mámort, eksztázist ígérek azok a plakátok, amelyek rendezvényekre, „happeningekre”, nyilvános megmozdulásokra, netán „tanfolyamokra” csalogatnak a „civilizált” világ különböző pontjain, Budapesttől Hannoverig, Rio de Janeirótól Dallasig. Hasonló műsorok zúdulnak ránk folyamatosan az egyre szaporodó tévécsatornákon keresztül is. A közvetlen személyi és anyagi károkról néha közölnek becsült adatokat, a tényleges pusztítás nagysága azonban fölbecsülhetetlen.

Bármilyen szónokiasan hangzik, nemigen kerülhetjük ki többé a kérdést: megőrült a világ? Pontosítanám a kérdésben rejlő riadt felismerést: egyre veszélyesebben növekszik azok hatalma és vonzása, akik arra törekcsenek, hogy őrjöngésbe kergessenek embereket.

Mi történt? A felnőttek világát elutasító fiatalok a felelősek mindezért, akik ráuntak a normális emberi életre, a világmindenség s az emberélet által nyújtott örömökre és szépségekre? Vagy pedig az újkor szabadságeszménye jutott csődbe? „Szabadság, te szülj nekem rendet.” — írta József Attila. A szabadság a szeretetben válik teljessé — tanítja Jézus. Századunkban viszont eluralkodott a szabadságnak az az értelmezése, hogy saját érdekében bárki bármit megtehet, amit jónak (vagyis a saját javát szolgálónak) lát. S nemcsak az utcákon randalírozó fiatalok, a garázda bűnözők tették magukévá ezt a felfogást, hanem a politikai és gazdasági élet számos jeles egyénisége is.

A világegyetem csodálatosan rendezett, törvények irányította kozmosz. A mítoszok szerint a káoszból emelkedett ki a világ, a kinyilatkoztatás szerint Isten a semmiből teremtette. Bárhogyan lett is: a létezés előfeltétele a rend. A káosz élhetetlen. Az élet elpusztul, ha az élősködők túlságosan elszaporodnak. Elpusztul a kozmosz, ha káoszba zuhan, elpusztul az ember, ha feladja a szabadság biztosítékát, a rendet és az igazságot.

Valaha évente egyszer megrendezték a bolondok napját: egy napra féltették a rendet és a szokást, hogy kellően kimulathassák magukat. Valójában e bolondos szórakozások is meghatározott rendet követtek. A káoszra áhítózni, avval kacérkodni, azt tudatosan előidézni: népirtáshoz és tömeges öngyilkossághoz vezet. (Nem kevésbé közveszélyes persze, ha valaki a törvényes rend felszíne alatt veszi semmibe a jogot és az igazságot.)

Napjainkban globális méretekben válik élet-halál kérdéssé: elfogadjuk-e a jog és az igazság törvényeit, vagy pedig nyíltan vagy burkoltan (netán önmagunknak se bevallottan) anarchistává leszünk, akik saját javunkat keresve evickélünk kozmosz és káosz határmezsgyéjén veszélyeztetve magunkat és mindnyájunkat.

„Kezdetben teremtette...”

RÓZSA HUBA

A bibliai teremtéstörténet tanítása

1939-ben született. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának tanszékvezető professzora. 1991-től a levelező tagozat igazgatója. Számos könyv, tanulmány és cikk szerzője.

A természettudományos kutatás

A bibliai teremtéstörténet, „azaz a hatnapos teremtéstörténet (Ter 1,1-2,4a) az ószövetségi monoteizmus egyik legjelentősebb tanúja az egyetlen, világfeletti és világot teremtő Istenről, és egyúttal a bibliai hagyomány kiemelkedő irodalmi alkotása is. A hatnapos teremtéstörténet teológiai tanítását akár Izrael, akár az egyház mindig is megértette. Értelmezésével kapcsolatban az újkorban merültek fel problémák, amikor a természettudományos kutatás fényében kétségessé vált a bibliai világkép érvénye. Kiderült, hogy a szent szerző tudományos ismeretei a világról semmiben sem különböztek a kor bármely emberének ismereteitől. Ebből adódott a nagy kérdés: a hatnapos teremtéstörténet világképe és a teremtés leírásának módja hogyan rendelődik a világ teremtéséről és a teremtő Istenről szóló tévedhetetlen tanításhoz. Más szóval, a bibliai szerző úgy tanítja-e a teremtés hat napra terjedő folyamatát és a háttérben meghúzódó világképet mint a hit igazságait, vagy pedig mindez csak a keret, amelyben a szerző a teremtéshit igazságát megjeleníti.

A bibliai teremtéstörténet és a szerző céljának megértéséhez segít annak a közvetlen háttérnek az ismerete, amelyben ez az alkotás született, s ez nem más, mint Izrael népének a babiloni fogságban szerzett tapasztalata.

Izrael népének a babiloni fogságban szerzett tapasztalata

II. Nebukadnezár újbabiloni uralkodó több hadjáratot vezetett Júda királysága ellen. Kr. e. 598-ban, majd 587-586-ban elfoglalta Jeruzsálemet. Ez utóbbi alkalommal lerombolta a várost és a templomot, megszüntette a királyság önálló állami létét, amely most a birodalom tartománya lett. Három alkalommal (597, 586 és 582) Júda lakosságának egy részét — a királyi udvart és a vezető réteget, a papságot, kézműveseket — Babilonba hurcolta. Belőlük alakult ki a jelentős babiloni diaszpóra.

Az ószövetségi ember a valóságot a történelemben élte meg, a természetnek csak a történelemmel kapcsolatban volt számára jelentősége. Részére a világ a történelmet és nem a kozmoszt jelentette. Izrael Istennel először mint üdvözítő és szabadító, nem pedig mint a teremtő Istennel találkozott (lásd: exodus, tapasztalat). Istent az üdvtörténet nagy tetteiben ismerte fel, amelyekben népe javára cselekedett. Megtapasztalta, hogy Izrael Istenének, Jahvének hatalma van a többi nemzet felett is, abszolút ura a történe-

lemnek, de egyúttal ura az életnek és a természet jelenségeinek is, tér és időbeli korlátozás nélkül. Ez az utóbbi felismerés vezette el Izraelt arra, hogy a természet jelenségeiből is kiolvassa Isten tevékenységének nyomait.

**A mezopotámiai
nagykulturák embere**

Babilonban Izrael más vallási környezetbe került. A mezopotámiai nagykulturák embere a valóságot a természetben élte meg. Ezeknek a nagykulturáknak (beleértve Egyiptomot is) léte, amelyet fejlett mezőgazdaságuk tett lehetővé, összefüggött a természet rendjének megismerhetőségével, kiszámíthatóságával és szabályos kihasználásával (csatornázás stb.). Az ember élete beilleszkedett az évszakok ciklikus változásába, és az élet egész rendjét meghatározta a természet ritmusa (áradás, eső, termés, szaporodás stb).

Míndezeknek alapvető jelentősége volt a vallásos világképben is. A nagykulturák embere felfedezte a természetet, a természetben érvényesülő törvényeket, a világ sokrétűségét. A természetet nem tartotta élettelen mechanizmusnak, hanem a természet különböző megnyilvánulásainak, törvényszerűségeinek háttérben isteni erőket látott működni, s a különböző természeti jelenségeket megszemélyesítve egy-egy istenségnek tulajdonította. Minden istenségnek megvolt a saját hatalmi szférája a természetben. A világot nem választották el az istenitől. Az istenségek a világhoz tartoztak, annak részei voltak, vagyis a természet maga is isteni, egyszerre személyes és személytelen valóság (mitologikus világkép).

**A világot nem
választották el az
istenitől**

Érdeklődtek a világ eredete után, s ebből jöttek létre a kozmogóniák (a világ eredete), amelyek egyszerre teogóniák (az istenek eredete) és antropogóniák (az ember eredete). A világ és az istenség eredete közös, egybemosódik egy időfeletti kezdetben, s innen bontakozik ki az egész valóság. Ebből az is következik, hogy a monoteizmus-politeizmus ellentéte mögött egy másik, nagyobb ellentét, a transzcendencia-immanencia ellentéte húzódik meg.

**Transzcendencia-
immanencia ellentéte**

Ezt a szemléletmódot találjuk az *Enuma Elis* eposzban: az ősidőben csak az őskáosz volt, a személyes és személytelen ősvíz: hímnemű része Apszu, nőnemű része Tiámat. Vizeikkel összemósódtak, és isteneket nemzettek. Az istenek születésével és egymással való küzdelmükből kialakul a mindenség. Marduk például a megölt Tiámat testéből alkotja az égboltot, az istenek közül Kingu véréből gyúrja az embert, más változatban két Lagma isten vérért a földre folytatják, és ebből gyúrják az embert.

Izrael ezzel a mitologikus világképpel találkozott Babilonban, és most a Jahve-hit fényében kellett választ adni az eredet kérdésére is: az üdvözítő és szabadító Isten egyben a világot teremtő Isten is. Izrael az egyetlen, személyes és világfeletti Istenbe vetett hitét állította szembe a Babilonban tapasztalt mitologikus világmagyarázattal: Isten nem része, hanem teremtője a világnak. Ennek irodalmi megfogalmazását találjuk a hatnapos teremtéstörténetben.

Ter 1,1-2,4a.

**A teremtéstörténet
irodalmi formája**

A Ter 1,1-2,4a a Kr. e. 6. század és 5. század vége között keletkezett, szerzője a jeruzsálemi papság köréhez tartozott. Irodalmi formáját tekintve himnusz formájában fogalmazott hitvallás. A létezők rendjét és teremtését irodalmi rendben ábrázolja. A leírás elemei, szerkezete, ünnepélyes hangneme a szerző teológiai kijelentésének szolgálatában állnak. A teremtés minden egyes napját litániaszerűen ismétlődő formulák határozzák meg. A leírásban érvényesülő monotonia és ismétlés a teremtő isteni parancs ellenállhatatlan megvalósulását hangsúlyozzák, a himnusz napokra épített szerkezete a teremtésben létrejött isteni rendet, a napok pedig a teremtés időbeliségét tanúsítják.

Szerkezete

Ter 1,1-2

A hatnapos teremtéstörténet szerkezetileg úgy épül fel, hogy egy felirat vezet be, amely összefoglalja mindazt, amit a hat nap az egyes teremtéscselekményekben részletesen leír. Az 1. vers a teremtés tényét mondja ki, mindent Isten teremtett: „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet.” A 2. vers viszont azt a hátteret, a káoszt mutatja be, amelyből a teremtés kiemelkedett: „A föld azonban pusztta volt és üres, sötétség borította a mélységeket és Isten lelke lebegett a vizek felett.” A himnusz törzse a teremtés rendjének részletes leírása hat nap keretében mégpedig úgy, hogy az első három nap az ún. „szétválasztás műve”, amelyben Isten a káoszból megteremti az élet befogadására alkalmas, rendezett világot: 1. nap: világosság és sötétség; 2. nap: égboltozat azaz alsó és felső vizek; 3. nap: szárazföld-tenger, növények. A második három nap az ún. „benépesítés műve”, amelyben Isten a rendezett világban élő teremtményeket alkotja meg: 4. nap: égitestek, naphold-csillagok; 5. nap, tengeri állatok, szárnyasok; 6. nap: szárazföldi állatok és az ember; Érdekes megfigyelni, hogy a hat napon nyolc teremtéscselekmény történik, mégpedig úgy, hogy párhuzamosan a harmadik és a hatodik napon a teremtmények két-két körét teremti Isten (növények, ember). Ez azt is jelenti, hogy a hatnapos sémától függetlenül a teremtmények nyolc körét sorolták fel, amikor azonban a hat napos egymásutániságába helyezték; csak ilyen szerkesztéssel lehetett elrendezni őket. A himnuszt a hetedik nap, a nyugalom napjának alapítása zárja.

Ter 1,3-31

Ter 1,3-31

**Az ókori ember
világképe**

A teremtéstörténet gerince a teremtés rendjének leírása a hat nap keretében. A leírás háttérében az ókori ember világképe áll, amely szerint a világot hatalmas víztömeg veszi körül. A Föld egy óceánban álló sziget, amelyet minden oldalról tenger határol. Felülről az égbolt tartja távol a felső vizeket, az égi óceánt. A Földet tartó oszlopok a mélység vizeibe, az alsó vizekbe nyúlnak; a Föld alatti üregekben van az alvilág, a seol, a halottak birodalma. A mindent körülvevő hatalmas víztenger benyomása abból a jelenségből ered, hogy bármerre fordul az ember, vízzel találkozik: az égi óceánra az eső emlékezteti, a Földön bármelyik irányba halad, mindig tengerhez ér, a földből fakadó források, kutak, a mélység vizeire, a Föld alatti hatalmas víztengerre figyelmeztetik.

Ennek a mindent körülvevő víztengernek Isten szabott rendet, és korlátok között tartja, nehogy az alsó és felső vizek összecsapjanak, és megsemmisítsék a világot. Az égbolton az égitestek, a nap, a hold és a csillagok, mint lámpások, az éjszaka és a nappal váltakozását jelzik. A világosság és a sötétség azonban önálló valóság, ezért teremthette őket Isten függetlenül az égitestektől. A világosság és a sötétség meghatározottságot kölcsönöz a dolgoknak, és szabályos váltakozásukkal megjelenik az idő, a teremtett rend ritmusa. A leírásnak mítosz-ellenes szándéka van: a világ, a világ rendje, az égitestek, az állatok stb. teremtmények, nem méltók kultikus tiszteletre. Isten alkotásai, azé az Istené, aki nem része a világnak, hanem felette áll.

**Az idő, a teremtett
rend ritmusa**

**A teremtés az
üdv történetéhez tartozik**

A teremtő tettek napokra való elosztásával a bibliai szerző a teremtést — szemben a mítoszokkal — az időbeliségbe helyezi, és a történelemhez sorolja. A világ Isten szuverén akaratából jött létre, Isten ellenállhatatlan hatalmát hangsúlyozza, hogy Ő szavával teremt. A világ rendje nem a vak természeti erők kibontakozásából jött létre, hanem annak az Istennek akaratából, akit Izrael üdvözítő Istennek ismert meg. Hasonló jelentősége van a teremtés művét lezáró hetedik napnak, amelyen Isten megpihen, és azt megszenteli. A hetedik nap rendelése közvetett utalás a szabbatra, a nyugalom napjára. A hét rendjének révén a teremtés az üdv történetéhez tartozik, mert vele kezdődik az idő, amelyben az emberiség és Izrael története lejátsszódik.

Ter 2,1-4a

Röviden még ki kell térni a hatnapos teremtéstörténet felíratára, az 1. és 2. versre. Az 1. vers — „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet.” — alapvető kijelentés, amely összefoglalja Izrael hitét a teremtő Istenről és a világ eredetéről. A kezdet az a legvégső határ, ameddig az ember képes visszamenni a jelen világ tekintetében. Ez a legvégső határ a teremtés, amely minden történés kezdete. A kezdetben való teremtés azt mondja ki, hogy létezett egy időpont, amelyben nem lett volna értelme egy múlt időben kimondott mondatnak. Az idő elején való teremtés azt jelenti, hogy a teremtés nem folyik öröktől fogva. Az ég és a föld együttesen a világmindenség, a kozmosz, melyet részleteiben a hat nap teremtéscselekményei írnak le. „Minden, ami létezik, Isten teremtő akaratából jött létre. Az Isten teremtő tevékenységének kifejezésére használt héber „bara” ige alánya mindig Isten, s nincs anyag, amit felhasználna. A Biblia ezt az igét olyan esetekben használja (papi teremtéstörténet, Izajás 40-55. fejezetei az üdv történet vonatkozásában), amikor Isten valami újat, rendkívülit alkot, aminek nincs előzménye, emberileg nem számítható ki, csak Isten képes megtenni, azaz teremni.

A 2. vers — „A föld puszta volt és üres, sötétség borította a mélységeket és Isten lelke lebegett a vizek fölött.” — nem az első vers, azaz a teremtés következményét írja le, hanem a teremtés ellentétét, amelyből megérthető Isten világot teremtő tette. Az

A rend és a káosz

ókori Kelet embere a teremtést nem a lét és a semmi, hanem a rend és a káosz ellentétében szemlélte. A bibliai szerző a hatnapos teremtéstörténetben a világ valóságát a szétválasztás révén létrejött rendben látja, amely mindennek meghatározza a helyét és a szerepét. A fennálló világ tagadása ezért egyet jelent a rend hiányával: ha nincs rend, világ sincs, mert minden a rend által jött létre. Ezért a bibliai szerző a káosz (amely számára a semmivel azonos) leírásával magyarázza a teremtés nagyságát és jelentőségét. A káosz egyetlen hatalmas, kavargó őstenger, amelynek állapotát két vonás jellemzi: a sötétség, a pusztaság és üresség. A rend alapvető sajátossága a napok szabályos váltakozása a sötétség és világosság révén. A sötétség azt jelenti, hogy a napok váltakozásának ez a szabályszerűsége hiányzott. Nem a normális sötétség ez, hanem a napfogyatkozáshoz hasonló derengés, amely beborította a kaotikus víztömeget. A pusztaság és üresség a pusztaságot, erőtlenséget, semmiséget, értéktelenséget jelenti. Az őstenger felett azonban ott lebegett Isten lelke, amely Isten teremtő erejét jelenti. A káosz felett tehát jelen van az a teremtő hatalom, amely a világot a létbe emeli.

A káosz a teremtés értelmezésére szolgál, csak logikailag előzi meg a Világot

A káosz a kozmoszra való tekintettel a teremtés értelmezésére szolgál, s nem kronológiailag, hanem logikailag előzi meg a világot. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a bibliai elbeszélésből az első pillanatban úgy tűnik, mintha a káosz és a teremtés időbeli egymásutániségben állnának, s Isten már valami létezőből alkotná a rendezett világot. A káosz csak azt a hátteret adja meg, amely a teremtést érthetővé teszi, tehát elsőbbsége logikai természetű.

Az elmondottakból világos, hogy a papi szerző leírása a hatnapos teremtéstörténetben saját korának világképét tükrözi, és világismerete nem haladja meg a kor emberének természettudományos ismereteit. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy a létezők rendjét és keletkezését irodalmi rendben írja le (első három nap az szétválasztás műve, második három nap a felékesítés műve), de ez az irodalmi rend a teremtés könyvének időrendi összefüggésében genetikussá, a teremtés egymásutániségává lesz. Más szóval a kozmoszból kozmológia lett. Felmerül tehát a kérdés: hogyan kell értékelni a bibliai szövegben bemutatott világrendet és a benne érvényesülő genetikussá (a teremtés hat nap alatt) rendet? A világrend és a keletkezés rendje hozzátartozik-e a szerző által tanított hitigazságokhoz, vagy más szerepük van?

A feltett kérdésekre a következő módon válaszolhatunk: a bibliai szerző a mitologikus világképpel szemben akar alapvető igazságokat kijelenteni:

— a világ nem isteni, hanem egy felette álló egyetlen személyes Isten akaratából létezik, akit Izrael mint üdvözítő és szabadító Istent ismert meg;

— az ember ne cserélje fel az egyetlen igaz Isten tiszteletét azzal, ami nem Isten, a természet és ami benne van nem lehet vallásos vagy kultikus tisztelet tárgya, üdvösséget egyedül a világleletti, személyes istentől várhat;

— világos eligazítás a monoteizmus kérdésében, egyetlen személyes Isten van (szemben a politeizmussal), — s ez az egyetlen Isten világleletti, vagyis nem része a világnak (szemben a mitológikus világeértelmezéssel, amely szerint az istenek a megszemélyesített természeti erők).

Teológiai természetű tanítás

Ezeket az igazságokat a szerző saját, irodalmilag művészi formált világgképében szemlélteti. Mindez azt jelenti, hogy a hat teremtésnapban ábrázolt világgkép nem önmagában áll, nem önmagában van jelentése, hanem alárendelődik a bibliai szerző előbb bemutatott teológiai természetű tanításának. A teremtéstörténet mint a hit mindenkor érvényes igazságát tanítja, hogy honnan a világ (Isten teremtő akaratából jött létre), nem vonatkozik viszont ez a megállapítás a szerző kozmológiai természetű világgképére. A kinyilatkoztatott igazság szemléltetésére szolgáló világgképet és annak irodalmi ábrázását is a sugalmazó Isten vezetésével választotta ki a szerző, de ebben megmarad kora ismereteinek szintjén. Mint tévedhetetlen igazságot tudja, hogy a világ teremtménye, a teremtés mikéntjéről viszont csak annyit tud, amennyit saját korának kozmológiai ismereteiből megszerezhetett. Viszont ezek az ismeretek is alkalmasak arra, hogy a világot teremtő Istentől egyetemes érvényű hitigazságot közöljön.

Ter 1,26-30

A hatnapos teremtéstörténet az ember teremtéséről és küldetéséről is beszél, amelyet a hatodik nap összefüggésében ír le. Az ember teremtése, mint önálló teremtéscselekmény, önálló irodalmi egység. Az ember mint utolsó a teremtmények körében arra utal, hogy a teremtett rend csúcsán áll, és érte van minden. Erre utal az elbeszélés ünnepélyes hangneme is: „Alkossunk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá. Uralkodjék a tenger halain, és az ég madarain, a háziállatokon, a mezei vadakon és az összes csúszómászón, amely a földön mozog. Isten megteremtette az embert, saját képmására teremtette őt, férfinek és nők teremtette őket...”. Érdemes figyelni arra, hogy az ember teremtését a szerző minden képszerűség nélkül írja le, csupán a teremtés tényét közli, és semmit sem mond a teremtés mikéntjéről. A papi szerző ismerte a Ter 2. fejezetét az első ember és asszony teremtéséről, mégsem tartotta az ember teremtése leírásának ezt a módját magára kötelező mércének. Mindebből kitűnik, hogy a bibliai hagyományban a világ és az emberiség kezdetéről nem volt egyetlen, kizárólagosan mértékadó elképzelés, hanem a különböző hagyományok különböző formában írták le azt.

Az emberrel kapcsolatos kérdések

A bibliai szerzőt az emberrel kapcsolatban a következő kérdések foglalkoztatják a hatnapos teremtéstörténetben:

— honnan az ember, honnan az ember kétneműsége, a nemek eredete;

— milyen az ember helyzete a világban, milyen a viszonya a világhoz, mi a feladata a világban.

A szerző a feltett kérdésekre választ a következő módon adja meg a hatnapos teremtéstörténetben:

— az ember Isten teremtő akaratából lépett a világba, de hogy miként, azt a szerző nem részletezi a hatnapos teremtéstörténetben;

— az ember méltóságát istenképisége alapozza meg. Az emberi személy tisztelete, megbecsülése és védelme minden emberre kiterjed, megkülönböztetés nélkül;

— az ember kétneműsége Isten teremtő akaratából ered. Ebből következik, hogy a két nem ugyanazon istenképiség birtokosa, a világlefletti uralomra való megbízatás mindkét nemhez szól, emberi méltóságukban egyenlők;

— a kétneműség és mindaz, ami abból következik, az Istentől teremtett embervolt része, és az emberi személy kibontakozásához tartozik. A teremtettségből következik, hogy ennek az életterületnek Isten ura és parancsolója

— az ember világot uralma alá hajtó hatalma és megbízatása azt jelenti, hogy az ember lényegéhez tartozik az alkotás. Ezért a kultúra, a tudomány és technikai fejlődés nem az isteni gyámködástől való szabadulás, nehezen megszerzett autonómia. A világ megismerése és tevékeny alakítása egyenesen Istentől kapott megbízatás.

Az ember istenképisége

Az ember méltóságát istenképisége határozza meg. Az ember képmás-mivoltát két kifejezés határozza meg: képmásra (celem), jelentése a valódi képmás, a szobor-és hasonlatosságunkra (demuth)-jelentése az elvont hasonlóság, a kinézés. A két kifejezés együtt azt jelenti, hogy a képmásnak hasonlónak kell lennie ahhoz a valósághoz, amelyet a képmás ábrázol. Az emberre nézve ez azt jelenti, hogy az embernek hasonlónak kell lennie Istenhez, aki alkotta őt. Az istenképi mivoltban az ember méltósága jelenik meg, amely őt megkülönbözteti minden más teremtménytől. A bibliai kijelentés az egész emberre vonatkozik, testi és szellemi valóságára egyaránt.

Az isteni döntés meghatározza azt is, hogy mi az istenképiség tartalma: „Uralkodjék a tenger halain (...) amely a földön mozog.” (Ter 1,26). Az ember uralomra van hivatva, a külső természet pedig érte van. Az ember Isten képviseli a világban, Isten uralmát gyakorolja a teremtett világban. Ezáltal Isten képmása és a teremtett világ fölé emelkedik. Az istenképiség tartalmára a 8. zsoltár ad eligazítást:

„Uram, mi Urunk, milyen csodálatos a neved az egész földön (...)

Mi az ember, hogy figyelemre méltatod, és mi az emberfia, hogy meglátogatod?

Kevéssel tetted őt kisebbé az isteni lényeknél, dicsőséggel (kabód) és tisztelettel (hadar) koronáztad meg.

Úrrá tetted kezéd alkotásán, mindent lába alá tettél: a juhokat, marhákat mind, a mezei állatokat is,

az ég madarait, a tenger halait, amelyek a tenger ösvényein járnak...”

Isten adjon
megbízatást az
embernek

A dicsőség, és a tisztelet és a velük járó uralom csak Istennek jár ki, s most az ember osztályrésze lesz, így lesz az ember Isten képmása. Az ember tehát nem szolgálja, hanem ura a világnak. Ezt a képmási mivolttal járó megbízatást Isten az ember megáldásával adja át: „Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat felett, amely a földön mozog.” Az áldással Isten átadja a megbízatást az embernek, hogy istenképiségének megfelelően részt vegyen Isten teremtő és világot fenntartó munkájában.

Ter 1,28

Az embernek tehát Istentől kapott önálló feladata van a világban. A világot uralma alá hajtó tevékenysége lényegéhez tartozik. Az emberi kultúra és civilizáció tehát nem az istenek szolgálata, és nem is valami tőlük eltulajdonított képesség és ismeret eredménye, mint az ókori mitológia tanítja, és nem is Isten ellenes felnőtté, mint azt a modern ember gondolja.

A teremtéstörténet
tanítása egyúttal az
egyház tanítása

A hatnapos bibliai teremtéstörténet több mint kétezer éve keletkezett, és egy meghatározott történeti helyzetben akart eligazítást adni Izrael hívő közösségének. A kinyilatkoztatás fényében azonban minden időre érvényes tanítást adott Isten és a világ, Isten és az ember, az ember és a világ kapcsolatáról. A teremtéstörténet tanítása, mint Isten szava, egyúttal az egyház tanítása is lett, és a keresztény világértelmezés része. Aktualitását ma sem veszítette el, egy olyan korban, amikor az ember a kitágult világ-egyetem ismeretében újra felteszi az eredet kérdését, keresi helyét és feladatát a világban, az emberi lét értelmét, remény és kétségbeesés között hányódik. A bibliai szerző a lét értelmes és reményteljes valóságát állítja elénk, amikor azt tanítja: az üdvözítő Istent hívott mindent életre. Az az üdvözítő Isten, akinek emberszerete az egyház hite szerint Krisztusban ragyogott fel számunkra.

A holt-tengeri tekercsek

XERAVITS GÉZA

Született 1971-ben Budapesten. Teológiai és hebraisztikai tanulmányokat folytatott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hit-tudományi Karán és az ELTE Bölcsészettudományi Karán.

A qumráni szövegek felfedezése óta mindig újra visszatérő kísértés a kutatók bizonyos körei számára az iratokból megismert közösségnek és a születő kereszténységnek minél szorosabb kapcsolatba hozása, a bennük szereplő személyeknek Keresztelő Szent Jánossal, Jézussal, Pállal vagy a többi apostol valamelyikével való azonosítása. E vélemények — bár tudományos szempontból semmi szín alatt nem állják meg a helyüket, így maradandó eredménnyel nem is járnak soha —, elsősorban a szenzációra éhes sajtó hatékony közreműködésével, mindig gyorsabban bekerülnek a széles köztudatba, mint mindaz az egyébiránt igen fontos és érdekfeszítő kutatás, ami valóban hozzájárul a Krisztus születése körüli néhány század e meglepő, bámulatos képződményének, a qumráni közösség lényegének megértéséhez, és korának szellemi áramlatai közötti biztos elhelyezéséhez.

¹R. Eisenmann — M. O. Wise: *The Dead Sea Scrolls Uncovered*, - 1992.

²M. Baigent — R. Leigh: *Mi az igazság a holt-tengeri tekercsek körül*. Bp. 1993.

³M. Burrows: *A holt-tengeri tekercsek*. Bp. 1961; I.D. Amuszin: *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség*. Bp. 1986.

Ezen értelmezési horizont, mely több-kevesebb intenzitással mindig jelen volt a kutatás periferiáján, a kilencvenes évek elején szokatlan lendülettel kapott új erőre. Mint már annyiszor, képviselői most is két fronton nyitottak tüzet: egyfelől a tudományos közvélemény, másfelől a széles olvasóközönség irányába. Mindkét nyitás egy-egy szerzőpáros nevéhez fűződik. A tudományos fronton R. Eisenmann és M. O. Wise 1992-ben megjelent műve¹ jelentette a viták fellángolásának kezdetét, míg vulgarizátoraik, M. Baigent és R. Leigh szuggesztív stílusban megírt, 1993 óta magyarul is olvasható könyve² a nagyközönség nyelvére lefordítja teszi hozzáférhetővé a tekercsek e sajátos értelmezését.

Az a tény, hogy magyar nyelven az elmúlt négy évtizedben mindössze két olyan átfogó mű jelent meg, amelyik a lehetőségekhez képest igen objektíven mutatja be a qumráni kérdéskört (ráadásul e könyvek — ritkaságuk folytán — rég nem hozzáférhetőek minden érdeklődő számára)³, továbbá a hazai olvasó egyelőre a kérdéses szövegekhez sem tud igazán hozzájutni, fontosnak tartottuk azt, hogy a Qumránnal kapcsolatos kutatás néhány alapvető kérdését összefoglalva megpróbáljunk egy teljesen más szempontból kiinduló választ adni a Baigent—Leigh szerzőpáros hangzatos kérdésére: „Holt-tengeri tekercsek: mi az igazság?”

Rövid cikkünkben a következő kérdésekre próbálunk választ adni: milyen azon szövegek természete, amelyeket a Holt-tenger melletti barlangokban találtak azóta, hogy 1947 tavaszán Muham-

mad ed-Dib, egy ta^camire törzsbeli beduin kecskepásztor véletlenül rábukkant az első tekercekre, mi volt a belőlük megismerhető közösség, majd megkíséreljük röviden bemutatni, milyen feltárandó utak állnak jelenleg a kutatás előtt.

A holt-tengeri tekercek közvetítésével ránk maradt mintegy hat és félszáz mű⁴ három fő csoportba sorolható: rábukkanhatunk köztük a kánoni Szentírás különböző részleteire (Eszter és Nethemiás kivételével az Ószövetség minden könyve képviselve van)⁵, apokrifekre, valamint a leletek tekintélyes mennyiségét kitevő úgynevezett „szektás anyagra”, amely egyrészt a közösség irodalmát tartalmazza, másrészt a közösség bölcsőjeként, eszmei kiindulópontjaként értelmezhető zsidó szellemi áramlat (esszénusok) vallásos gondolkodásmódját tükröző szövegeket. A leletek természetéből, továbbá a barlangok vidékének középpontjában elhelyezkedő romcsoportban és magukban a barlangokban felszínre került tárgyi emlékek (elsősorban cserépdarabok) összefüggéséből⁶ két fontos következtetés vonható le. Egyrészt, hogy az iratok azon közösséggel állnak szoros kapcsolatban, amelynek az említett központi épület szolgált gyülekezőhelyül (jó részüket itt is írták: a romok közül irnokpadok kerültek elő, tintatartókkal és a rituális kézmosás céljait szolgáló bemélyedésekkel), másrészt — tartalmi elemzés után —, hogy a közösségnek e könyvtára kifejezetten vallásos gyűjtemény volt, vallásos igények kielégítését hivatva teljesíteni. A bibliai szövegek kéziratai elsősorban szaktudományos érdeklődésre tarthatnak számot, jelentőségük abban rejlik, hogy új összefüggésekkel gazdagítják az alexandriai (görög) és palesztinai (héber) kánon kialakulásáról való ismereteinket, némelyik darabjuk pedig — különösen a 11. barlang zsoltártekerce⁸ — a kánon fogalma hagyományos definíciójának újragondolását teszi szükségessé, hiszen egymás mellett tartalmaz kánonikus és apokrif darabokat, láthatóan ugyanolyan szerepet és tekintélyt tulajdonítva nekik. A bibliai kéziratok másik nagy értéke pedig abban áll, hogy a Szentírás szövegének legrégebbi tanúiként a felfedezésükig ismert kéziratoknál majd’ ezer évvel vittek közelebb bennünket a könyvek kialakulásának időpontjához.

Figyelemreméltó továbbá az a tény is, hogy a héber Szentírás darabjai mellett az úgynevezett deuterokanonikus művek töredékei is előkerültek, héber vagy arám nyelveken. Ezek eddig vagy csak mint a Szeptuaginta, az Ószövetség görög fordításának részei, vagy (ez Sirák fia esete) emellett talmudi idézetek és koraközépkori szektás zsidó (karaita) másolatok közvetítésével voltak ismertek. A leletek közt megtalálhatjuk Sirák fia könyvét, sőt, Tóbiás könyvének is kezünkben van a hosszú ideig csak feltételezett sémi nyelvű forrásszövege⁹.

A qumráni bibliai kéziratok kapcsán említést érdemel a 7. barlang néhány apró, görög nyelvű töredéke. Ezek közül kiadjuk csak kettőt tudott azonosítani, egyiket az Exodus, másikat Jeremi-

A kéziratiletelek

⁴ A még kiadatlan szövegekhez ld. E.Tov: *The Unpublished Qumran Texts from Caves 4 and 11*. JJS 43 (1992). 101-136.

⁵ ld. E. Ulrich, in. DSD 2(1995.) 86-87.

⁶ R. de Vaux: *L'archéologie et les mss de la Mer Morte*. London, 1961, 80. p.

⁷ F. García Martínez—A.S. van der Woude: *A „Groningen” Hypothesis of Qumran Origins and Early History*. RQ 56 (1990). 521-541, kül. 522-526.

⁸ 11QPs^a - J.A. Sanders: *DJD IV*. Oxford, 1965.

⁹ J.T. Milik: *La patrie de Tobie*. RB (1966), 522-530; *Les modèles araméens du livre d'Esther dans la Grotte 4 de Qumran*. RQ 59(1992). 321-406. , az Eszter-hagyomány alapjaival.

Újszövetségi iratok?

¹⁰ DJD III. I. Oxford, 1962 142-145.

¹¹ *New Testament Papyri in Qumran Cave 7?* JBL 91 (1972). 1-14.

Apokrif művek

¹² J.T.Milik: *The Books of Enoch*. Oxford, 1976.

¹³ Magyar fordítások: Ókeresztény írók 2,38-144 és 169-255.

¹⁴ 4Q42-Milik: „*Prière de Nabonide*” et autres écrits d'un cycle de Daniel. RB 63 (1956), 407-415. P.Grelot: *La prière de Nabonide*, RQ 36 (1978), 483-496.

¹⁵ J.A. Fitzmyer: *The Genesis Apocryphon*, Rome, 1971.

¹⁶ DJD. I. Oxford, 1955, 91-97.

¹⁷ Uo. 134-135, DJD III. 84-89, 184-193.

A közösség iratai

ás levele (Báruk 6. fejezet) maradványaként¹⁰ a hetvenes évek elején a spanyol J. O'Calaghan azonban jó néhány apró darabon újszövetségi részeket (Márk evangéliuma, Apostolok cselekedetei, egyes páli levelek) vélt felismerni¹¹. Véleményét rögvest számosan cáfolták, az elmélete alapjául szolgáló töredékeken mindenesetre annyira kevés betű maradt épségben, hogy azok biztonssággal semmilyen szöveggel sem azonosíthatók.

A szövegleletek második fő csoportja az apokrifeké. Ezek olyan művek, amelyeket szélsőséges apokaliptikájuk, enkratita gondolkodásmódjuk, esetleg a Biblia isten- vagy emberképétől való markáns eltérésük miatt mind a zsidóság, mind a kereszténység kizárt az általuk Istentől sugalmazottnak tekintett iratok sorából, és a kánonba nem vett fel, jóllehet készítőik sokszor egy-egy igen tisztelt, hajdani személyiség tekintélye mögé bújva adták elő tanításukat. Ezen írárok legtöbbször ókori fordítások (görög, latin, szír, etióp) közvetítésével maradtak ránk, most azonban héber, illetve arám eredetije került elő Hénokh könyvének¹², a Jubileumok könyvének és a XII Pátriárka Testamentumának.¹³ Külön csoportot képeznek azon apokrifek, amelyek qumráni felbukkanásukig semmilyen forrásból nem voltak ismertek, felfedezésük viszont számos ponton kibővítette az időszámítás fordulója körüli zsidóság gondolkodásáról alkotott képünket. Ilyen például a Dániel könyvének alapjául szolgáló hagyományegyüttes egy korai darabja, „Nabonid imája” (4Q0r Nab)¹⁴ a Genézis egy parafrázisa (1QGen Ap),¹⁵ egy a Deuteronomiumra reflektáló igen töredékes mű, a „Mózes mondásai” (1QDM)¹⁶, az Ezekiel 40-48-hoz kapcsolódó „Az Új Jeruzsálem leírása” (1Q32, 2Q24, 5Q15)¹⁷, valamint számos egyéb irat.

A leletek harmadik, talán legfontosabb része azon művek együttese, amely az őket másoló közösség irodalmi tevékenységének eredményeként jött létre, az úgynevezett „szektás anyag”. Ezek amellet, hogy részletes képet nyújtanak a qumrániak szellemi világáról, meglepően gazdag betekintést kínálnak keletkezésük kora zsidóságának történelmébe is.

Az anyag egyik alcsoportját azon kéziratok alkotják, amelyek a közösség mindennapi életével és szervezetével foglalkoznak, így a „Damaszkuszi Irat” (CD) és a „Közösség Szabályzata” (1QS), avagy ennek eszkatologikus távlatait fejtegetik, mint a „Háborús Szabályzat” (QM), ismertebb nevén a „Világosság Fiainak harca a Sötétség Fiai ellen”, a Jó és Rossz mindent eldöntő végső küzdelméről, valamint az 1QS kiegészítései, a „Gyülekezet Szabályzata” („Kéthasábos Szöveg” - 1QSa), mely az eljövendő kor messiási lakomájának asztalrendjét is bennfoglalja, és az „Áldások szabályzata” (1QSB). A szövegek ezen csoportjába tartozik egy sajátos önmeghatározó irat, egy levél, amelynek írói összefoglalják a közösség alapelveit, törvénytárgyát (halakha), és a normatív, farizeusi zsidóságtól eltérő naptári rendszerét („Az Igaz Tanító

¹⁸ E. Qimron—
J. Strugnell: *Miqsat
Macase Ha-Tora*, D7D
X. Oxford 1994.

19 11Q19-20.-Y.Yadin:
The Temple Scroll i-iii.
Jerusalem, 1977.

²⁰ A. Jaubert: *La notion
d'Alliance dans le
Judaïsme*. Paris, 1963,
p.125.

²¹ Id. Rabinowitz:
„Peshar/Pittaron” Its
Biblical Meaning and Its
Significance in the
Qumran Literature, RQ
30(1973), 219-232.

²² G. Brooke: *Qumran
Peshar: Towards the
Redefinition of a Genre*,
RQ 40(1981), 483-504.

²³ A pešerek
szimbolikus
névhasználatát
feldolgozza: I. Fröhlich:
*Le genre littéraire des
Pesharim de Qumran*.
RQ 47(1986), 387-395.

²⁴ J. Carmignac: *Le
document de Qumran
sur Melkisédeg*. RQ
27(1970), 361.

Levele” - 4QMMT)¹⁸, valamint a leghosszabb szöveg, a „Temp-
lomtekeres” (11QTS)¹⁹, ennek első két része témájában megegyezik az Igaz Tanító levelével, csak részletesebben fogalmaz, míg harmadik része, ahonnan neve is származik, az eljövendő, eszkatologikus Jeruzsálemi Szentély leírását tartalmazza. Kitüntetett helyet foglal el a leletek között a közösség első szellemi vezérének, az Igaz Tanítónak nevéhez kapcsolt magasztaló énekek gyűjteménye, a Hódajót (1QH), melynek megrendítő személyes vallomásai példa nélküli erővel álnak az intertestamentális zsidó irodalomban.

A közösség által létrehozott művek egyik legfontosabb alcsoportja a bibliáértelmezéseké (pešerek). E művek nem a mai értelemben vett kommentárok, hiszen céljuk nem egy nehezen megérthető rész világossá tétele volt, nem is midrások, amelyek épületes glosszákkal akarják megvilágítani a szöveget, alátámasztva valamilyen erkölcsi vagy törvényt érintő (legális) kérdést. Céljuk sokkal fundamentálisabb: felszínre hozni a Szentírás rejtett értelmét. A közösség számára az Írás nem volt más, „mint egy misztérium, amelynek meg kellett találni a magyarázatát”²⁰, és hitték, hogy ezt senki más nem képes megadni, mint az Igaz Tanító, neki ugyanis „Isten tudtára adta szolgálóinak, a prófétáknak minden titkát” (1QHab vii.4-5.). A Tanító, és nyomában a közösség értelmezésében pedig az Írás, nem volt más, mint prófécia, amely őrólok szól, jóslat, amely az ő életükben teljeseedik be²¹. A feladat így adott volt: összhangot találni a történelmi események és a Szentírás tanúsága között. A módszer mindenestre nem qumráni találmány, alapját az álmofejtésben leli, és visszaköszön olyan bibliai helyekről, mint József álmofejtése a Genézisben, vagy a jeremiási hetven évről szóló prófécia értelmezése Dánielnél (Dán 9.)²². Ugyanakkor sehol nem fejlesztették olyan tökélyre, mint a qumráni közösségben, aholis az Írás általuk felgöngyölt és saját történetükre vonatkoztatott mondanivalóját jórészt azonnal újra kódolták, létrehozva egy olyan szerteágazó szimbolikus fogalomrendszert, amely a kívülálló számára néha szinte lehetetlenné teszi pontosan felfedni értelmezésük eredményét²³ — éppen ezért szolgálnak különösen ezen írások jó alapul azoknak, akik saját elképzeléseiket akarják a szövegekbe belevetíteni.

A pešereknek, melyek alapanyagául elsősorban a prófétai irodalom, továbbá a zsoltárok könyve szolgált, két típusát különböztethetjük meg. Az egyik folyamatosan, versről-versre magyaráz (végig?) egy-egy művet, avagy egy-egy mű hosszabb részletét. (pešer continu — ilyenek az Izajáshoz, Ozeáshoz, Mikeáshoz, Náhúmhoz, Szofoniáshoz, a 37, 57, 68. zsoltárokhoz írottak — 3Q4, 4Q161-165; 166-167; 1Q14; 4Q169; 1QqHab; 1Q15; 4Q171; 1Q16), míg a másik az általa kifejtetni kívánt témához válogat megfelelő idézeteket az írás különböző helyeiről (pešer discontinu vagy tematikus pešer)²⁴, ez utóbbi típusra kifejezetten az eszkatologikus

hangvétel és témaválasztás a jellemző (Dávid házának és a Templomnak helyreállítása: Florilegium - 4Q174, az átmenet Beliál korszakából a Világosság Fiainak uralmába, az eszkatológikus harc az ellenféllel: Catena A — 4Q177 és a Melkizedek-szöveg — 11Q13.).

Tanulmányunk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy a barlangokban talált irodalomról egészen részletes képet nyújtsunk. Hiányoznak liturgikus és imádságszövegek, naptárral foglalkozó művek, az ún. újraírt Biblia (rewritten Bible) irodalmi műfajába tartozó számos kompozíció, ahol a szerző szabadon parafrázeálja a Szentírást hiányoznak a környező patak völgyekben (Wadi Murab-bacat, Nahal Hever) talált gazdasági és történeti dokumentumok — így Bar Kokhba saját kezű levelei, stb. Célunknak azonban, hogy a lehetőségek szerint átfogó rálátást nyújtsunk a szöveg-anyagra, ez a rövid áttekintés is megfelel.

A közösség mindennapi gyakorlata

A közösséggel foglalkozó iratokból egy elsődlegesen férfiakból álló, hierarchikusan szervezett (CD xiv. 3-4.), cádóqita papi vezetés alatt álló (CD xiii. 2, 1QS vi.5.,) csoport képe tűnik elő. E csoport tagjai vagyonszövetségben élnek — a belépés egyik legfontosabb mozzanata a próbaidő végén az egyéni javaknak a közösségéhez való elegyítése (1QS vi. 19.22.). Nem élnek cölibátusban, hiszen bár a Község Szabályzata nem tesz említést nőkről, a Damaszkuszi Irat és a Kéthasábos Szöveg feltételezi házasságukat (CD vii. 6-9; xvi. 10-13, 1QSA i.10.), és ezt támasztják alá a temetőben felszínre került női és gyermekcsontvázak. Amit a tagoktól megkövetelnek, úgy tűnik, mindössze a szigorú monogámia. A feleség elhunytá utáni újraházasodásról a szövegekből nem derült ki egyértelműen semmi.

A közös élet fő pillérei a munka és az imádság voltak, a rendszeres Szentírás-olvasás (1QS vi.7.), és a mindennapos, papok által vezetett kultikus étkezés. Ennek pontos menetét csak eszkatológikus beteljesülésének leírásából ismerjük (1QSa ii. 17-22.), kiemelt jelentőségét mindenesetre határozottan mutatja az az aprólékos szabályozásrendszer, ami az azon részt vevő személyekre vonatkozik.

A közösség számára alapvetően fontos volt az állandó rituális tisztaság, melyet fürdőekkel véltek biztosítani. Ezen egy nagy horderejű szemléletbővítést is végrehajtottak, összekapcsolván a rítus fizikai elemét (anyagát) a lelkiület megváltoztatásának belső fórumon lezajló feltételével: „nem tisztulnak meg, csak ha megtérnek rossz voltukból” (1Q v. 13-14.)

Kultikus gyakorlatuk a közösségi épületben folyt, mert bár a templomi istenszolgálatot fontosnak tartották, az általuk tisztátalannak tekintett jeruzsálemi főpapság miatt csak eszkatológikus jelentőséget tulajdonítottak neki. A hivatalos kultuszban egyébként sem tudtak volna részt venni, lévén az általuk használt naptár eltért attól, amit Jeruzsálemben normatívnak tekintettek²⁵. A

²⁵ A. Jaubert: *Le calendrier des Jubilés et de la secte de Qumran.*

VT 3(1953), 250-264;
Les calendriers des Jubilés et les jours liturgiques de la semaine. VT 7(1957), 35-61.

qumrániak éve szabályosan, 52 hétből és 364 napból állt, így — szemben Jeruzsálem lunáris naptárával — minden év minden napja mindig ugyanakkorra esett. A Templomtekercs tanúsága szerint saját ünnepeik is voltak, amelyekről máshonnan nincs tudomásunk (így mw^cd htyrwš: az újbor ünnepe, és mw^cd hvšmn: az új olaj ünnepe).

Vallásos hiedelmeiket vizsgálva három markánsan megfogalmazott, domináns elképzelés tűnik azonnal szemünkbe. Az első a közösség dualizmusa: az egész világon éppúgy, mint az egyes emberben a Jó és a Rossz princípiumának gigantikus küzdelme folyik. „Ő (Isten) teremtette az embert, hogy uralkodjék világán, és kétféle lelket helyezett belé, hogy azokban járjanak az Ő Látogatása idejéig. Íme: a hűség és a gonoszság lelkei (ezek) (1QS iii. 17-19.) E küzdelem Isten szándéka alapján, és az Általa biztosított keretek közt megy végbe, és kozmikus méretű, hisz nemcsak az emberek körében van jelen, hanem az angyalok között is: „A Világosság Fejedelme kezében (van) az igazság összes fiának uralma, akik a Világosság útjait követik, a Sötétség Angyalának kezében pedig a gonoszság összes fiának uralma, akik a Sötétség útjait követik” (1QS iii. 20-21.) Színtere az egész teremtés, de csak és kizárólag a teremtés, az Ószövetség szigorú monoteizmusát a közösség minden dualizmusa ellenére sem hagyta el, Isten mellé nem állított egyenrangú ellenpartnert: „mert Te élő Isten vagy, egyedül Te, és nincsen más kívüled” (4QDibHam 1-2.v.8-9.). A küzdelem alól, mint ahogy az Istennel kapcsolatos állásfoglalás alól senki nem vonhatja ki magát, a jó oldalhoz tartozás ismérve egyedül a közösséghez való viszony, dualizmusuk historio-politikai vetületében a Világosság Fiainak csoportját egyedül a közösség képviseli, a rajtuk kívül állók mind a Sötétség — Beliál — uralmához tartozók, egyetlen feladatuk bírva azt, hogy „botlásra késztessek mind a Világosság Fiait” (1QS iii. 24.).

A világnak így értelmezett kettőssége azután egyenesen vezetett a másik lényeges szellemi meghatározó tényezőhöz, az igen erős kiválasztottságtudathoz. Az óvszövetségi zsidóság mindig is tisztában volt azzal, hogy a történelemben különleges hely illeti meg, mint Isten választott népét. Magukat úgy tekintették, mint a pogányoktól elkülönített, tiszta közösséget, amelyet az Istennel megkötött szövetség emelt kitüntetett pozícióba. A szövetség e gondolata megvan Qumránban is, de alaposan átértelmezve. Számukra már nem a zsidósághoz való tartozás a kiválasztottság alapvető kritériuma, nem a nép a választott, hanem annak egy kiváltságos csoportja: a közösség. A kiválasztottság e radikális újraértelmezésével együtt járt a szövetség fogalmának revíziója is. A közösség megalapításával új szövetség (bryt hdvšh) jött létre Yahwe és a zsidóság között, tagjainak célja a jelenben Isten szolgálata, dicsőítése (amint ezt az angyalok is teszik az Ő színe előtt — ld. a Szombati Égőáldozat Dalai — 4Q400-4072²⁶), a jövőben pe-

²⁶ C. Newsom: *The Songs of the Sabbath Sacrifice*. Atlanta, 1985.

dig tevőleges részt vinni a gonoszság megsemmisítésének evilági színterén (1QM), csatlakozva ahhoz a küzdelemben, amelyet a Világosság Angyalai vívnek Melkizedek vezetésével Belial osztály-része ellen.

E jelenben és jövőben megvalósítandó feladatoknak pedig üdv-történeti keretül az elközelgett eszkatologikus kor szolgált. A közösség tudatosan készült a gonoszság erői ellen végső küzdelemre, mint olyanra, amely nagyon hamar, már az ő életükben bekövetkezik (CD xx.13-15.) A kort, amelyben éltek, kitüntetett időként fogták fel, egy — a szakirodalomban rendkívül vitatott jelentésű²⁷ — olyan szókapcsolattal jelölve, amely az Ószövetségben még jórészt egyszerűen csak a „jövőt” jelentette, a Szep-tuaginta fordításában, illetőleg az általa követett hagyományban viszont már végidőbeli felhangokat hordozott. Qumránban e kifejezés: b^eaharít hayyámí („napok múlva”, „az eljövendő napokban”, „a végső napokban”) lefedte a múlt egy bizonyos szakaszát, a jelent és a jövőt is, jelölve ezzel a történelemnek egy végső, döntő periódusát, amellyel ugyan a világ napjai nem zárulnak le, és a történelem nem ér véget, de a gonoszság megsemmisülésével új értelmet és távlatokat nyer.

Már a szövegek felbukkanásának első pillanataitól lendületes vizsgálódás indult meg azt illetően, hogy ezen adatok alapján a közösség azonosítható-e valamilyen, általunk már ismert zsidó csoportosulással, és ha igen, melyikkel. Rengeteg elmélet született, különösen az első években, a lehető legszélesebb skálán mozogva (azonosítások a farizeusokkal, szadduceusokkal, esszénusokkal, zelótákkal, a kilakuló kereszténységgel, sőt a koraközépkori karaitákkal is). A közösség gyakorlatának és vallási tanításának, valamint a Krisztus születése körüli idők szerzőinek (Philón, Josephus Flavius, id.Plinius) tanúsága összevetése után végül is az az elgondolás vált a kutatás mértékadó köreinek számára elfogadottá, amely a közösségben az esszénus mozgalom ismérveit véli felfedezni²⁸. Az is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy Qumránban nem az antik szerzők által leírt vegytiszta esszénizmus volt jelen, J. T. Milik már 1957-ben²⁹ négy fázisát figyelte meg a közösségen belül az esszénizmus evolúciójának, ami kezdetben szadduceus gyökerekről táplálkozott (4QMMT, 11QTS), majd farizeus beáramlással magyarázható, s így lehetségesek olyan eltérések az alapirányzattól, mint a házasság engedélyezettsége, vagy az 1QM kifejezetten militáns hangvétele. Az 1980-as évek végének egy figyelemre méltó szintézisteremtő kísérletében F. García Martínez egyenesen arról ír, hogy a qumráni csoport létrejöttének alapvető oka volt az esszénizmuson, mint Kr. e. III.-II. századi apokaliptikus irányzaton belüli, halákhikus vitákon alapuló hasadás³⁰. Az mindenesetre tény, hogy a közösségről szóló szövegek számos helyen esszénus nézeteket tükröznek, így az elkülönülő, közösségi életmód, a vagyonközösség, a közös vagyon feletti in-

²⁷ Id. pl. J. Carmignac: *La notion d'eschatologie dans la Bible et à Qumran*. RQ 25(1969), 17-31; és legújabban A. Steudel kítűnő áttekintése: 'hryt hymym in the Texts from Qumran. RQ 62(1993), 225-246.

A közösség azonosítása

²⁸ A. Dupont-Sommer, G. Vermes, J.T. Milik, ld. bővebben: *Amuszin*, op. cit. in note 3, 240-258.

²⁹ Milik: *Dix ans de découvertes...* Paris, 1957, 103-112.

³⁰ op.cit. in note 6, 537-538.

téző személye, a dualista világszemlélet, a papok által vezetett közös étkezés jelentősége, a hierarchikus felépítés, a fegyelmi szabályzat, a rituális tisztasági fürdők, a tíz férfiből álló alapegység, a régiak műveinek tanulmányozása, a „novíciátus” intézménye mind ilyen elemek. Van továbbá egy földrajzi támpontunk is ezen elmélet számára, id. Plinius egy közlése³¹, ahol az esszénusok lakhelyének meghatározása úgy szerepel, mint ami a Holt-tenger mellett, attól nyugatra, Én-Geditől és Maszadától pedig északra helyezkedik el, és ez pontosan megegyezik Qumrán fekvésével.

³¹ Historia Naturalis v.
17. 73.

Történelmi utalások

Most, hogy megkíséreltük feltárni a szövegleletek által tükrözött közösség életrendjét és gondolkodását, az azonosítás egy utolsó fázisa van még hátra, a történelmi kontextusba helyezés. Segítségünkre ez alkalommal is az iratok lesznek, különösen a pešerek, hiszen, mint fentebb mondtuk, ezek szimbolikus kifejezései mögött a közösségnek és az őt környező világnak az eseményei lettek rejtjelezve. E pešerek egy, az idő mindhárom dimenziójában zajló, kíméletlen küzdelmet írnak le, ahol az Igaz Tanító által vezetett közösség áll szemben ellenfeleivel, melyek leggyakrabban megnevezése a „Sikamlósságok Keresői”. Feltűnik egy negatív, egyéni figura is, a Gonosz Pap, említést tesznek a Dühöngő Oroszlánról, a Hazugság Szószólójáról, a Hazugság Emberéről, egy csoportról, amely szemben áll mind a közösséggel, mind annak ellenfelével: „Manasse”, továbbá egy félelmetes erejű idegen eredetű társaságról: a Kittimről. „A magyarázat általános módszerre világos: egy igaz ember Írás általi említése automatikusan a Tanítóra lett vonatkoztatva, az igaz üldözőjé a Gonosz Papra, a belső ellenségé a Sikamlósságok Keresőire, a külsőé pedig a Kittimre.”³²

³² J.M. Allegro: *Further Light on the History of Qumran Sect.*JBL 75 (1956), p.93.

Ezen — a pešerek által bemutatott — történelmi események feltérképezése az olyan pontok egyike, amely felfedi a kereszténységgel való azonosítás legnagyobb problémáit. Látni fogjuk ugyanis, a szövegek által lefedett események a Kr. e. II-I. évszázad történéseit mutatják be.

Kiindulópontul azon helyek szolgálnak, melyek adatai a legkevesebb probléma nélkül azonosíthatóak.

[„Ennek a magyarázata Deme|trioszra, a görögök királyára [vonatkozik], aki megpróbált Jeruzsálembé jönni a Sikamlósságok Keresői Tanácsának segítségével” (4QpNa 3-4. i.2.). „Ennek a magyarázata a Dühöngő Oroszlánra vonatkozik, [aki bo]sszút [állt] a Sikamlósságok Keresőin, élve akasztva fel embereket, [amilyet még nem tettek] ezelőtt Izraelben” (uo. i.7-8.). „A beszéd [magyarázata] a végső napokra vonatkozik, hogy jöjjön [...meg-] remeg, amikor felmegy Akkó síkságáról, hogy harcoljon I[zrael] ellen...” (4QpIs^a 5-6. 10-11.).

Legelső szövegrészletünk egy Demetriosz nevű görög (=Szeleukida) uralkodóról beszél, aki a nép egy részének segítségével megpróbálta elfoglalni Jeruzsálemet, a második az e népréteg fe-

letti bosszút mutatja be, egy hatalommal bíró személy által, élve felakasztás (=keresztre feszítés) formájában, a harmadiknak pedig egy külső ellenség Akkóból kiinduló támadása a tárgya.³³ Azonosításunk során az elsődleges segítséget Josephus Flavius művei, a Zsidó régiségek és a Zsidó háború nyújtják.

³³ A pešerek tükrözte események legkövetkezetesebb azonosítását i.D. Amuszin végezte el: a RQ 3 cikkében, elméletének összefoglalása: *The Reflexion of Historical Events of the First Century B.C. in Qumran Commentaries*. HUCA 48(1978), 123-152.

³⁴ *A Zsidók Története* XIII. xiv. 2.

Kiindulópontunk a fennmaradt személynév. Josephus megemlékezik arról (AJ XIII. xiv. 1-2, BJ. I.iv. 4-5.), hogy III. Demetriosz Eukairoszt (Kr.e 95-88) uralkodása utolsó évében a Haszoneus Alexandrosz Jannaiosz országlása ellen fellázadó farizeusok behívták az országba. Demetriosz Szichemnél győzelmet aratott, és megindult a főváros ellen, ekkor azonban az őt támogató farizeusok nagy része hirtelen elfordult tőle, felmérvén azon veszély nagyságát, hogy a Szent Várost egy idegen uralkodó jelenléte szentségteleníti meg, és mintegy két rossz közül a kisebbiket választva, Jannaioszhoz csatlakozva, lehetetlenné tették a hódítás folytatását. A zsidó uralkodó, úrrá lévén a felkelésen, szörnyű bosszút állt: „mintegy nyolcszáz (farizeus) foglyot keresztre feszítettett, s ameddig még éltek, szemük láttára legyilkoltatta feleségeiket és gyermekeiket... ami miatt a Thrakidas melléknevet adták neki.”³⁴ Az élő emberek keresztre feszítése óriási istentelenség volt az izraeliták szemében, hiszen tórai parancs alapján fára akasztani embert a büntetés súlyosbításaként, a kivégzés után volt csak megengedett (Dt 21,22-23.).

A harmadik szövegrészlet — bár némelyek messiási illúzióknak vélik — továbbra is Alexandrosz Jannaiosz uralmának idejét tükrözi. Josephus elbeszélése szerint (AJ XIII. xii.2-xiii.2. és BJ I.iv.2.) Jannaiosz mindjárt trónralépte és hatalmának megszilárdítása után haddal támadt Akkóra (Ptolemais), amely a Szeleukidák testvérháborúja miatt semmilyen védelmet nem élvezett. Elszámította azonban magát, mert a város lakói az anyja, Kleopátra elől Ciprusra emigrált Ptolemaios Lathyroszhoz fordultak segítségül, aki kapva kapott az alkalmon, hogy magának területet biztosítson anyja elleni leendő háborújához. Jannaiosz kétszínű politikát űzve próbálta Kleopátra és Ptolemaios között kikaparni magának a gesztenyét, de belebukott, és csak óriási vérveszteségek árán tudott visszamenekülni Jeruzsálembe. A nyomában lihegő, és az egész országot megszállni látszó Ptolemaioszt csak anyja hirtelen támadása tudta meggátolni a teljes diadal learatásában. Pešerünkben a hely és az események mellett ezen történéssel való azonosítást látszik alátámasztani épp ez az ellenségtől csodás szabadulás is, ami párhuzamát leli a kommentált Izajási rész (Iz 10, 28-32.) asszír betörésének befejeződésében.

A Náhumhoz írott pešer további részei megerősítik a Sikamlósságok Keresőinek azonosítását a farizeusokkal, amikor azoknak Jannaiosz özvegye, Salóme Alexandra alatti hatalmi pozícióba kerülésükre céloznak, ugyanezen szöveg negyedik hasábjába adja meg a kulcsát a „Manasse” néven említett csoport azonosításá-

nak a szadduceusokkal. E kolumna, és az egyik Ozeás-pešer egy részlete (4QpOz^a ii. 12-14.) pedig a Salome Alexandra halála utáni hatalmi küzdelemre utal a farizeusok és a szadduceusok, valamint az általuk favorizált trónkövetelők, II. Hürkanosz és II. Arisztobulosz között, nabateus segítséggel, a római seregek árnyékában: „Ennek a magyarázata, hogy megverte őket éhséggel és meztelenséggel, hogy szégyen és gyalázat legyenek a pogányok szemében, akikben bizakodta. És ők nem szabadítják meg őket szorongatásaiktól.”³⁵

³⁵ Amusin RQ 28
(1971), 545-552.

A Gonosz Pap

Az iratok által említett csoportok ilyenformán azonosíthatók, és úgy tűnik, a Dühöngő Oroszlán, akinek bemutatása nagyon hasonló a Gonosz Papéhoz, Alexandrosz Jannaiosz személyéhez köthető. Ez utóbbi azonosítás azonban, különösen a Habakuk-kommentár egyes kitételei miatt korántsem ilyen egyértelmű. A különböző szerzők a Gonosz Pap alakját elsősorban Makkabeus Jónathán, Simon, Jóannész Hürkanosz, Alexandrosz Jannaiosz, vagy az utolsó hasmoneus király, II. Hürkanosz személyéhez próbálják kötni (nem számítva azon szélsőséges nézeteket, akik vagy túl korai — IV. Antiokhosz Epifanész, vagy túl késői — pl. Pál (!) személyben keresik a Gonosz Pap kilétét). Jobban megvizsgálva a kérdéses műveket, kitűnik, hogy a fenti uralkodók mindegyikére ráillik valami a Gonosz Pap attribútumaiból. Így például a „Tisztségének kezdetén a hűség nevének nevezetett” (1QpHab viii.9.) nem vonatkozhat Jannaioszra, sokkal inkább Jónathánra, aki mellé az egész nép felsorakozott a hellén expanzió elleni küzdelemben. Ugyanígy, a 4Qps37 1-10.iv. 9-10.: „Neki azonban (=a gonosznak) megfizeti [Isten a tet]teit, adván őt a rémséges pogányok kezébe, hogy végrehajtsák rajta az ítéletet” Jónathán halálát idézi, akit ellenfele, Trüfón, Szeleukida hadvezér csellel foglyul ejtett, majd megöletett. Az „és gonosz betegségek rémületét tették vele, és bosszút álltak testén” (1QpHab ix. 1-2.) ellenben inkább I. Arisztobuloszra látszik utalni, akivel egy iszonyú betegség végzett (AJ XIII. xiv.3.)

A példákat még sorolhatnánk, egy mindenesetre bizonyos: a hagyományos zsidó szokásrendszerhez ragaszkodó qumrániak számára a kezdetben ugyan a Szeleukidák kiverésével pozitív szerepet betöltő, ám később egyre inkább hellenizálódó Hasmonaeusok engesztelhetetlen ellenséggé váltak. Főpapi igényükkel pedig véglegesen gyűlöletessé tették magukat a cádóqi szellemiségű közösség tagjai előtt. Minden valószínűség szerint a legheylesebb arra gondolni, hogy a Gonosz Pap címét elsőként Makkabeus Jónathán kapta meg, ám midőn nyilvánvalóvá vált, hogy a Hasmonaeus-uralom nem hamar véget érő, időszakos jelenség lesz, hanem dinasztikus méreteket ölt, akkor szükségessé vált a Gonosz Papra vonatkozó elképzelések gyökeres újragondolása, és a cím „átöröklődővé tétele”.

A kulcsszereplők így többé-kevésbé nevesítve állnak előttünk: a közösség az esszénusok egy ága, a Gonosz Pap a Hasmoneus-dinasztia különböző tagjai, a Sikamlósságok Keresői a farizeusok, a külső ellenség, a Kittim a rómaiak (úgy haderejük mérete, mint harci szokásaik leírása erre utal), egyedül az Igaz Tanító enigmatikus személye vár még felfedésre, ő azonban féltékenyen őrzi kilétének titkát. Többen is megpróbálták azonosítani, de a kísérletek mindmáig sikertelenek maradtak. Annyival kell megelégednünk, hogy az iratok adatai alapján körülírjuk, ki is lehetett e magával ragadó személyiség.

Az Igaz Tanító papi család sarja volt (megnevezése olykor egyszerűen csak: a pap — hkwhn), aki Istennel való mély, bensőséges kapcsolata során kinyilatkoztatást kapott, és — mint fentebb említettük — tudára adatott a próféták könyvei tartalmának valóságos, titkos jelentése.

Művének kezdetére a 4QpPs37 1-10. iii.15-17. világít rá: „Ennek a magyarázata a Papra vonatkozik, az [Igaz] Tanítóra, [akit ki]választott magának Isten, hogy álljon [Őelötte, mert] késszé tette őt, hogy felépítse Számára a [szegények] gyülekezetét...”, a Damaszkuszi Irat pedig: „...és olyanok voltak (ti. a közösség) húsz éven át, mint a vakok, és mint a tapogatózók... és (Isten) az Igaz Tanítót támasztotta neki, hogy az Ő szívének útjára irányozza őket” (CD i.9-11). A közösség nem a Tanító alapítása, ugyanakkor annak célra irányítása és összefogása az ő karizmatikus működésének gyümölcse. Munkája a Gonosz Pap heves ellenreakcióját váltotta ki („gonosz dolgot művelt az Ő választottján”, „üldözte az Igaz Tanítót, hogy elnyelje őt” — 1QpHab ix. 11k, xi. 4k.), és szembe kellett néznie a csoportjával szembenálló áramlatok — farizeusok és szadduceusok — oppozíciójával is („Ennek magyarázata Efraim és Manasse gonoszaira vonatkozik, akik ártani próbálták a Papnak...” 4Qps37 1-10. ii.17 k.

A leg súlyosabb és legfájóbb ellentét azonban mégis az lehetett, ami a közösség kebelén belül történt: [„A dolog magyarázata] a Hazugság Emberével hitszegőkre [vonatkozik] mert n[em hallgatnak] az Igazság Tanítójának (mwrh hsdqh, [szavaira] (amelyek) az Isten szájából (valók)” (1QpHab ii. 2k.).

A szövegek tanúsága alapján ennyit tudunk meg az Igaz Tanítóról: egy, a Törvényhez hű közösség vezetője, aki számtalan külső és belső nehézség, sőt fizikai fenyegetettség ellenére sem adta fel elképzeléseit, és aki oly nagy tekintéllyel bírt végül is közösségében, hogy az üdvösséget az általa közvetített tanításhoz való hozzáállás szempontjából látták elérhetőnek: „Ennek a magyarázata a Törvény összes megcselekvőjére vonatkozik Júda Házában, akiket megment az Isten az Itélet Házától fáradozásuk, és az Igaz Tanító iránti hűségük miatt” (1QpHab viii.1-3.). Mindazonon vonások viszont, amelyek karakterisztikusak Jézus személyénél: a megtestesülés, az istenség, a büntelenség, a kereszthalál, a parú-

zia, a kiválasztás egyetemessége, teljességgel hiányoznak az iratokból, éppúgy, mint egy a Krisztus-eseményhez hasonló originális alapélmény, amely, ha a szövegek a Jakab-Pál vitát tükröznék, óhatatlanul, teljességgel determinálnák azok alaphorizontját.

Mindazon kísérlet, amely a holt-tengeri tekercseket krisztianizálni akaráná, halva született erőfeszítés³⁶. Ugyanakkor súlyos hiába lenne nem észrevenni Qumrán előkészítő munkáját, amellyel — *parate viam Domini (in deserto)* — minden más korabeli zsidó csoportnál közelebb vitte az ószövetségi gondolkodást a Krisztusban elérkező teljességhez.

Cikkünk végén — nagyon röviden — megpróbálunk választ adni ama kérdésre, milyen feltárandó utak várnak jelenleg a kutatásra. A tudósok előtt álló feladat három irányú. Egyfelől hátra van a bibliai kéziratok anyagának teljes feldolgozása, a maszoréta héber szöveg hagyományhoz, és a Szeptuaginta tradíciójához való viszonyunknak, és részben ezzel kapcsolatban a kánon qumráni fogalmának vizsgálata és meghatározása, másfelől, a nyolcvanas évek végének botrányözöne pozitív visszahatásaként felgyorsult 4. barlangbeli töredékek kiadása nyomán ezek feldolgozása — különös figyelemmel a liturgikus, naptár-központú és messiási szövegekre. Harmadrészt pedig, a Templomtekercs és az Igaz Tanító Levele adatai mélyreható elemzésének folytatásaként, a közösség előtörténetére és kezdeti éveire, valamint szellemi fejlődésére és az őt ért hatások természetére utaló információk feldolgozása, és ennek folyamányaként — ami talán a leglényegesebb — a közösség stabil elhelyezése a kialakuló júdaizmus palettáján. Mert csakis ez segíthet bennünket ahhoz, hogy a keresztény esszénizmus és esszénus kereszténység délibábjának hiábavaló kergetése végre véglegesen a tudományág történetének emlékei közt találja meg helyét.

³⁶ Id. G. Vermes

összefoglalása: *The Present State of Dead Sea Scrolls Research*. JJS 45 (1994), 109.

A jövő útjai

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

DJD — Discoveries in the Judaean Desert

DSD—Dead sea

Discoveries

HUCA — Hebrew Union

College Annual

JBL — Journal of

Biblical Literature

JJS — Journal of

Jewish Studies

NRTh — Nouvelle

Revue Théologique

RB — Revue Biblique

RQ — Revue de

Qumran

VT — Vetus

Testamentum

Szent László király alakja

TÖRÖK JÓZSEF

A múlt századi egyházi történetírás szerint

A Székesfehérvári Egyházmegye papja, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának tanára. Legutóbbi tanulmányát 1995. 3. számunkban közöltük.

Ipolyi Arnold 1864-ben mondott beszéde

Az áttekintést érdemes olyan egyházi személy művének idézésével kezdeni, akinek megállapításai a 19. század első felének, sőt kétharmadának Szent László-képét összegzik. Ipolyi Arnold 1864-ben, a Szent László Társulat évi ünnepén mondott beszédében a következő szavakkal emlékezett meg Szent Lászlóról:

„Ily dicső napja, ily felemelkedett vezére volt hazánknak és egyházunknak, nemzetünknek s országunknak dicsőséges királya, Szent László, kinek mint társulatunk védnökének ünnepével egyesítve üljük ma társulatunk évnapját.

Átvéve Szent István méltatlan utódai által majdnem elharácsoltság magasztos örökségét, a kívülről függetlenségében fenyegetett, belülről pártharcok által szétszaggatott országot, s a fejét újra emelő pogányság által megingatott kereszténységet, nemcsak erős karral megvédte s megerősítette; a feldúlt egyházakat és monostorokat, a hit és erény, a polgárosodás és művelődés ezen nevelőit és iskoláit helyreállította s újabb nagyszerű alkotmányokkal bővítette; hanem amint a hadnak véres zászlóit is győzelemről győzelemre vitte, úgy az ellenséges szomszéd és a rokon vad pogány népek betöréseinek dél és kelet felől kitett határszéleket biztosította. És túl rajtuk, egyfelől egész az Adriai-tengerig, másfelől az Al-Dunáig és Havasalföldig érve seregei élén, amott a hitben és hűségben ingadozó szomszéd népeknél a vallást és polgári rendet visszaállította: emitt a rokon pogány besenyőket és kunokat a kereszténységnek s országnak meghódította.

Sőt már Európa s az összes kereszténység keresztes hadainak élén indul vala Bács-Bodrognak várából a Szentföldre, visszafoglalni a pogánytól a Megváltónak szent sírját; sőt már jönnek a római-német szent birodalom követői felajánlani neki a császári koronát — midőn az ég is megkívánván őt, a mennyei üdvösség és a halhatatlanság koronáját nyújtva neki, szent seregei közé felveszi.”¹

¹Ipolyi Arnold kisebb munkái II. Bp. 1873. 338-339.

Zavarba ejtő megnyilatkozás az ekkor egri érseki főegyházmegye papjától, akit a király előző évben egri kanonokká, borsmonostori apáttá nevezett ki. A királyi kegy sejtette az egyházi pályán reá váró fényes jövőt, vagyis a vezetői posztot. Az 1862-ben

**Szent László
bemutatása**

tett konstantinápolyi útja pedig bizonyította a hazai történelmi múlt iránti oszdatlan elkötelezettségét.

Az utolsó körmondat végső állításáról — miszerint az ég is megkívánta Szent Lászlót — a kortárs egyháziaknak éppen úgy, mint az utókornak a papi zsolozsma matutinum-hórájának második nocturnusa jutott illetve jut az eszébe, amely a szentek életét a történelmi valóságtól messzire elrugaszkodó jámborsággal és az egyedül helyettesítő sztereotípiákkal mutatta be. Zavarba ejtő Szent László illetően felidézése már csak azért is, mert hol lehetett volna alakját a szent király iránt érdeklődőknek hitelesebben bemutatni, mint abban a társaságban, amely László nevét viselte. Ipolyi Arnold azonban gondolatai állandó kettőzésekkel a szónoki beszéd követelményeinek, fordulatainak az idézett helyen oly mértékben eleget tett, hogy még azt a történelmi magot is elrejtette, ami pedig az ő ismeretanyagában is jelen volt. Helyette kiemelte egyrészt a kunok és a besenyők elleni küzdelmét, illetve azok kereszténnyé tételét, valamint a romantika századának nagy témáját, a kereszties hadjáratot, amely legalább annyira volt zárandoklatjellegű, mint katonai vállalkozás; ha IV. Vilmos toulouse-i gróf Lászlónál 1093-ban, Bodrog várában tett látogatására gondolunk.

A Havasalföld, az Al-Duna emlegetése magától értetődő, hiszen a Szent László Társulat az országtól keletre élő vagy oda került magyarok, csángók szellemi-lelki támogatását tűzte célul maga elé.

E szövegrész kitűnően megvilágítja egy európai műveltségű, nemzete történelme iránt érdeklődő egyházi személy ismereteit Szent Lászlóról. Ipolyi Arnold a lovagkirály alakjának bemutatása előtt nem mélyült el a szakirodalomban, hanem hallgatóival azt közölte, ami benne élt Szent László alakjáról. Ez annál is feltűnőbb, mert a beszéd második részében a keleten járt magyarokról szólva ismereteinek forrásait pontosan megadja a lábjegyzetekben.

Ipolyi Arnold meglepően felszínes ismeretközlésének talán mentségére szolgál, hogy Lányi Károly *Magyar egyháztörténelme*, melyet Knauz Nándor átdolgozott és 1866-ban megjelentetett, ugyancsak vélekedéseket közölt Lászlóról, melyekhez hasonlítva Ipolyi állításai még visszafogottak is tűnnek. Mert, „az 1095-i clermonti zsinaton, mely a hadjáratot elrendezé, háromszázezer fránk jegyeztetett meg a kereszt piros jelével, kiknek fővezéréül a magyarok vitéz királya, Szent László kéretett fel, alvezérükül Péter remete, bouilloni Godfrid etc. ajánlottak. (...) Mielőtt a kereszties had útnak eredett, fővezérük, László király meghalálozott; utódja, Kálmán az ajánlott fővezérséget nem vállalta.”²

Az egyháztörténet-írás összegző munkáinak gyér sorát folytatva, két évtized elteltével fejezte be életművének első kötetét Balics Lajos.³ Ő már hasznosítani tudta a hazai történetírás forrásközléseit, és a nemzetközi egyháztörténet-írás eddig kidolgozott

² Lányi Károly *magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta Knauz Nándor. I. (889-1526). Esztergom, 1866. 641-642.

³ Balics Lajos: *A római katolikus Egyház története Magyarországon I.* Bp. 1885.

módszereit, a kritika próbáját kiállt összegzéseit. Itt Szent László működésével kapcsolatban megtalálhatók mindazok a tények, amelyek a továbbiakban is kristályosodási pontként szolgálnak szinte napjainkig, legalábbis a hazai hagiográfiát illetően. Ugyanis a magyar királyi korona örök vonzást gyakorló misztériumának bemutatása után Szent László uralkodása, bár a szokásos fordulatok nem maradnak el — például Horváth Mihályt idézi: „Ha Szent István jótevője, Szent László dicsősége volt nemzetének” —, már a források kritikai elemzése után kerül sorra.

**Szent László alakja
Balics Lajos
életművében**

Egyháztörténeti szempontból László és VII. Gergely kapcsolata az a döntő tényező, amit Balics Lajos kiemelkedőnek tart. Ennek ismeretében még nagyobb hangsúlyt kap Szent István és Szent Imre kanonizációja, a Szentszékhez fűződő kapcsolata, az egyház-szervezetben véghezvitt változtatások sorozata, valamint törvényhozása és az egyházi élet újjászervezése. Ami pedig a keresztes hadak fővezerségét illeti, a forrásokat ismerő és komolyan vevő vérbeli történész, Balics Lajos olyan megoldást talált, amely a jámbor hagyományt alapos kritika alá véve, azt szellemében tiszteletben tartja, miközben állítja, hogy László, „mielőtt a fővezerséggel megkínálhatták volna”, meghalt. Nem a halál tényén van ebben az állításban a hangsúly, hanem azon, hogy őt bizonyára fővezérré tették volna, ha tovább él.

Balicsnál Szent László halála és temetése, majd zarándokhelyé vált sírja a kiindulópont László méltatásához: „A magyar földművelő még most is szeret szólni a hatalmas királyról, kinek feje kimagaslott a sereg legszálásabb vitézei közül, s kinek paripája, midőn hegyen-völgyön az ellenség után vágatott, mély nyomokat hagyott a kősziklákon.”⁴ Mintha ismét a matutinum második nocturnusa szólalna meg. Ám a következő kijelentés a történelem természetfölötti síkjába emeli a mondandót: „Szent István halála után ily fejedelemre volt szüksége a nemzetnek. Ha ő nem jön, sem a magyar állam, sem a kereszténység sokáig fenn nem állhat; mert tudni kell azt, hogy a mi magyar hazánkban a kereszténység oly szoros kapcsolatban van a nemzettel, hogy egyiknek bukása a másikét magával vonta volna.”⁵ A szükségszerűség hangsúlyozása mögött jelen van az isteni akarat: tehát Szent László küldetését a mennyekből kapta. Ismét a hagiográfia! Míg két évtizeddel korábban Ipolyi Arnoldnál történelmi tény alig szerepelt László alakjának megrajzolásakor, addig Balics Lajos az előzőekben gondosan elemzett források tényeinek felszínre hozatala után vetette föl a kérdést, hogy arra összegző feleletet adhasson: „Mit tett? Véget vetett a korona-viszálynak, megnyerte a haza küllelleit, benn szigorú törvényeket hozott, püspökségeket, apátságokat alapított, a szomszéd német birodalommal békében, attól teljesen szabadon élt (...) Amit az egyik nagy király és szent megkezdett, azt ő befejezte, betetőzte, a keresztény vallást örökre biztosította Magyarországon.”⁶

⁴ Balics: i.m. 335

⁵ Balics: i.m. 335

**A keresztény vallást
biztosította
Magyarországon**

⁶ Balics: i.m. 335

Az alak hiteles vonásokkal való ábrázolása után az egyháztörténész már megkezdte a festményre az arany háttér fölrakását, mert így folytatta: „Ami után a nemzet lelkesült, amit kívánt, azt mind megadta neki Szent László. Ő oly magasan állott a nemzet előtt, hogy az ifjak, a férfiak, az öregek, mind példányképeket találtak fel benne. Mily nagy ember, mily nagy szent volt!

Óérette, a szent királyért eljönnek az erdők vadjai, s körülveszik, mint a szelíd bárányok. Szomjúságtól lihegő seregének vizet nyit a kősziklából, ellőtt nyila csoda-füben akad meg; az arany-nak, ezüstnek nincsen előtte értéke, kavicsá válik. És mindez nem magáért a szent királyért történik, hanem általa, az ő jósága és szentsége miatt a nemzetért, mely neki szeme fénye, melyért még sírjából századok múlva is kikél és vágtat hegyen-völgyön, hogy védje harcaiban a magyart.”⁷ A szentség és a nemzet, a kereszténység és az ország sorsának összekapcsolása, a gondolat visszacsatolása éppen úgy tetten érhető, mint Ipolyinál, aki mondanója kezdetén hazát, egyházat, nemzetet, országot Szent László alakjában font egybe, egyszerre körülményesen és fennköltén.

Bunyitai Vince⁸, Fraknoi Vilmos⁹ egyháztörténészek és Karácson Imre¹⁰ történész műveinek elemzése csak tovább erősítené ezt a képet.

Az egyháztörténet-írást nem lehet csak önmagában vizsgálni, hiszen része a nemzeti történetírásnak. Ez utóbbi a múlt század végére végleges képet formált a lovagkirályról. A genealógiai bemutatás¹¹ szűkszavúsága még alig sejteti az ábrázolt személy jelentőségét, jellemgazdagságát. A Századok évfolyamaiban a Szent László személye köré csoportosuló kutatásokból nem születtek önálló tanulmányok, a történészek figyelmét jobbra László törvényhozása kötötte le. Marczali Henriknek a Szilágyi Sándor által szerkesztett *A magyar nemzet története* részeként a millennium évében megjelent és évtizedeken át meghatározó jelentőségű műve¹² magától értetődően bőségesen tárgyalta László uralkodását, kellő módon kiemelve László külpolitikáját. A már ismert tényeket a szerző így foglalta egybe: „Vallásosságának tisztasága, koronájának mocsoktalan fénye”¹³ egyaránt visszatükröződnek László okleveleiben.

Pauler Gyula ma is kézikönyvszámba menő alkotása: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt*¹⁴ döntő mértékben járult hozzá a Lászlóról alkotott kép véglegesüléséhez, amikor Lászlót és Kálmánt összehasonlította. Paulernél természetesen a történelemteológiai elem hiányzik, ám enélkül is teljes a kép: „László nyílt, egyenes jellem volt. A hatalmat, dicsőséget nem vetette meg, de nem is kereste. A szerencse élete legnagyobb részében tenyerén hordozta (...) a nyílt, lovagias harcok embere volt, s akit leverte, legyőzött, az már megszűnt ellensége lenni. Lászlóban az ész és szív szerencsés harmóniába olvadtak össze, ...nagyeszű, s emellett jó, nemes, szent ember volt.”¹⁵

⁷ Balics: i.m. 335-336.

⁸ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I. Nagyvárad, 1883. 29-35.*

⁹ Fraknoi Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal I. Bp. 1898. 135-138.*

¹⁰ Karácson Imre: *Szent László király élete. Bp. 1895.*

¹¹ Wertner Mór: *Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892. 189-190.*

¹² Marczali Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában. Bp. 1896, 121-185.*

¹³ Marczali: i.m. 184.

¹⁴ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Bp. 1892.; 1899.*

¹⁵ Pauler: i.m. 175-176

Prédikációk Szent László királyról

LUKÁCSY SÁNDOR

Szent királyoknak fényes tüköre
(Ének Szent László királyról,
1450 körül)

Született 1923-ban, irodalomtörténész. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakán végezte. 1962-től 1988-ig az Irodalomtudományi Intézet munkatársa. 1968-tól az irodalomtudományok kandidátusa.

**Temesvári Pelbárt
hitszónoklatai**

Régi prédikátoraink „hazánk drága gyümölcsei”-nek, „országunk ragyogó csillagai”-nak nevezték az Árpád-házi szenteket, és különös tiszteletben részesítették őket. Sokszor mondtak róluk templomi beszédet. Legtöbbször Szent István királyról, különösen azután, hogy 1771-ben Raguzából hazahozták jobb kezének ereklyéjét, s ettől fogva Budán és Bécsben évente egyházi szónoklattal ülték meg ünnepét. Prédikációk témája volt Szent Imre és Szent Erzsébet is, gyakrabban Szent László.

Miután 1192-ben megtörtént szentté avatása, vélhetőleg hamar elkezdődött a róla való prédikálás szokása, de írott beszédek csak sokkal későbből ismerünk. A legrégebb fennmaradt hitszónoklatokat Mátyás király kortársa, *Temesvári Pelbárt* készítette, latinul. Négyet tett közzé a szentek ünnepeire rendelt beszédciklusában, a *Pomeriumban*, melynek a XVI. század végéig sok nyomtatott kiadása jelent meg Európa-szerte. Voltaképpen királytükrök ezek: a példás uralkodó tulajdonságairól szólnak, oly módon, hogy általános érvényű erkölcsi tanításuknak minden keresztény hasznát veheti. Szent László „állandóan haladt az erényekben és az életszentségben. Ebben példaképünk, hogy utánozzuk, és hogy mi is haladjunk erényekben és az üdvösség keresésében”. A prédikátornak kötelessége, hogy mondanivalóját érvekkel támogassa; Pelbárt ezt hagyományos módon háromféleképpen teszi: 1. tekintélyre hivatkozva, 2. a józan ész érveivel, 3. példákkal és hasonlatokkal. A tekintélyek közt legfőbb a Biblia, továbbá számos egyházatyja és doctor, Órigenésztől Szent Bernátig, és pogány szerzők is, mint Arisztotelész, Cicero, Seneca.

**Ideálkép Szent
Lászlóról**

A kép, melyet Pelbárt Szent Lászlóról rajzol, elvont ideálkép; valóságos vonások ritkán élénkítik: amikor — erkölcsstanítását illusztrálандó — felidéz egy-egy mozzanatot legendájából. A való élet színének látszik (csak látszik) továbbá a feddőzés: amikor a rossz fejedelmeket, bárókat és nemeseket ostorozza. Ezek, ahelyett, hogy gyakorolnák, mint László, az irgalmasság cselekedeteit, „dúslakodnak ruházatokban, és nem törődnek azzal, hogy közben a szegények belepusztulnak a hidegbe és az öltözetlenségbe. Hatalmas palotákat, épületeket emelnek maguknak, de nem tö-

rődnek vele, hogy közben a szegények az utcákon halnak meg. Nagy lakomákat rendeznek, saját maguk és a gazdagok bögyét tömik, a szegények pedig odavesznek az éhségtől.” Ez szép és hatásos, de nem eredeti: a prédikátor Szent Jeromos egyik leveléből idéz. Az egyház mindenkor szerette a szegények védelmezőjének szerepét magára öltetni, Pelbárt is, ámde a feddőzés retorikáját nem tapasztalatból, hanem a hagyományból vette. Mondanivalójának summája általánosság: „Buzdítunk tehát minden hívőt, fejedelmeket, gazdagokat, szegényeket, mindenkit: Szent László példájára kerüljük el a bűnöket...”

Példakép egyéni
vonások nélkül

Az első magyar nyelvű prédikációt László királyról az *Érdy-kódex* szerzője, a *Karthauzi Névtelen* írta. Temesvári Pelbárt beszédeiből készített rövidebb, de jobbára szövegkövető változatot. Magyarul szólal meg nála Szent Jeromos, Augustinus, Anselmus, Szent Bernát, Arisztotelész, Juvenalis és több más tekintély. Lászlóról kevés szó esik: példakép egyéni vonások nélkül.

Kálditól és Pázmánytól nem ismerünk Árpád-házi szentekről szóló prédikációt. Beszédgyűjteménye végén Pázmány arról tudósít, hogy vannak „jegyzésben” prédikációi Szent Istvánról (Lászlót nem említi), de romlott egészsége nem teszi lehetővé, hogy elvégezze a sajtó alá rendezés munkáját.

Mindazonáltal van egy Pázmány-beszéd, mely szerepel a László-napi prédikációk listáján — jezsuita rendtársa, *Illyés András* neve alatt.

Pázmány-beszéd Illyés
András neve alatt

Rejtélyes eset. Illyés András sok szép hitszónoklatot írt és adott ki; megvolt hozzá a tudománya, retorikai és stilisztikai képessége. Írás közben sokféle forrásból merített, „a Szentírásból és szent atyák és doctorok bölcs mondásiból, sok tudós és nevezetes olasz doctorok írásiból (...) sok szép üdvösséges tanúságokat kiszedegetvén” — s név szerint megemlíti Pázmányt és Káldit. Másutt ezt írja: „Én semmi újságot nem koholtam, hanem a Szentírásból és régi nevezetes authorok könyveiből, amiket szükségesebbeknek ítéltem, szorgalmatosan felkerestem, öszveszedegtettem és szerkesztettem.” Ez eddig rendben van; mások is így jártak el, olykor Pázmány is. A kor még nem ismerte az eredetiség s a szellemi tulajdon fogalmát, s a régiek követését kívánatosnak tartotta, mert az megóvta a hitbéli eltévelyedéstől. De kiszedegetni és öszveszedezni mégiscsak más, mint egész beszédeket lemásolni és saját név alatt közrebocsátani. Márpedig Illyés András ezt tette: egyik prédikációgyűjteményének csaknem minden darabja szóról szóra Pázmánytól való, az igazi szerző nevének föltüntetés nélkül. Mi szüksége volt erre egy tehetséges szónoknak?

Van további meglepetés is. Illyés András eltervezte, hogy Árpád-házi szentekről is közöl prédikációkat, ilyeneket azonban Pázmánynál nem talált — hogyan segített magán?

Szent Istvánról kénytelen volt maga írni, hármat is, igen takaros beszédek. Szent Imréről szintén három prédikáció szól, de

már nagyrészt Pázmány szavával. Illyés András maga elé tette nagy elődje beszédét: *A fiaknak istenes neveléséről*, s ezt alkalmazta Imre királyfira, elvégre fiú volt és nevelésben részesült ő is. Hasonló ötlettel élt Szent Lászlóról írván. Pázmány Márton-napi beszédét vette elő: *A keresztyén vitézek köteleességéről*, ezt tette sajátjává, igen kényelmesen, hiszen elegendő volt a Márton nevet Lászlóval helyettesítenie, s Pázmány hosszú prédikációjából könnyűszerrel kitelt három László-napi beszéd. Változtatni, elvenni, hozzátoldani alig-alig kellett.

Az adaptálásnak — alkotó plágiumnak — ez a különös esete a régi egyházi gondolkodás lényeges tulajdonságára világít rá. A prédikátor erkölcsi tanítást adott, s ehhez nem volt szükség egyénítésre, nem regényt írt. A példák és példaképek csereszabatosak voltak, a levonható tanulság mindig ugyanaz. Márton vagy László, mindegyikük életútja a mennyei dicsőségbe vezetett. Ezen az úton kell járnia az igaz keresztyének. Emeljük fel „elki szemünket Istenhez: az ő felséges méltóságát és hozzánk mutatott nagy jóvoltát meggondolván, bánjuk, hogy őtet megbántottuk, és bocsánatot kérvén, magunkban elvégezzük, hogy életünket megbóvítván a bűnöket eltávoztatjuk” — írta Illyés András, vagyis Pázmány, írták, vallották és ajánlották mind a ketten.

**Illyés István
panegiriszel**

Illyés András unokaöccse, *István*, a humanisták kedvelt műfajával próbálkozott: két panegiriszt írt. Tudós szerző, összegyűjtötte Bonfini, Tarnóczy István jezsuita és mások munkáiból Szent László magasztaló metaforáit, „felséges és dicsőséges titulus”-ait (azt is, amely bekerült XV. századi László-himuszunkba: „Speculum principum ac militum, fejedelmek és vitézek eleven tüköre”), s részletes fejtegetés végett kiválasztotta az evangéliumi *fidelis servus (hív szolgál)* titulust, „nemes királyunknak nem kisebbitésére, hanem inkább felséges dicséretinek öregbitésére”. Az egyházi szerzők szerették az efféle paradoxonokat (Krisztus igája könnyű; a király, a pápa, a pap legyen *szolga*). A hűséges szolgálatért Isten csodatevő erővel ruházta fel Lászlót: midőn az ellenséget üldözvén, kietlen pusztaságba jutott, „szarvasok és bivalyok csordái jövének az éhező vitézeknek táplálására”, a tatárok által cselből elszórt pénzt pedig „nagy hitből származott imádsága által kővé változtatta”. A panegirisz szövegéből természetesen nem maradhat el a kegyes intelem: „Ne legyünk szolgálói a kárhozatos bűnnek... a ragadozó, ozsorás, hamis keresetű, szolgálak és munkások bére megtartó fősvénységnek... Ne legyünk szolgálói a gonosz ördögnek...”

**Csete István
prédikációgyűjteménye**

A magyar szentek specialistája a jezsuita *Csete István*: vastag kötetnyi prédikációt írt róluk. Csodálatos latinját halála után, rendtársa, Gyalogi János fordította magyarra. Pázmányén kívül ez az egyetlen régi beszédgyűjtemény, melynek újkori kiadása van (1887).

Szent Lászlóról hat prédikációja szól. Témái: 1. István és László két nagy világhosszú, 2. László successora az első szent királynak, 3. hű szolgája volt Istennek, 4. hivatalában szerencsés volt, 5. szeretet és szelídség jellemezte, 6. szabolcsi dekrétuma gyarapította Isten országát. Csete István nagy figyelmet fordított a történeti László király alakjának megrajzolására: nemcsak legendás csodatételeit beszélte el, hanem harcait is, valóságos színtereken mutatta be hőségét, szólt arról az európai tervről, hogy ő legyen az első keresztes hadjárat vezére, s ami páratlan a prédikációs irodalomban, részletesen taglalta szabolcsi dekrétumát. Szép hasonlatokat gondolt ki: az irigy Vid grófot molyhoz, Lászlót sashoz hasonlította.

Simon Máté
László-napi beszéde

Simon Máté három László-napi beszéde közül az egyik hétféle hasonlatossággal jellemzi szent királyunkat. „...méltán mondhatná egy valaki előszer is Mójsesnek, úgymint aki, valamint Mójses a pusztában, az ő hadi serege szomjúságának enyhítésére a kősziklából vizet eresztett, forrást nyert könyörgése által; sőt nagyobbak is lehetne mondani Lászlót Mójsesnél: mert más ízben, mikor az éhség miatt majd meg nem halt vala hadi népe, nemcsak madárkakat, mint Mójses, hanem egész sereg szarvasokat és bivalyokat vett az Istentől.” Hasonlítható továbbá Dávid királyhoz, győzelmei által; Julius császárhoz vagy Hannibálhoz, mert kegyelmes volt ellenségeihez; Salamonhoz mint templomépítő; Tóbiáshoz, mert gondoskodott az elesett katonák tisztességes temetéséről; Illyés prófétához, örömet elmélkedvén az isteni dolgokról; hetedszer Ábrahámhoz, Izsákhöz és Jákobhoz, mert angyalok segítették küzdelmeiben. Végül, mintegy ráadásaként, „bizonyos okokra nézve talán még Krisztus képének sem mondatna illetlenül”. S következik a bizonyos okok — erények, kegyes rendeletek és csodatételek — hosszú felsorolása; a lista végén: „szent teste az angyalok által csudálatosan Nagyváradra vitetett”. Ne restelljük hát „különös ájtatossággal tisztelni, különös buzgósággal segítségül hívni, különös szorgalmatossággal követni (...) meg ne elégedjünk azzal, hogy tudjuk, ki volt s mi volt, hanem arra iparkodjunk, hogy az Isten segítségével mi is azok legyünk, aki és ami volt Szent László...”

Kosztolányi Sándor a
csodás vízfakasztásról

Kosztolányi Sándor, a derék falusi káplán, akire Kosztolányi Dezső mint rokonára emlékezett, szintén beszélt Szent László csodás vízfakasztásairól: „sok kútakat, friss forrásokat nyitott, melyek közzül magam is láttam kettőt”. Naiv hit? Meglehet. Ám akár hívők vagyunk, akár hitetlenek, tisztelnünk kell azt a szellemet, mely egybe forrasztva keresztény meggyőződést és nemzeti történelmet, ezer évig megtartó erőnek bizonyult, s irodalmi értékeket termelt.

Magyar egyházak a Groza-korszakban

BEKE GYÖRGY

Született 1927-ben Uzonban (Románia). Író, műfordító, publicista. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát. Romániai magyar lapok szerkesztője volt, számos regénye, szociográfiai kötete jelent meg. 1988 óta él Magyarországon.

**Az erdélyi magyarság
„boldog egyenlősége”**

**Márton Áron
letartóztatása**

Mindjárt ki is igazíthatom a címet. Románia miniszterelnöke 1945. március 6-tól 1952 nyaráig csakugyan dr. Petru Groza polgári politikus, de egyáltalán nem volt a korszak meghatározó egyénisége. Hatalma szinte semmi. Olyankor állították előtérbe a kormány igazi urai, a párt vezetői, ha Nyugat felé polgárbarát, demokrata arculatot akartak mutatni. Vagy amikor a görög katolikus egyházat betiltották. Ennek megindoklását Petru Grozára, egy ortodox pap fiára bízta, és ő a román nemzeti eszményekben jelölte meg a görög katolikus felekezet drámai felszámolásának, püspökök, papok bebörtönzésének, egyházi javak kisajátításának okát.

Akkor is Groza került reflektorfénybe, ha az erdélyi magyarság „boldog egyenlőségét” kellett igazolnia. A hajdani szászvárosi református kollégium vendiákja, pesti egyetemi hallgató Erdély magyar közönsége előtt vagy éppen Budapesten magyarul szólalt meg, lelki barátjának nevezte Kurkó Gyárfást, a „székely góbét”, és a határok létesítéséről, a nemzeti szabadságjogok kiszélesítéséről biztosította a kényszerűen hiszékeny magyarságot. Arra már nem szívesen emlékezett, hogy 1924-ben Erdély minisztereként a parasztyilkos Averescu-kormányban elől járt saját iskolájának elvételeiben. Barátját, Kurkót, a Magyar Népi Szövetség elnökét pedig az ő miniszterelnöksége idején csukták börtönbe, tizenhat hosszú esztendőre, és az ország első hivatalnokai nem akarta vagy nem tudta megmenteni, pedig nyilván tisztában volt az ártatlanságával.

Márton Áron furfangos letartóztatásakor is Grozát használta fel a bukaresti hatalom. 1949. június 20-án telefonon értesítést kapott a püspök, hogy dr. Petru Groza kihallgatáson kívánja fogadni, a katolikus egyház jogállásával kapcsolatos kérdéseket szeretné vele megvitatni. Romániában akkor már törvényen kívül helyezték a görög katolikus egyházat, és a román állam felmondta a konkordátumot a Vatikánnal. Nyilvánvaló volt, hogy a fehérvári püspök minden alkalmat megragad, ha segíthet egyházán vagy a görög katolikusokon. Csakhogy a bukaresti meghívás pusztán csel volt, útközben az államvédelmiség nagyobb feltűnés nélkül elrabolták a püspököt. A miniszterelnök nem tudta, hogy az ő nevében csalták törbe az erdélyi magyar katolikusok megbecsült püspökét? Nem is szólva arról, hogy a parlament által „megválasztott” miniszterelnöknek örködni kellett volna az Alkotmány betartása, ilyenképpen Márton Áron személyes biztonsága fölött.

Románia alkotmánya, az 1923-as, az 1948-as és az 1965-ös elvileg azonos jogokat biztosított valamennyi elismert felekezetnek. Az ortodox vallás azonban mindig kivételezett helyzetű volt. Különösen hátrányos helyzetben volt a római katolikus egyház, mivel Róma szupremációjára alapján egyszerűen „kívülről” irányított „kémfelekezetnek” volt kikiáltva.

A katolikus egyház hátrányos helyzete

Nagy sajtónyilvánosságot kapott, ha Nikodém pátriárka Moszkvába utazott, noha a két egyház — az orosz és a román — között nincs függőségi viszony. Ezzel szemben a romániai katolikus püspökök nem jelenhettek meg az egyház feje, a római pápa előtt ad limina látogatásokon.

Az ortodoxok igyekeztek meghálálni a kivételezést. Szomorú emlék, hogy amikor a párt és a kormányzat keményebben lépett fel a magyarság, a magyar felekezetek ellen, akkor az ortodox érsekségek, a temesvári és a nagyszebeni jelentettek meg elsőnek nyíltan magyarelles kiadványokat. Ezután követték őket az „állami” kiadványok, olyan írói pamflettek, mint Ion Lancranjan hírhedt könyve Erdélyről.

Erőszakos térítések

Erdély magyar egyházai soha nem éltek hasonló vádaskodással. A két háború között a római katolikus, a református, az unitárius és az evangélikus egyházak nagy önfegyelmel igyekeztek védelmezni híveiket az erőszakos térítésekkel szemben. Ez egyben nemzeti renegálást is jelentett, mert aki ortodox hitre „tért át” — noha egy szót sem tudott románul — automatikusan románként számított azután. A hatóságok és az ortodox papok a csábítás és a kényszerítés minden eszközét felhasználták. Jogtalan nyugdíjat folyósítottak a sokgyermekes, áttért családfőknél, sokszor adóval sújtották azokat, akik ragaszkodtak hitükhöz. Tíz-ezerszámra szereztek így új „híveket”. Szomorú ilyen szempontból átnézni az 1940-es székelyföldi egyházi anyakönyveket: az erőszakkal vagy csábítással „románá lettek” a bécsi döntés után majdnem mind visszatértek eredeti vallásukra, és ekkor látszott meg, hogy milyen sokan voltak!

Kisebbségi sorsban a népcsoportok és az egyházak szorosabban összefonódnak

Az utolsó nagy „áttérési hullám” 1944 őszén érte el a Székelyföldet. Az oroszok nyomában érkező román megszállók ezrével hurcolták el a földvári (Brassó megye) fogolytáborba a katonaköteles magyar férfiakat, és csak úgy engedték szabadon őket, ha nyilatkozatot írtak alá, hogy ők és családtagjaik áttérnek az ortodox hitre. Ezek tagadták meg a renegálást, inkább a biztos halált választották (tifusz, kínzások, hideg, éhezés). Kisebbségi sorsban a népcsoportok és az egyházak szorosabban összefonódnak, mint bármilyen más történelmi helyzetben. Ez mondható el a „Groza-korszakról” is.

A Magyar Népi Szövetség megalakulása

Amikor a magát „nemzetiségi anyaszervezetnek” minősítő Magyar Népi Szövetség 1944 októberében Brassóban megalakult, az eseményt „előkészítő” kiáltvány még egyszerűen nem vett tudomást az egyházak szerepéről az erdélyi magyarság életében. Ro-

mán aktivista ugyan nem szerepelt a kiáltvány aláírói között, de Szemlér Ferenc költő visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az egész szervezkedés mögött a Román Kommunista Párt Brassó tartományi titkára állt, az a Vincze János, aki később ezen a néven budapesti román nagykövet, majd Ion Vinteként román helyettes belügyminiszter, hogy megint Vincze János néven a „Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók tanácsának” alelnökéként fejezze be politikai pályafutását 1989 decemberében.¹

¹Szemlér Ferenc: *Harc színművekkel*. Bukarest, 1979.

„A magyar egyházak szabadon működhessenek” — ez áll a követelések élén. A kongresszus teljes egyenjogúságot kívánt a romániai magyar egyházak számára. Szűnjön meg a „kisebbségi egyház” fogalma! A magyar papok ugyanolyan állami segélyben részesüljenek, mint a románok. „Az egyházak intézményei: kolostorok, felekezeti iskolák egyenlő állami támogatást kapjanak a román egyházak hasonló intézményeivel.”

**Teljes egyenjogúságot
a magyar egyházak
számára**

E követelések döntő többsége soha nem valósult meg, de a kongresszus határozatai igyekeztek széles kapukat nyitni az egyházak felé, nyilván azzal a céllal is, hogy ezeken a kapukon át a magyar hívők tömegei beáramoljanak a Magyar Népi Szövetségbe.

**Az anyanyelvi oktatás,
a felekezeti iskolák
nemzetmentő szerepe**

Egyetlen olyan magyar közéleti tekintély maradt Erdélyben, akit nem érhetett semmilyen vád, nem illethetett más, mint tisztelet: Gyulafehérvár püspöke. Márton Áronra, hajdani főpap-hadvezérek kései utódjára a történelem azt a kötelességet róta, hogy egyházépítő munkája mellett a nemzeti megmaradás békés küzdelmét irányítsa Erdélyben. A magyar egyetemi ifjúság népszerű hitszónoka Kolozsvárott, 1933-tól ugyanott — György Lajos professzorral együtt — az Erdélyi Iskola című folyóirat szerkesztője. Minden adódó alkalommal hangsúlyozta az anyanyelvi oktatás, a felekezeti iskolák nemzetmentő szerepét a kisebbségi életben. Antonescu diktatúrája idején megakadályozta, hogy az erdélyi római katolikus iskolák — a bánságiakhoz hasonlóan — hitlerista irányítás alá kerüljenek. 1944 pünkösdjén nagy visszhangot keltő szentbeszédben tiltakozott Kolozsvárott a zsidók üldözése ellen, és követelte a deportálások azonnali leállítását. A Magyar Népközösség vezetőségében Dél-Erdélyben szorgalmazta a közeledést a román demokratikus erőkhöz. Mikor 1944 nyarán a Népközösség vezetői a háborús veszélyre hivatkozva vonakodtak összegyűlni, Márton Áron éles hangon ítélte el őket. A püspöknek minden kockázatot vállalnia kellett. Márton Áron közéleti küzdelme szerencsésen találkozott Kurkó Gyárfás brassói kisiparos felfogásával. A MNSZ-elnök, Kurkó erkölcsi támaszra és tanácsadóra talált a püspökben, Márton Áron pedig — egy ideig — szövetségest a magyar népállomány megmentésében, a magyar nép kollektív bűnösségét hangoztató román vádak kivédésében, a magyar iskolák és művelődési intézmények továbbélésének biztosításában.

Groza kormánya
gátolta a magyar
egyetem és iskolák
működését

Egy-egy püspöki nyilatkozat a Bolyai Egyetem, az anyanyelvű iskolahálózat mellett, megmozgatta az egész erdélyi magyarságot. Tévhitként ívódott be a magyar közvéleménybe, hogy a Bolyai Egyetemet a Groza-kormány hozta létre. Egyszerűen kénytelen volt jóváhagyni azt, aminek a felszámolásához — az akkori történelmi körülmények között — nem volt lehetősége. A magyar egyetemi tanárok 1944 októberében, Kolozsvár elfoglalásakor többségükben a helyükön maradtak, a megszálló szovjet parancsnokság álláspontja szerint pedig minden ott folytatódott, ahol a háború félbeszakította.

Groza kormánya nemhogy segítette volna, hanem évekig gátolta a magyar egyetem és iskolák működését. Az állami költségvetés egyszerűen nem irányzott elő elegendő pénzt számukra. A Bolyai Egyetem vezető tanácsa 1946. január 17-én drámai hangú felhívásban közölte: „A professzorok és az egyetem más alkalmazottai hónapok óta a legsúlyosabb nélkülözések közt végzik a szervezés áldozatos munkáját.” A felhívás így fejeződött be: „Hálásan mondunk köszönetet Márton Áron római katolikus püspöknek, aki gyorssegély alakjában hárommillió lejes adományával elsőnek járult hozzá az egyetemi és közművelődési célokat szolgáló Petőfi-alap felállításához.” Márton Áron püspök és az erdélyi magyar protestáns egyházi vezetők magatartása ambivalens volt. A nemzetiségi anyaszervezet kezdeményezéseinek egy részét — főleg az oktatás és a nemzeti kultúra védelmét — támogatták, másik részét, amelyet a román nacionalizmus szolgálatában állóknak ítélt meg, elleneztek és elvetettek. 1945 novemberében a MNSZ vezető testülete, nyílt román nyomásra, amelynek egyik megtestesítője éppen Petru Groza volt, Marosvásárhelyen kiáltványt fogadott el, amely lényegében Erdélynek Romániához csatolása mellett foglalt állást. Márton Áron ezt szerencsétlen lépésnek tartotta, és a következő év pünkösdjén, a csíksomlyói búcsúszokhoz intézett beszédében így felelt a MNSZ kiáltványára: „Szabad emberhez és szabad néphez méltó életet kívánunk élni, mert ehhez Istenadta jogunk van. Kicsiny nép vagyunk, de kicsinységünk ellenére is tartós békére vágyakozunk, és az új rend felépítésére készülő népek családjának hasznos tagjai kívánunk lenni.” Közös nyilatkozat is született ebben a szellemben. Márton Áronnal együtt aláírta Vásárhelyi János református püspök, Korparich Ede, a „Hangya” szövetkezeti hálózat elnöke, Lakatos István, a Romániai Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának vezetője és dr. Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke.

Több ízben kifogásolta Márton Áron azt is, hogy a Magyar Népi Szövetség egyoldalúan kormánypárti, noha az erdélyi magyarságot súlyos sérelmek érik a Groza-kabinet részéről (magyarok földjeinek, házainak „idegen javakként” való elkobzása, elárverezése, hátrányos megkülönböztetésük a bécsi döntés után végbement magyar-román ingatlancserék „visszaperlésekor”, a ma-

Márton Áron beszéde

A január 28-i
memorandum

gyarokat sújtó méltánytalan adóztatás stb). Gyulafehérvár püspöke súlyos fenntartásait nyíltan közölte Groza kormányfővel. 1946. január 28-i részletes memoranduma így sommázott: „A román fennhatóság alatt élő magyarság helyzete nem felel meg azoknak a nagy erkölcsi követelményeknek, melyeket az Egyesült Nemzetek Alapokmánya a békés együttélés rendezőelveként megjelölt.”

Mindezek ellenére az erdélyi magyar egyházak támogatták a Magyar Népi Szövetséget az 1946. november 19-i parlamenti választásokon. Az önálló magyar listán mind a három nagy erdélyi magyar felekezet jelöltekét állított. Valamennyiüket beválasztották a bukaresti parlamentbe, de az alig másfél esztendőre zsugorított ciklus alatt érdemi tevékenységre nem nagyon nyílt lehetőségük.

Az 1946-os csíksomlyói búcsú után megkezdődik a „bizalmas” bujtogatás a katolikusok ellen. Néhol kívülről próbálnak gyűlölködést szítani a különböző felekezetek között, ezzel a példás öku-menét szeretnék megbontani.

Más, „rejtett” módszert használtak fel arra, hogy az erdélyi magyar egyházak, elsősorban a katolikusok és a Magyar Népi Szövetség együttműködését megtörjék. Olyan furfangos tervet eszeltek ki, amellyel a román nacionalisták három fontos céljukat kívánták elérni. Szembeállítani a katolikus egyházat, illetve Márton Áront a Magyar Népi Szövetséggel, elszigetelni és lejártni a püspököt, a katolikus értelmiségieket, hogy ne akadályozhassák a felekezeti iskolák tervezett államosítását, végül pedig beleverni a félelmet az erdélyi magyarokba, hogy ne merészeljenek tovább is kapcsolatokat fenntartani az anyaországgal.

Erdély történetében nem először szigetelődött el a római katolikus egyház, miként a protestáns egyházak is hasonló helyzetbe kerültek. Hajdani századokban felekezeti küzdelmek állítottak szembe magyart a magyarral, egyazon Krisztus-hit nevében. Trianon után azonban a keleti magyarságban átrajzolódta a frontvonalak. A magyar egyházak mindegyikének élet-halál harcot kellett vívnia a román nacionalista, beolvasztó államhatalommal és — sajnos — a mohón hódító másik nagy keresztény egyházzal, az államvallássá nyilvánított ortodoxiával. Római katolikusok, reformátusok, unitáriusok és evangélikusok sorsszerűen közeledtek egymáshoz, társadalmi, kulturális téren, főleg pedig az anyanyelvű oktatás, a nemzeti nyelv védelmében.

Nyomban a trianoni elszakítás után példás felekezeti összefogás hozott létre főiskolai kísérleteket Kolozsvárott. Nagy Károly református püspök a kolozsvári teológia mellett szervezett tanárképző intézetet, nyilván minden felekezet diákjai számára. Majd Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári római katolikus püspök a kolozsvári Marianum keretében hozott létre polgári iskolai tanárképző főiskolát, hároméves oktatási időtartammal, a nyelv- és történettudomány, a földrajz, természetrajz, vegytan, illetve a meny-nyiségtan, természettan jövődi tanárainak képzésére. A bukares-

Elszigetelni és lejártni a püspököt, a katolikus értelmiségieket

Trianon után átrajzolódta a frontvonalak

² Antal Árpád: *György Lajos életműve*. Kolozsvár, 1992.

Jó Pásztor misszió

Márton Áron
bérmakörútjai

A cselekvő magyar
ökumené

ti oktatásügyi minisztérium még a húszas évek elején mind a két főiskolaalapító kísérletet megfojtotta.²

E kudarcok ellenére, vagy éppen ezek okán is, még inkább megtartó történelmi tapasztalattá vált a kisebbségi magyar egyházak összefogásának szükségessége, amely 1944 után — ama „Groza-korszakban” is — létfeltétele a pusztá megmaradásnak. Kiterjed a testvéri kéznyújtás egymás felé a magyar keresztények és zsidók között. A *Népi Egység* 1945. augusztus 15-én arról ír, hogy a református egyház Jó Pásztor missziója, amely 1942 óta a zsidók közötti lelki, szociális és karitatív szolgálatot végzi, a többi magyar egyház bevonásával gondoskodni kíván a deportálásból hazatérő zsidó fiatalokról.

Márton Áron bérmakörútjai a Székelyföldön nemcsak a római katolikusok, de minden magyar ünnepének számítottak. A püspök megköveteli, hogy a bérmálkozó fiatalok székely népviseletbe öltözzenek. Nem népies külsőség ez, hanem a szülőföldhöz, a székely hagyományokhoz kötődés ébren tartása. A somlyói búcsú azokban az időkben vált az egész székelység és a moldvai csángók igazi nemzeti ünnepévé. Gyakran találkoztam itt a diktatúra idején háromszéki protestánsokkal is — ismertem őket személyesen —, és megkérdeztem tőlük: „Ti itt? Hiszen reformátusok vagytok.” Igen, itt, felelték, mert ez már nemcsak a katolikusoké, ez székely búcsú is. Mikor bebörtönzése előtt Márton Áron utoljára vehetett részt a csíksomlyói búcsún, a gyimesi völgyből lóháton vonult végig a falvakon, s a székely legények úgy fogták körül püspöküket, mint győztes hadvezért a testőrei.

Erdélyben, a tolerancia hagyományos földjén született meg először a cselekvő magyar ökumené. Még akkor is így van ez, és akkor is történelmi példa, ha ama bizonyos tolerancia egy adott korszakban a katolikusok ellenében érvényesült.

Mostanság olyan társadalmi igény az erdélyi ökumené, hogy ki se lehetne térni előle. Nemcsak annyiból áll, hogy évente egyszer vagy többször katolikus és protestáns papok egymás templomában szolgálnak. Állandó testvéri odafigyelés és segélynyújtás váltotta fel — ez a döntő vonás, ha nem is mindenütt — a felekezeti rivalizálást. Az élet követeli így. És a nemzeti megmaradás népi, osztársadalmi józansága válaszol az egyházak felelősségvállalására.

PASKAI LÁSZLÓ

Veritatis splendor lelkipásztori feladatai

(II. rész)

Életrajzát és a tanulmány első részét az augusztusi számban közzöltük. (570. oldal)

A két legutóbbi enciklika, az 1993. augusztus 6-án megjelent *Veritatis splendor* és az 1995. március 25-én megjelent *Evangelium vitae* kiemelkedő fontosságú. Mindkettő alapvető erkölcsi kérdésekben ad útmutatást.

A *Veritatis splendor* az első olyan hivatalos pápai megnyilatkozás, amely a tévedések helyreigazításán kívül az egész erkölcs-teológiának irányt mutat. Sajátos jellegét hangsúlyozottan kifejezésre juttatja: „Most történik első alkalommal ugyanis, hogy az Egyház Tanítóhivatala e tanítás alapvető elemeinek bizonyos teljességét adja elő, és támpontokat ad a lelkipásztori ítéletalkotáshoz olykor bonyolult és kritikus gyakorlati és kulturális helyzetekben.” (VS 115) Vagyis kifejezetten a Tanítóhivatal szava, még ha ez nem is azonos a Tanítóhivatal ünnepélyes megnyilatkozásával.

A hagyomány és a modernség

Mielőtt folytatnám az enciklika tanításának bemutatását, arra a feszültségre, illetve az azzal kapcsolatos kísértésre kell rámutatnom, amely fennáll a hagyomány és a modernség között. Sokszor halljuk vádként, bennünket is megkísért a gondolat, hogy a múlt tanítását felül kell vizsgálni, nem lehetünk maradiak, a tanításban és lelkipásztorkodásban a mai gondolkodásmódot, kultúrkörülményeket figyelembe kell venni. Az enciklikát is éri az a vád, hogy maradi, holott a II. Vatikáni zsinat előremutató volt. — Sokszor vádolják a magyar egyházat, hogy túlzottan tradicionalisták vagyunk. Ezért érdemes a hagyomány és a modernség viszonyának kérdésére reflektálnunk.

A teológiai megfogalmazásnak két összetevője van: maga a kinyilatkoztatás és ennek alkalmazása az aktuális helyzetre az egyes korok körülményeinek és gondolkodásmódjának megfelelően. Ilyen módon a hagyomány tartalmazza a kinyilatkoztatás örökérvényű igazságait, a modernség pedig az aktuális helyzetekre való alkalmazást. Természetes következmény, hogy egyes korok kifejtései megmerevedhetnek, és egy új korszak igényeit már

kevésbé tudják szolgálni. A teológia története megmutatja, hogy a kifejtések és alkalmazások koronként hogyan módosultak.

A II. Vatikáni zsinat új irányt és lendületet adott a teológiai kutatásoknak, megfogalmazásoknak, ezzel együtt a megújulást szolgálta minden területen, így az erkölcssteológia területén is. A zsinat a kinyilatkoztatott tanítás eredeti forrásait kiemelte, és azokat a jelenkor-igényeihez, gondolkodásmódjához alkalmazta. Érthető, hogy ennek alapján a teológiai kutatás minden területen új lendületet kapott. Ugyanakkor — mint más korszakokban — a félreértések és túlzások is megjelentek.

Főleg századunk második felében gyökeres változások jelentek meg a közgondolkodásban, amelyek nemcsak a világképet, hanem az erkölcsről vallott felfogást is befolyásolták. Mint mindig, most is megtörtént, hogy egyes irányzatok a közgondolkodásból kiindulva törekedtek a keresztény erkölcs alapkérdéseit megközeleltíteni. Az enciklika elismeri, hogy az erkölcssteológia sok területén mély elemzések történtek, viszont egyes új irányzatok már eltértek a keresztény tanítás lényegétől. Konkrétan nem említ meg egyetlen irányzatot sem, nem is ajánl konkrét irányzatot, nem is akarja a teológiai kutatást megakadályozni. De rámutat arra, hogy krízisjelenség állt elő, amely krízisben a Tanítóhivatalnak útmutatást kell adnia azokkal az irányzatokkal szemben, amelyek nem egyeztethetők össze a katolikus tanítással.

Írásom első részében a szabadság kérdéséről már volt szó: egyesek abszolutizálják a szabadságot, mint az erkölcsi jó és rossz megkülönböztetésének a forrását; a törvényt úgy értelmezik, mint a szabadság korlátozását. Az enciklika bőségesen rámutat: a szabadság nem önérték, hanem az igazsággal való kapcsolatában nyeri el a teljességet. Az alábbiakban a dokumentumnak a szabadság kérdésével is összefüggő néhány más lényeges tanítására térek ki.

Optio fundamentalis

Az erkölcsiség mai kifejtésénél alapvető szerepe van a szabadság értelmezésének, a szabadság és a konkrét cselekvés közti kapcsolatnak.

Gal 5,13 A szabadság értelmezésénél figyelembe kell venni Szent Pál tanítását: „Meghívtatok a szabadságra szól, csak ne éljete vissza a szabadsággal a test javára.” Szent Pál a szabadságot kiemeli, de tartalmát nem a mai felfogás, hanem a Szentírás értelmében kell tekinteni: a bűn szolgaságából kiszabadulva az istengyermekség szabadságára jutunk el. Ezzel a szabadsággal lehet visszaélni a test javára. A „test”, a „testi ember” Szent Pálnál a földies vágyak, kívánságok teljesítését jelenti. Nevezhetjük gyakorlati materializmusnak. Ebből a lelkiülből erednek a „test cselekedetei”,

¹ „Bizonyos szerzők 'Alapvető szabadságról' beszélnek, mely különbözik a választási szabadságtól, mélyebb annál, s figyelembevétel nélkül sem megérteni, sem helyesen értékelni nem lehet az emberi cselekedeteket. Szerintük az erkölcsi életben a kulcsszerepet egy bizonyos 'optio fundamentalis' játssza, melyet az alapvető szabadság valósít meg, s általa a személy átfogóan dönt önmagáról, nem reflektáltan tudatos és meghatározott választással 'transzcendentális' és 'atematikus' módon. A belőle származó konkrét cselekedetek csak részleges kísérletek" (VS 65)

² VS 66

³ „Így tehát odáig érkeznek el, hogy különbséget tesznek az optio fundamentalis és egy konkrét cselekedet megfontolt választása között. Olyan különbség ez, mely bizonyos szerzőknél a szétválasztás formáját ölti azáltal, hogy az erkölcsi 'jó' és 'rossz' fogalmát fönntartják az optio fundamentalis transzcendentális szférájának, ugyanakkor az evilági, azaz az emberek önmagához, másokhoz és a világ dolgaihoz tartozó konkrét választásait 'helyesnek' vagy 'hibásnak' minősítik." (VS 65)

amelyeket Szent Pál részletesen — ha nem is kimerítően — felsorol. Ezzel szemben a „lelki ember” az, aki a Szentlélek irányítása alatt él és cselekszik. A keresztény szabadság értelmezésének az alapja ez a szentírás tanítás.

A jelenkor a szabadság mélyebb elemzését tárja elénk. Kiemeli, hogy a szabadság nem korlátozódik a választásra, hanem lényeges eleme a döntés is. Ennek alapján új szakkifejezés jelent meg az erkölcsoteológiában: az optio fundamentalis, magyarul az alapvető választás. A személy erkölcsi értékelésében nem az egymástól elszigetelt választásokat, hanem a belső világ alapvető döntését kell kiemelni. Ezek az elemzések helyesen állapítják meg, hogy a szabadság nemcsak a konkrét cselekvések közti választásban mutatkozik meg, mert vannak kiemelkedő jelentőségű döntések, amelyek az egész erkölcsi életet formálják, és amelyekben lényegileg szerepel az ember döntése önmagáról.¹

Az optio fundamentalis fogalma a személy és a cselekedet közti kapcsolat átgondolását hozta magával. Az optio fundamentalis nyert kulcsszerepet olyan értelemben, hogy az egyes cselekedetek sohasem fejezik ki az egész személyt, hanem mintegy kísérő jelenségek, és az ember az optio fundamentalisban dönt önmagáról átfogóan.

Az optio fundamentalis alapját megtaláljuk a Szentírásban is. Van olyan alapvető választás, amely gyökerében meghatározza a szabadságot. De ez a „hit választása”, a „hit engedelmissége”. Alapvető választást kíván meg Jézus felszólítása: „Jöjj és kövess engem.” Jézus példabeszédei (a kincsről, az igazgyöngyről) is elénk állítják az Isten országa melletti feltétlen és radikális választás igényét.²

Egyes irányzatok viszont lényeges különbséget állítottak fel az optio fundamentalis és a konkrét cselekedetek közt. Az optio fundamentalis tartalmazza az erkölcsi minősítést, ezért csak erre lehet az erkölcsi „jó” vagy „rossz” fogalmát alkalmazni. Az egyes konkrét választásokból eredő cselekedeteket viszont nem „jónak” vagy „rossznak”, hanem „helyesnek” vagy „hibásnak” kell tekinteni.³

Ennek a beállítottságnak az alapvető hibája, hogy az optio fundamentalist szétválasztja a cselekedetektől. A kettő között lényeges kapcsolat van. Az egyes cselekedetek mutatják meg, hogy a lélek mélyén milyen az alapvető választás. Az egyes cselekedetek megmutatják és erősítik az alapvető döntés tartalmát. Az ezzel ellentétes cselekedetek viszont gyengítik az alapvető választást, vagy akár meg is szüntetik, amennyiben súlyos kérdésben ellentétesek Isten akaratával. A cselekedetek erkölcsiségét nem lehet egy általános szándékkal igazolni. Az optio fundamentalis és a konkrét cselekedetek olyan kapcsolatban vannak, hogy egymást befolyásolják, erősítik vagy gyengítik. Ilyen értelemben nem lehet őket szétválasztani.⁴

⁴ „Valójában az emberi cselekedetek moralitása nem csupán a szándéktól, az irányultságtól vagy az optio fundamentalistól függ, melyet olyan általános szándéknak értelmeznek, melyben nincs semmi meghatározott tartalom, vagy egy olyan szándék csupán, melynek nem felel meg a cselekvő erőfeszítés az erkölcsi élet kötelezettségeinek a teljesítésére.” (VS 67)

⁵ VS 70

⁶ VS 71

⁷ VS 68

⁸ „Az optio fundamentalis körüli megfontolások néhány teológust arra készítettek, hogy komoly revízió alá vegyék a halálos bűnök és a bocsánatos bűnök hagyományos megkülönböztetését. (...) Azt mondják, hogy a bűn súlyosságát sokkal inkább a személyi szabadság elkötelezettségének a fokával kell mérni, mintsem a cselekedet anyagával.” (VS 69)

⁹ „Óvakodni kell a halálos bűn olyan értelmezésétől, mely szerint az csak az Isten elleni — miként manapság mondják — 'optio fundamentalis' aktusa, mely Isten vagy a felebarát kifejezett és formális megvetését vagy a szeretet nem tudatos és bentfoglalt elutasítását jelenti.” (VS 70)

Mindebből következik, hogy a konkrét cselekedetek módosítják az optio fundamentalist. A cselekedetek mutatják, hogy mennyire van meg az Isten iránti alapvető döntés. Természetesen vannak pszichológiai szempontok, amelyeket a minősítésnél figyelembe kell venni. De ebből még nem lehet olyan következtetést levonni, hogy a kettőt egymástól erkölcsileg szét lehetne választani.⁵

A cselekedetekkel kapcsolatban kiemeli az enciklika, hogy ezen keresztül történik a személyiség önmeghatározása. Ezek befolyásolják a személyiség belső irányultságát, ezzel együtt az optio fundamentalist.⁶

Ennek a megfontolásnak megvannak a lelkipásztori következményei is. Istenhez nem maradhatunk hűségesek, ha a cselekedetek ellentmondanak akaratának. Minden elkövetett halálos bűn eltávolít Istentől, aki erkölcsi törvényt adott. Isten parancsainak az elutasításakor ugyan megmaradhat a hit, de gyengül a szeretet, a megszentelő kegyelem, sőt el is veszíthető. Ha az ember az optio fundamentalissal egészen Istennek szentelte önmagát, akkor a cselekedeteiben Isten akaratának a teljesítésével ennek meg kell mutatkoznia.⁷

A halálos bűn és a bocsánatos bűn

Az optio fundamentalissal kapcsolatos a halálos bűn és a bocsánatos bűn hagyományos megkülönböztetésének a kritikája. Ha az optio fundamentalistól függ az üdvösség, akkor a cselekedeteket nem lehet halálos bűnnek minősíteni. Halálos bűn kifejezetten az Istentől való elfordulás. Ez pedig nagyon nehezen történik meg. És ha elfordulna, akkor is nagyon elemezni kellene, hogy ezt mennyire az alapvető szabadság alapján tette.

Az enciklika elutasítja azt a felfogást, hogy halálos bűn csak az optio feundamentalissal kapcsolatban fordulhat elő. Itt mutatkozhat meg Isten teljes elutasítása. Ez pedig nem azonos a cselekedetek anyagával. És ezért nehéz azt mondani, hogy aki Istennel és Jézus Krisztussal egyházzal egységben akar élni, az halálos bünt ismételtelen el tudna követni. Továbbá, ha ilyen döntéssel elszakad Istentől, akkor bűnbánattal könnyen vissza tudna térni Istenhez.⁸

A kiengesztelődésről és a bűnbánatról szóló Püspöki Szinóduson szintén a megbeszélés tárgyát képezte a halálos és bocsánatos bűn közti különbség. A szinódusi megbeszélések eredményeként megjelent *Reconciliatio et poenitentia* kezdetű apostoli buzdítás megerősítette a halálos és a bocsánatos bűn közti megkülönböztetést, és erre a jelen enciklika is kitér.⁹

Az önmagukban rossz cselekedetek

A halálos bűnnel kapcsolatban az enciklika kiemeli, hogy vannak pozitív és negatív parancsok. A pozitív erkölcsi parancsok ugyan adott esetben — megfontolás alapján — nem mindig köteleznek, de a tiltó parancsok mindig tilosak.¹⁰

¹⁰ VS 67

Itt hivatkozik a II. Vatikáni zsinat világos tanítására: „Minden, ami az élet ellen irányul: a gyilkosság bármilyen formája, a népirítás, az abortusz, az eutanázia és a szándékos öngyilkosság, mindaz, ami sérti az emberi személy épségét; a csonkítások, a testi vagy lelki kínzás, a lélektani kényszer alkalmazása, mindaz, ami sérti az emberi méltóságot: az embertelen életkörülmények, az önkéntes bebörtönzés, az elhurcolás, a rabszolgatartás, a prostitúció, a nőekkel vagy ifjakkal való kereskedelem, de az is gázság, ha lealacsonyító munkafeltételek között pusztán jövedelmező eszköznek tekintik a munkásokat, nem pedig szabad és felelős személyeknek; mindezek és a hozzájuk hasonló eljárások szégyenletesek, s miközben mérgezik az emberiséget, nem azokat mocskolják be, akik elszenvedik, hanem azokat, akik művelik, és igen nagy mértékben sértik a Teremtő dicsőségét.”

GS 27

„Következésképpen a jó akarattal elkövetett rossz soha nem menthető: '...mint azok, akik azt mondják: tegyünk rosszat, hogy jó következék belőle; az ilyenek elítélése jogos' (Róm 3,8)“(VS 78)

¹¹ „Éppen ezért az emberi cselekvés nem értékelhető erkölcsileg jónak csak azért, mert valamilyen cél elérésére szolgál vagy mert a cselekvő alany szándéka jó.” (VS 72)

Majd így folytatja: „Az Egyház a Szentírás tanítását követi, amikor arra tanít, hogy vannak bensőleg rossz cselekedetek. Pál apostol teljes komolysággal mondja: 'Ne ámitsátok magatokat: sem erkölcstelének, sem bálványimádók, sem házasságtörők, sem kéjencek, sem szodomiták, sem tolvajok, sem részegesek, sem átkozódók, sem rablók nem fogják örökölni Isten országát.' (1Kor 6,9-10)“(VS 81)

Kitér az enciklika arra is, hogy ami önmagában rossz, azt jó cél érdekében sem szabad megtenni.¹¹

Természettörvény, isteni törvény

Kétségessé vált egyeseknél az erkölcsi természet törvény fogalma, amellyel viszont az erkölcsteológia komolyan foglalkozott az előző időben. Indokként lehet felhozni részint a természet tudományos gondolkodásmódot, ahol a természet törvényt matematikailag lehet megfogalmazni, kísérletekkel igazolni. Továbbá ma az egész világ együtt él a maga sokféle kultúrájával, vallásával, erkölcsi felfogásával. Ez az ismeret kétségessé teszi az erkölcsi természet törvény létét és felismerhetőségét: ha van természet törvény és értelemmel felismerhető, akkor miért nem ismerik fel mindenütt és mindenkor? Az enciklika a felhozható nehézségekkel szemben kiemeli a természet törvény létét és jogosságát.¹²

¹² VS 72

A lelkiismeret nevelése

¹³ Vö. A Chapelle S.J.: *Les enjeux de Veritatis splendor*, in: *Nouvelle Revue Théologique*, 1993. 801-817.

Róm 12,2

¹⁴ „A lelkiismeret mint végső, konkrét ítélet, elveszíti méltóságát, amikor vétkezen téves, azaz amikor az ember keveset törődik a jó és az igazság keresésével, vagy amikor a lelkiismeret bűnös szokás miatt szinte vakká válik”. (GS 16)” (VS 63)

¹⁵ „A keresztények a lelkiismeretük alakításához igen nagy segítséget találnak az egyházban és annak Tanítóhivatalában.” (VS 64)

Az enciklika szól a lelkiismeret szerepéről, ezzel együtt a lelkiismeret nevelésének a fontosságáról. Az enciklikának ezt a részét (62-64. pontok) a Tanítóhivatal nagy körültekintéssel és pontossággal fejtette ki.¹³

A Szentírás világosan kifejti a lelkiismeret szerepét. Szent Pál tanítása nagyon figyelemreméltó: „Ne hasonuljatok a világhoz, hanem gondolkodástokban megújulva alakuljatok át, hogy meg tudjátok ítélni, mi az Isten akarata, mi a jó, mi kedves előtte és mi tökéletes.” Lényegében arra utal, hogy a keresztény ember folytonosan reflektál cselekedeteire, nem hasonul a világhoz. Folytonosan arra figyel, amit Isten megkíván tőle. Ez pedig a lelkiismeret nevelését jelenti. Jó arra gondolni, hogy Szent Pál mindezt a kereszténység kezdetén a pogányságból megtért hívőknek mondja.

Éppen ezért a keresztény ember folytonos feladata a lelkiismeret nevelése, hogy az az igazság útmutatója legyen. A lelkiismeret tévedhet is: lehet legyőzhetetlenül téves, de lehet vétkezen téves, amikor nem törekszik az erkölcsi igazság megismerésére. Ha vétkezen téves, akkor elveszíti méltóságát.¹⁴

Mindebből következik a lelkiismeret nevelésének a kötelezettsége. Ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni, mi az Isten akarata, folytonos reflexióra és nevelésre van szükség.

A lelkiismeret nevelésében nem vagyunk magunkra hagyatva. A lelkiismeret nevelésének forrása és segítője a Szentírás mellett az egyház tanítása, amelyre a keresztény embernek folytonosan figyelnie kell.¹⁵

Lelkipásztori szempontból ebből következik a lelki vezetés szükségessége igehirdetésben, gyóntatószékben, csoportos vagy magán jellegű beszélgetésekben. Vonatkozik ez a papra is, akinek még inkább szüksége van lelki vezetésre, hogy híveinek jó lelki vezetője legyen.

A keresztény erkölcs hirdetése a mai közgondolkodásban

Mindkét enciklikát, a *Veritatis splendor*t, még inkább az *Evangelium vitae* enciklikát is, sok bíráló érte, főleg az egyházon kívüli körökből: eltér a mai ember igényeitől, nem veszi figyelembe a társadalmi élet fejlődéseit, nem számol a mai természettudományos beállítottsággal. Elhangzott hazánkban is olyan kijelentés, hogy a pápa mintegy a sivatag közepén áll és onnan prédikál, de nincs, aki azt igazán meghallja és elfogadja, mert a hagyományos keresztény tanítás hangoztatásával idejét múlt elveket hirdet.

Nem lehet tagadni, hogy feszültség áll fenn a keresztény tanítás és a mai ember gondolkodásmódja közt, még az egyházon belül is. Megkísért az a gondolat, hogy ha a embereket meg akarjuk

nyerni, akkor új elvek szerint kell szólnunk, mert különben nem hallgatnak ránk, elszakadnak az egyháztól.

Érdeemes itt idéznem egy megnyilatkozást, amely a református Confessio folyóiratban jelent meg az elmúlt évben „A piacositott hitélet veszélyeiről” címmel. Ebben többek közt a következő szerepel: „Bizony gyarló emberként olyanok vagyunk, hogy a feddésre legalább annyira rászorulunk, mint a vigasztalásra, az üdvözülés ígéreteré. Csak míg az utóbbiakat könnyű szívvel, örömmel hallgatjuk, a figyelmeztetést, feddést nehezebb elfogadni. Nehezen viseljük el a kritikát, a modern ember szótárából egyre jobban kikopik az a szó, hogy alázat. Ebben rejlik a piacosuló, másutt sok helyen már piacosodott hitélet igazi veszélye. A függőségbe kerülő lelkészek elkezdenek félni a gyülekezettől. Mert mit szólnak a hívek a prédikációhoz? Mit szabad mondanom, és azt is hogyan fogalmazzam meg, hogy lehetőleg senki se nehezteljen rám, ez válik központi kérdéssé a felkészülés és prédikálás során. Lassan nem a Szentlélek ereje válik meghatározóvá, az igehirdetők nem arra figyelnek elsősorban, hanem a gyülekezet hangulatára, visszajelzéseire. Ha nem tetszik a feddő, gyarlóságainkat osztorozó prédikáció, ha nem úgy foglal állást mondjuk az abortusz ügyében, ahogy a híveknek tetszene, a hívek egy része elhagyhatja a gyülekezetet, viselni kell ennek anyagi hátrányait. Sőt őt magát a lelkészt is könnyen elcsaphatják, a munkaerőpiacon találhatnak majd bőven olyat, aki inkább a szájuk íze szerint beszél. Vagy akár kettészakadhat a gyülekezet, az elégedetlenek új felekezetet is alapíthatnak maguknak. A függőségbe kerülő lelkészek félelme sötét üvegeket helyez az isteni üzenet fényének útjába. Hiába a jobb technikai képzettség, felkészülés, ha éppen a lényeg sérül.”¹⁶

¹⁶ Végh László:
*A piacositott hitélet
veszélyeiről,*
in: Confessio, 1994/4.

A pápai enciklikának éppen az a célja, hogy a lényeg ne sérüljön. Lelkipásztori feladatunk, hogy a mai életkörülmények között és gondolkodásmódban, ha kell, a közvéleménnyel szemben is világosan hirdessük a kinyilatkoztatott tanítást. De azt sem szabad elfelejteni, hogy a megértés és elfogadás kiindulópontja mindig az enciklikában folytonosan visszatérő alapvető kérdés: „Mester, mi jót kell tennem, hogy elnyerjem az örök életet?”

Mt 19,16

Éthopoiia — egy személy monológja

MOHÁS LÍVIA

A császár

Született 1928-ban. Az Angolkisasszonyok egri intézetében nevelkedett. Író, pszichológus, testnevelő tanár. Írásait lapunk 1994. 3. és 11. számában közzöltük. Mostani írása részlet a Theodóra című regény II. kötetéből.

Köszönöm, barátném a krumplicukrot. Hát nem felejtette el, hogy éppen ötven esztendeje két kiló krumplicukor mentett meg az éhhaláltól. Mikoriban mondtam el Magának a krumplicukrot? Bizonyára azon a húsz év előtti szerelmes nyáron. A fülönfüggőket az éjjeliszekrény erezett márványlapjához kocogtató nyáron. Itt küldöm cserébe a Theodóráról készülő jegyzeteimet, pontosabban, a császárnak, Jusztiniánusznak levélmonológját.

Bárhogyan alakul — úgy olvassa ezt az írást Kedvességed, mint egy hosszúra sikeredett himnusz kíséreltet, valamihez, ami megíratatlan és legyőzhetetlen. Ámbár gondolkodni lehet felőle. No meg építkezni a dicsőségére. Vagy mozaikot rakni. De mivel ezekhez nincsen tehetségem, inkább leírok belőle annyit, amennyit lehet. Bocsássá meg Kellemességed, ha itt-ott terjengős lennék, netán túl emelkedett, vagy éppen fordítva: nyers. De hát ilyen vagyok magam is, misztikus szárnyaló, olykor pedig durva. Ami mindebből kívülről látható, az egy érett fűgére emlékeztető kerekded császári profil, aki vagyok, aminthogy tudja is. Ámbár Kedvességed többet is tud rólam, azt is tudja, aki voltam egykor.

Tehát bocsássá meg, ha nem mindig kedve szerint írok, de bennem szüntelen kihirdeti Valaki, hogy nekem mindent szabad, szabad, szabad, ha él az a csillogó remény, hogy miközben soraimat olvassa, újból és újból szikrát vet Kedvességedben a végtelen.

Szabad, szabad, szabad! Szabad mérsékelt tébollyal gondolkodni és így is tervezni, szabad felkelteni a rémületet, szabad levágnatni a kockázók kezét, mivel betiltottam a kockajátékokat, és ha ezek után is akadtak játékosok, azokat — immár kezüktől megfosztva — teveháton körülhordoztatom a városban azóta. Némi nyelve lóg kinyújában, élőhalottak tevehátra fűzve. Ezt a nyelvem kilógató halált én nem fogom megkapni, és megragadom a nekem kiszabott időm, megteszem a magamét az egyház isteni mivoltáért és a magam végtelenségéért. Mégis mit? Túl a

kockajátékok betiltásán. Mert elismerem, a kockajáték csak egy parányi akadálya a tan diadalmas terjedésének, az újfajta léleképítésnek, ámbár az a rendelet már komolyabb, amit a kockatiltalom idején küldtem el Athénba.

Akkor kezdtem gondolkodni az athéni rendeleten, amikor először megpillantottam Kellemességed hosszú tojásdad fülönfüggőt, szinte félig fekvé térdepelt a templomban, roppant alázatban, a nagy áhítatban. Aranysárga, mézszín köpönyege szétterült csípőjén, hátán, le cipősarkáig. Akár egy lapuló nagy madár. Közel a földhöz megcsillantak a tojásdad függők. A látvány kiverte akkor fejemből az athéni egyetemet és a pogányok bölcseletének gondját. Csak a csillámlást láttam. A nőt hátulról, Isten színe előtt, akkor úgy neveztem el magamban azt a félig fekvő alakot, hogy Legkülönösebb Varázs. Csak később, mikor már találkoztam Kellemességeddel abban a művészies kis palotájában, ami inkább csak ház volt, átrium udvarral, akkor jutott eszembe ismét egyfelől az athéni egyetem, másfelől Kedvességed tojásdad fülönfüggője. Szeretett oda, az átriumos házba okos férfiakat hívni — de heterákat soha —, és a szellem fényűzésével ejtett el bennünket, a férfiak egymást győzték le, ámbár kard helyett bölcselet-passzusokkal, nyíl helyett jogi paragrafusokkal vívtak. Volt a vendégei között egy szárított fügefesű ügyvéd, öregecske jogtudós, nos az oly kacifántosan csavarta a szót, amikor teológiai témákat érintettünk, hogy elborzadtam. Éreztem, ez a bölcselet, ami az ügyvéd szájából dől, és ennek a bölcseletnek a paradoxonjai sértik a Teremtőt. Áldozattá teszik. S nem volt-e már egykor áldozat? Akkor, ott, Kellemességed átriumos házában jutott eszembe másodszer, hogy amint lehet, bezáratom Athénban az egyetemet. Megtiltom, hogy bárki jogtudományt magyarázzon azon a módon és bölcseletet oktasson. Most is végtelen fájdalom tölt el, mert bár nekem mindent szabad, mégis néha kétség fog el: van-e jogom azt hinni, hogy Isten önmagával küzd, mélyebbről induló és ható változást tesz most, végtelen csalódásából, és amit eddig csinált, azt újjáteremteni szeretné. Ennek pedig ne álljon útjába holmi athéni bölcselet.

Nézze, a nő számomra fontos, és ez nekem: Kellemességed. A katafalk is fontos mint jelkép, a halál jelképe, amit el kívánok kerülni, és úgy lépni át, hogy csak úgy fölemelkedjek. Volt már erre példa. Éjt nappallá teszek, hogy ezt én is kiérdemeljem. Ami még fontos: a végtelen. Ez utóbbin értem a Teremtőt, az egyedülit, akit szolgállok. Megcsinálom itt Neki a földi Jeruzsálemet, és míg Róma fogyaszt, ez a város termelni fog, ott a koldusok és a milliomosok hada, itt a kézműves alkotóké: a mozaikművészek, az üvegcsiszolók, a festők, az ékszerészek az arany-és ezüstművesek, a zománcozók, az elefántcsontfaragók, és amikor a templomban térdepelnek, mind lássák, nézzék saját műveiket, azt, hogy szép. Rómában tizemeletes bércaszárnyakban az emberiség alja, itt még

több családi ház lesz, kicsi paloták, nagyobbnál is nagyobb paloták, ám nehogy sok proletárt vonzzon a hely, a nagyipart szétszórom az egész birodalomban.

A régi istenségek menjenek a perzsa udvarba, az okosokkal együtt, Kellemséged egykori csevegő jogtudósaira gondolok, az istenségek hajlékai pedig legyenek bőrfeldolgozók, selyemgombolyítók, és ha különösképp szépek, akkor az Isten házai. De hogyan, de hogyan közelítem meg Fontosságaimat, szüntelen foglalkoztat. Hogyan a végtelenséget és a halál kerülését? Hogyan? Hogyan legyen a Nagy Szolgálat? Rettentő régtől fogva tűnődöm ezen, már akkor is ezen gondolkodtam éjjelente, alvástan, amikor combsebes nagybácsikám, Jusztinus helyett tettem a császári teendőket, amint kell. A drága vén egyre nehézkesebben vonszolta a lábát. Ha hírnék a hellén pogányok hülye meséinek, Philoktetészhez hasonlítanám a drága öreget. Tudvalévő, hogy Philoktetész anyja sírjánál kapott mélységes sebet a lábába, ami csak bűzlött, de soha be nem gyógyult, hajózó társai ott is hagyták a szigeten, rútul, ahol időszakosan kikötöttek volt. No, ez utóbbiban nem volt az én császár nagybátyám Philoktetész-fajta, őt ugyan ott nem felejthették volna Britanniában katonatársai. Hanem a sebet semmiféle gyógyászat nem tudta rendbe tenni. Míg nem egy szenvedéssel teli hajnalon behívatta a Szent Palotába a pátriárkát és a szenátorokat. Jelenlétükben egyszerűen leemelte fejéről a császári diadémot, és belenyomta az én fejembe. Szólni aligha szólt, katona volt és vén, írni, olvasni se tudott, hol ezt, hol amazt a mondatrészt felejtette ki a mondatokból, amikor beszélt, így érteni nem mindig lehetett. Csak a rövid parancsokat tudta kiadni. Hanem azt tévedések nélkül az ellenállhatatlanul. A szenátorok leborultak. A pátriárka még azon a napon átvezetett a Szent Palotából a cirkuszba, ott ünnepeltek.

Ettől kezdve aztán tényleg megszállottan foglalkoztatott a katasztrófa jelképezte halál elkerülése és a végtelen közelítése. Belesápadtam, nem aludtam, amit amúgy is röviden szoktam, nem ettem, fehéren hallgattam és vártam. Felmérhetetlen szenvedés volt ez az üresség, ez a várakozás, de úgy éreztem, ezáltal jutok valamiféle tartalomhoz, olyasféle tudáshoz, ami a szenvedő Isten teremtetést revideáló mozgalmában az Ő társává tesz. Mert az alapkérdés így hangzott: létrehozhatok-e valamiket, elősegítendő az imént említett Fontosságaimat? Mintha szerződést akarna velem kötni. Csak rájőjnek végre, mi az, aminek fejében megkapom a halálnélküliséget. Az érvényben lévő szellem bevillanását vártam kínlódvá, ezenközben a zsigereimben termelődött valami izgatószer, talán méreg, így éreztem, feszült lettem, éber, szenvedélyes.

Mígnem egy boldogságos, kora nyári reggelen, tavaszi napéjegyenlőség idején megtörtént! Asszaszin közeledett ágyamhoz lebegve, ahogyan az álmokban közlekednek és a légben is az anyagok. Asszaszin, az orgyilkos. Ön, kedves Varázs, tudja, milyen

kényesen bánok a kezemmel, semmivel nem szennyezem soha. Még a finom szószokkal sem. Egyedüli, amit kedvelek az ujjbe-
gyeimen, a gyümölcsök hamvai. De a nedvük már ne tapadjon
hozzám, az már undorít, akkor eszelős gyorsasággal rohanjon a
szolga a tállal, a tál közepében mangólia, és mosom, mosom, mo-
som csuklóig a kezem. Éppígy a vértől is megkímélem őket, ke-
zeimet, ezért van szükségem Asszaszinra. Tehát a boldog kora
nyári reggelen, tavaszi napéjegyenlőség idején lebegve közelít az
orgyilkos. Március 21., amikor az egész Földön egyforma hosszú-
ságúak az éjjelek és a nappalok. Amikor roppant egyensúly van
fény és árny, a jó és a rossz, a Nap és a Hold, a férfi és a női el-
vek között. Ekkor közelít, már az ágyam mellett áll, és meglepet-
ten veszem észre, hogy az én arcomat viseli. Nem álarc, arcom az
övé. E pillanatban lepillantok a császárra, és a fekvő alakon is az
én arcom. Kedvességem ismeri azt a tulajdonságomat, hogy tudok
egyszerre két helyen is létezni. Ily esetekben azonban csak az
egyik lényem tevékeny, a másik tehetetlen súlyossággal félálom-
ban van, csak pislog benne az élet. De ez más volt. Eleven lett
mindkét létező, vágatott mindkettőben a gondolat, kicserélték
mondandóikat nagy sebességgel. Teljes egyensúlyban voltak, akár
a napéjegyenlőség. Bár szó nem esett köztük, mégis tárgyaltak fa-
lakról, erődítményekről, amikkel a birodalmat körbe kell venni.
Citadella-rendszerrel, amiket mindketten megszemléltünk, mintha
már állnának. Tunisztól Egyiptomon át a Fekete-tenger partján,
majd végig a Duna folyását követve lebegtünk, két Jusztiniánusz
arcú lebegő, a falak felett az úrben. Asszaszin szavakkal mind-
össze ennyit mondott:

— Így kell, ahogyan én szoktam. Sohasem nyíltan. Csak a ho-
mályból, és halkán.

Időtlen helyzet, láttam főnről templomokat, újakat, új palotá-
kat, fürdőket, magasan futó csatornarendszereket, Asszaszin el-
tűnt, és már magamban gyalogoltam a falak mellett a földön. Bé-
vül, a falak túloldalán falvak, városok. Mennyei érzésem támadt,
hogy azok ott bévül védettek, és ezt én hoztam létre, védem őket
a külső ellenségtől azokkal a citadellarendszerekkel, amik majd
épülni fognak, ők meg békén faraghatják az elefántcsontokat, rak-
hatják a mozaikot aranyló békében.

Ennek a boldogságos kora nyári reggelnek van egy másik tör-
ténete, ez ugyancsak válaszolt az én gyötrelmes kérdéseimre.
Amint ott gyalogolok fölfelé a város melletti dombon, bal oldala-
mon a fal, ami azóta már megépült, és amilyen mértékben épül a
többi, oly mértékben csillapul zsigereimben a mérgek termelése,
látom ám, hogy mögöttem jön valaki. Közelít lebegve, különös fe-
kete posztóruhában, de olyan volt az a ruha, mintha kályhacsőbe
dugták volna az alak két karját, két lábát. Elsuhant mellettem, a
fal és közötttem haladt gyorsan, megelőzött, az volt a hátára írva,
hogy PANDEKTA. Rám se pillantott, nem látott, de arca ugyan-

csak az én arcom. Kezében hatalmas virágcsokorral futott lebegve. Kellemséged járatosabb az álmokban, nyilván érti. Fundamentális jogokat kell lefektetnem, hogy ne csupán a külső ellenségtől, hanem a belsőtől, önmaguk bűnös hajlamaitól is védve legyen a Szent Görög-Római Birodalom minden alattvalója. Falakat és törvényt.

Alig lehet elmondani azt a felszabadult érzést, ami eltöltött! A Megtért Hívők Kolostora az elsők között volt, miután megindultak az építkezések. Mikor ennek a kolostornak a faláról ugráltak le Kedvességed fogadott, lelki leányai, a prostituáltak, tudtam: ez a világ rendje. Az isteni akarat soha meg nem érthető, de mindig világosan sejtethető. A nyomorult falusi leánygyermek, kiket átlagosan öt nomizsmáért eladtak volt szüleik a bordélyosoknak, és éltek a lányok a városban, aranyló pávaként az egyik, a másik baromként, kinek hogyan sikerült, most azonban: röpült mind. Mind az ártatlanságból érkezett, a halál új ártatlanságába így kellett átlépniük röpülve, a vízbe, az ősvízbe, érintetlen apácák öltözékébe bugyoláltan. Kellemséged, amikor összeszedette és visszavásárolta őket a bordélyosoktól, vajon azt akarta, hogy tényleg apácák legyenek? Vagy csak átmenetileg küldette őket a Megtért Hívők Kolostorába? Ezt elfelejtettem megkérdezni. Mitől rémültek meg azok a nők annyira? Tengerbe ugrálni a zárdafalról! Ez megütközést keltett bennem. Ilyen haszontalanul keresni a megváltást! Csak úgy leugráltak! Zuhantak, lobogott, csattogott, szárnyalt a ruhájuk, a sűrű szövésű fátylúk, egyikük vijjogott, másikuk némán zuhant, rácsattant a tengerre, fenntartotta puffadó apácaruhája. Nagy, fehér, szürke virágok, növények, egyik a sziklára esett, tört gerinccel sírt a forró napon, a többi csak ugrott, röpködött a sereg, egymást babonázták a halálba.

Ettől kezdve, vagyis az előbb elmesélt álmok óta az építkezés nem ment ki a fejemből, és elkezdtem azon a boldog kora nyári reggelen, tavaszi napéjegyenlőség idején. Szagolgattam a szándékaimat, akár a nagycsütörtöki gyümölcsöket, falakat kívülre, törvényeket belülre, csupán a fővárosba legalább huszonöt templomot. Asszaszin ügyes némaságával megvesztegetni, akit csak lehet és pénzt, pénzt, rengeteget. Körülfuttatni a fullajtárokat a birodalomban, hajtsák fel és hozzák ide az építészeket, Triboniánusz jogtudós pedig kezdje el összegyűjteni a törvényeket, amik eddigelé úgy szóródtak szerteszéjjel, mint a pelyva a szélben. Hol így, hol úgy lehetett értelmezni őket, kezdjék el a glosszátorok másolni az institúciókat, és tegyék egyértelművé a szabályokat, akár combsebes nagybácsikám a katonai parancsokat. Ez kőtábla-ügy. Ez csipkebokor-ügy. A jognak teste legyen, corpus juris civilis. Felmérhetetlen izgalomban élek, amikor rám jön az építkezés. Képek rohannak, a terek egymásra halmozódnak, a metszetek, az oszlopok, az oszlopcsarnokok, a mozaikfalak sorra emelkednek, hullámszerűen, a festett szentek, a szakálltalan Krisztus Király-ké-

pek halmozódnak, majd kinyílik a képzeletemben már régen meglévő kapu, úgy lépek be az épületbe, úgy sétálok benne, mintha már megépült volna, hallom, ha éppen katedrális az, ahová beléptem, a háromszáz muzsikust, a mandolinokat, a citerákat, cimbalmokat, a fiúkórust, a százfős eunuchkórust és a kétszáz fős női kórust, egyszerre és külön-külön, feszül bennem valami, és termelődik zsigereimben a méreg, egészen addig a pillanatig, amíg valamely új épület tervei el nem készülnek. Amíg éles, eleven ábrándjaimból el nem kezdődik valami, amit már közönségesen is érzékeltetni lehet. Ami másnak is tapintható, látható, hallható. Akkor aztán tudok aludni néhány órácskát. Akkor egy időre a bensőmben is üde, tiszta, selymes valamennyi tér.

A hadi tevékenységek nem ennyire lényegesek. Csupán csak az eszközeimet kiszolgáló eszközök. A Nő, a Katafalk-kerülés és a Végtelen Isten szolgálata esetemben az építéssel megy végbe, nekem az építés az első eszközöm, és ehhez új adófizetők, új nyersanyagforrás, új területek kellenek, ezért kell hódítanom. De az sose fordult elő, hogy a harctereken sétálgattam volna éber álmaimban, ahogyan ezt teszem a még meg sem épült fürdőpalotákban, vízvezeték-labirintusokban, szíriai fémcsiszolóknál, kolostori keringőkön és egyiptomi citadellákban. Nem, háborúkról nem merengek.

Emlékszik-e Kellemességed arra a napra, amikor Belizárt Karthágó bevételére küldtük? Mint két arannyal leöntött baba, ültünk a Bukoleon Palota kikötőjében, onnan búcsúztattuk a hajóhadat. Billegő bárkák kísérték a harcosok hajóit, szívérványszínűek, selyemuszályt húztak a vízen, a bárkáknál a nézők. Cimbalmok és orgonák szóltak, hangjukat elnyomták a hadiindulók, és egyszer csak mindez egyesült a Stella Maris himnuszában és a pátriárka áldást osztogatott. Nos, én akkor nem voltam ott, noha Kedvességed mellett ültem aranyba csomagolva. Micsoda pazar ünnep volt pedig a kikötőben, mégis ott, a trónon is elfogott a szenvedély, az építésláz, akkoriban a Szent Palota területén lévő létesítményeket kívántam megújítani, oly erős vággyal, ahogyan a túl vérmes ifjak szokták kívánni a szerelmet. Legyen a paloták belseje olyan, mint az aranyfácán tolla röptében kitérve, aranyba mártott égi harangok legyenek, mintha nem alulról épültek volna, hanem felülről. Hatszáz ilyen kisebb-nagyobb palotát számoltam össze, sétáltam közöttük — miközben Isteri Ajándékságod mellett ültem a kikötőben az orgonaszóban — a paloták falai porfírból, márványból, az ezüstkupuk fölött a mozaikokon pávák isznak a Grál-kehelyből, az előudvarokban víz zuhog az onyx medencékbe, a falakból tróntálló angyalok domborodnak elő. A palotacsoportok között buja kertek. Pavilonok, pergolák. Rózsaszín szökőkutak. Palesztrák, múzeumok, szépséglaboratóriumok és páratlan rafinériával berendezett szerelmi fészkek.

Miközben a pátriárka búcsúztatta Belizárt, rájöttem, hogy új hangversenytermeket is kell építeni, és ügyes hangvezető, hangtükroztető berendezésekkel majd átvezetjük a dallamokat a fészekbe. Ahogyan ott járkálok a hangversenytermekben, közben kukán ülök a trónon, megláttam három fantasztikusan szép függőkertet meg egy féldrágaköből rakott padlómozaikot, amit később ki is rakattam Kedvességéd hálósobájában, azt, amelyik virágoskertet ábrázol. Megfigyeltem, hogy a legelőkelőbb paloták termeit ezüstajtók választják el, óriási ampolnák világítják meg, amik drágaköves láncokon függenek. Végül benyitottam a legszebb terembe. Óriási nyolcszög az alapja, nyolc apszis, nyolc boltív, fölöttük aranykupola, az apszisok egyikében a trón. Ami világcsoda lett később. Elmés szerkezettel, méghozzá halkan és roppant gyorsasággal felröppenthető a trón, és a leboruló idegen mire fölemelkedik... sehol a trón... mert már odafönn szárnyal, és benne a császár. Akárha mennybe emelte volna a Kegy. És tudja, drága barátom, Isteni Ajándék, ezek a felülről lefelé lebegtetett égi harangok, ezek a paloták, bizvást mondhatom, ott voltak akkor is, amikor még nem. Ott is lesznek örökké. Még ha jönne is újból egy Nika-lázadás, és felégetné, ami itt épült és épül, azt is, ami ma még csak ábrándjaimban áll, ez a palotasor akkor is itt marad. Ha kétezer év múltán szakszerű ásatásokkal előbányászák talán, az csupán kő és por lesz, de a lényege megmarad. Egyesek érezni fogják. A kikötőben ülve tudtam ezt.

Kellemességéd, tudom, pontosan érti ezt. Csodálatos nő, égi szeráfleány, kinek lelke, igen, így írom monológvallomásomban, „lelke”, kissé modorosan, kinek lelke felemeli az embert. Mater Ecclesiae. Olyanokat, jó Theodóra, amelyek Kellemességéd körül a múltban történtek volt, amelyekről a csapszékekben beszélnek, én soha ki nem tudnék találni. Szemérmes paraszt vagyok, illir származák, bár láttam egyet-mást. De azért azt a libás, ludas jelenetét, cirkuszoslány idejének azt a műsorszámát... nos, azt sose tudtam volna megkonstruálni.

Isten akkor Kellemességédet oda tette, ahová. A cirkuszba. Ő tudta, miért. Szívemben ez roppant egyszerű gondolat, vagyis a Gondviselésbe vetett mérhetetlen bizás. És ez egyszer s mindenkorra elfogadtatja velem Kedvességéd múltbéli és jelenbéli tetteit. Ludak! Bah! Pardon, ezzel a ludas műsorszámmal, ahogyan Prokopiosznál olvasom, nem is a cirkuszban, hanem a színházban lépett fel. A képmutató, hazug Prokopiosz! Szembe cukros dicshimnuszokat zeng, a titkos irataiban meg gyűlölködő sárdobáló. Megtehetném, hogy apró darabokra vágatom, mint Antónia tette azzal a Meucedónia nevű cselédlánnyal, ha jól emlékszem a nevére. De miért is tenném, jókat szórakozom a titkos írásain, amiket rendre lemásoltatok és megtudok belőle olyanokat, amiket sehogyan másként. Mikor Kellemességédéről ír, kicsap soraiból az eszeveszett sóvárgás. Valamint a gyávák reszketegsége és iszo-

nyatos hatalomtisztelete. Kőkemény képmutató: még önmaga előtt is eltitkolja cupidói vágyait. Isten szolgája vagyok, hatalmamnál fogva az a dolgom, hogy pusztítsam, aki az Ő útjában áll. Akik a törvényeim előtt tiszták, azok Isten előtt is azok, akik törvényeim ellen tesznek, azokat megbünteti általam. No de egy szegény, kéjsóvár író! Aki papírra teszi, miközben önmaga előtt veszettül szégyenli, hogy Kellemességed „...a színházban sokszor levetkőzött, az egész nép szeme láttára, s meztelenül jelent meg a színpad közepén, csupán a nemi szervén volt kendő, nem mintha szégyelte volna azt is megmutatni, hanem azért, mert senkinek sem szabad teljesen meztelenül fellépnie... Ebben az öltözékben legurult a padlóra, hanyatt feküdt, s néhány alkalmazott, akinek ez volt a feladata, ágyéka alá árpaszemeket szórt. Ezek után erre a célra tartott libák onnan egyenként összeszededegették a csőrükkel és megették. Theodóra pedig nemhogy nem pirult el, hanem éppen mintha megtszaltetés lett volna számára ez a jelenet.”

Nem ismertem Kellemességes édesapját, hanem a döbbenettől elkerekült a szemem, mikor beszélt róla. Mert a szelíd rajongás, amivel szavait kísérte, merőben idegen Öntől. A medveápolás mestersége, amit atyja úzótt, ellenszenves nekem, szagos, morgós, ganajozós. Az amfiteátrum alatti barlangok és barlangjáratok amúgy is titkolt rettenettel töltenek el. Mint a lélekmély vagy akár a pokol sötéte, bátorság kellett ott élni is. Ha nem bátorság, akkor tompaság. Oroszlánok, krokodilusok, medvék társasága, megvallom, ijesztene. Kellemességed apjának minden szavára, mozdulatára emlékszik, és traktált is ezekkel sokszor. Ilyenkor néha mart bennem valami rossz, de ezt soha el nem árultam. Ellenben az a belső arc és jellem, ami kirajzolódott szavai nyomán a medveápoló apáról, mondhatom, nekem nem tetszik. Épp akkor tépette le karját a medvével, akkor tépte le karját a vadállat, amikor a leghőbb biztonságot kellett volna adnia önnek, meg a másik két kislánynak, holott maga, kedvesem, mindig erre az apai biztonságadásra hivatkozott, amikor elpárosodott szemmel beszélt a medveápolóról. A férfiélet közepetáján ugyanis karakterisztikus változás áll be a férfilélekben. Ekkor ott új dallam kezdődik. Ez a dallam apjánál falsra sikeredett. Falsra bizony, de nagyon. Akkor jelenik meg ez a merőben új dallam, amikor a férfinak váltani kell, mert a Hős gúnyját is kinőttük, meg a Páter gúnyját is. Le kell dobni eme léleköltözékeket, idejüket múlták. Más szavakkal mondva, ezeket a muzsikákat jól, rosszul lejátszottuk. Nekem ez nem jelentett gondot, a Hős dallamával és gúnyjával engem alig látott el a természet, nem úgy, mint combsebes és analfabéta nagybátyámat, Jusztinoszt. Háta mögött álltam szerényen, mikor ifjú voltam, azon igyekeztem, ne legyen feltűnő, miszerint a katonalelkű császár nagybácsi érett fügefefejú unokaöccsébe nem szorult harci düh. Pompás együttműködésünknek talán ez volt egyik tartópillére, ezért nem volt rám sohasem félté-

keny. Páter sem voltam, és ez sem hiányzott. Mintha már akkor, szerényen álldogáló fiú koromban is csakis ez a harmadik dallam szólt volna bennem, ami másoknál a férfilét közepén keletkezik. És ami Kellemességed apjánál hamisan zengett.

Az okosság a lényege, de tüzes és szenvedélyes okosság, akár a pünkösdi lángnyelvek. Megtermékenyítő, megvilágosító, ennyiben is a Szentlélekre hasonlít ez a harmadik dallam. Nem sápadt, nem aszketikus, a férfias energia a közepe, így amikor azt mondom: „Szentlélek”, nehogy a vezeklő barátok hamuszín és éhező arcára gondoljon, éppen fordítva. És ne is a vén bölcsök reszkető állára. A puhasággal már más a helyzet. Ugyanis ennek az új férfidallamnak előhírnöke az, hogy nőiesebbek leszünk, lágyabbak. Meglehet, ez a szakasz jött el a medveőrző esetében, engedékenyebb lett, mint korábban, a határozatlanságát érezte meg az a vadállat, és odakapott a karjához. A suta elnőiesedéssel sem mire se megy a férfi. Oktalanság. Igen, oktalanság. Néha szálnas, néha nevetséges. Embertársaiból is előhívja a vadállatot, ha a karját nem is tépik, se haját, se gúnyját, hanem inkább kivigyorogják, gyilkos persze az is. Mégis jó, ha jó ez a percnyi, évnnyi ellágyuló nőieség. Hirtelen jobban megérthető a galileai rezgése. Alkalmassá válik e percben vagy évben arra, hogy áldozattá váljon. Nem lett-e áldozat a medveőrző apa! Hát ez az. Ki hogyan.

De! És most jön a lényeg. Mikor aztán szerencsésen átvészelt a férfiember a nőiessé sutulást, lágyulást, már ha átvészelt, akkor beléköltözik az új dallam, amiről beszélek. Félelmetesen szép és hatalmas szélfúváshoz hasonlít, ám nyugodalmas, ereje már nem abban van, hogy harcos. Hanem abban, hogy befelé nevet, mosolyog vagy röhög, de befelé, mintha már semmit se venne *annyyira* komolyan. Bolondosan bölcs, de kifelé a bolondosságát kevésbé mutatja, megvédi ez attól, hogy belekásásodjon a hős pozitívájába és belekövesedjen a páter ruhájába. Újít és elkövetheti azt, amit nem mert elkövetni eddig. Vége szakad benne a szabálynak, tesz, lép, cselekszik, de már nem mindig az előírás szerint, hanem önmagának. Na, látja, Kedvességed, ezt a harmadik dallamot, a leginkább férfias dallamot nem tudta kívárni a medveőrző, mondhatni felelőtlen nőiességgel elvérzett.

Elképzelem Virágságodat kislányként állni a szennyes ólban, elvérzett és sápadt apja felett. Ilyenkor szülői gyengédséget érzek, ha lehet így mondani, hiszen gyermekem nincsen, az apai érzelmet csupán sejdíthetem. És úgy tapasztalom, ez a védő, óvó gyengédség megsokszorozza a szerelmem. Mikoriban a tragédia beköszöntött, Kegyességed a cirkuszban táncolt, oly titokzatos lengedezéssel reszketettette testét, hogy megmámorosodtak tőle az emberek, és híre az aréna porfelhőjével fölszállott. Nem láttam ezt sem, ahogyan a ludas jelenetét sem. De kár.

A változások roppant lassan jönnek, talán ha évmilliókat veszünk, akkor lehet mondani, hogy más a mai férfi, mint a tízmillió éves. Nem eszik ma már példának okáért emberhúst, hacsak nem kerül szorítóan reménytelen helyzetbe, mondjuk, amikor lezuhan a repülőgép a sivatagba. Nem követ el incesztust, ő, pontosabban szólva: ritkábban követ el. Ám ez a másfélezer esztendő, ami engem, a szárított fügefesű ügyvédet, amatőr történészt elválaszt Jusztiniánusztól, olyan kicsike táv! Kedves barátnőm, Sarolta, ahogyan írom a császárt, fáj a fogam. Fogkezelésekre fogok járni, ezért kevesebb jegyzetet kap majd tőlem, egyszerűen azért, mert kevesebbet írok. Nehogy úgy vegye ezt, hogy elhanyagolom. Vigyázzon a depressziójával! Bizonyára túl sok krumplicukrot ettem. Maga küldte. Hálás vagyok, hogy emlékszik! Kilencszáznegyvenötben visszavonultunk a hegyek közt, előttünk az amerikai, mögöttünk a szovjet hadsereg, és erőltetett menetben gyalogoltunk, előre, csak előre, nem volt már ellátás, semmi faszolás, tántorogtunk az éhségtől, akkor ott, az erdők ölében, a tölgyesekben két kiló krumplicukrot találtam. Elhagyott szekerek álltak az út szélén. Az oroszok elől menekült magyar és német lakosság holmijával megrakva. Talán lóháton menekültek tovább. Széttűrtük a csomagokat. Kerestünk legalább egy falat kétszersültet. Gyermekekpróba csavarva leltem a cukrot. Szerencsésen elértük az amerikaiakat. Ledobáltuk a fegyvert, ők meg jobbra terelték a SS-csapatot, minket, Hunyadi-páncélosokat és a Wehrmacht-csapatot balra, nekünk intettek, hogy tovább előre, ám az SS-társaságot visszafordították. Az SS-tiszt tiltakozott, csattogott a hangja a tölgyfák közt. Az amerikai a nyitott páncélautóban állt, kis időt hallgatta, majd kiemelte a revolverét, várt, az SS-tiszt érvelt, kellett hozzá bátorság. Talán a német megússza, ha épp a nőies engedelem szakaszát éli, a férfiélet harmadik dallama előtti fázist. De még a hős szerepét élte. A páncélautóban csak a jenki tiszt, egy gépfegyveres katona meg a sofőr, felderítők lehetnek, előre szaladtak, egységük még hátul. A Wehrmacht és az SS-katonák sokan, bár már ledobott fegyverrel. Ha ez a jenki épp az elnőiesedett engedékenység időszakát éli, elpusztul, mint a medveőrző a tragédia napján. Az amerikai parancsot adott, a gépfegyver belekaszált az SS-csapatba. Vánsszorogtam tovább a krumplicukorral. Igen, igen, köszönöm, hogy emlékezett, tegnap volt a győzelem napja, nekem ugyan nem volt győzelem, csupán a háború vége.

Öleli öreg barátja

BEKE TIBOR

Imádság alázatért

*Sikert adtál nekem, Uram,
mely éppannyira nem az enyém,
s melynek okát éppúgy nem érthetem,
mint ahogy nem az övék,
s okát nem érthetik azok,
kiknek része
a sikertelenség.*

Add, Uram, hogy mások iránt vakká önmagam ne tegyem.

Add, Uram, hogy mások iránt vakká önmagam ne tegyem.

*Add, Uram, hogy sohase felejtsem el
az egyszerű szavak erejét.*

*Add, Uram,
hogy sohasem feledkezzem el azokról,
akik annyira megaláztak,
hogy nem tudnak imádkozni alázatért.*

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Eső

*Uram, ha mióta hullámod elkapott,
láttam a tetőt és láttam az alapot,
mártottál szerető tüzedbe, jegebbe
s itt viszel fellegeként függve és lebegve.
Amikor elengedsz, elhagysz és lehullatsz —
ne küldj el, elég ha megmondod: lehullatsz,
s elmegyek ablaknak, üvegnek, határnak,
melyen az igéid kijárnak, bejárnak,
leérek langyos és tavaszi szelekbe,
leszek a doboz, mely fényeket ereszt be
megtelve illattal, színekkal, kegyekkel,
mögötted látható messzi kék hegyekkel,
leszek az eső, csak zuhanok keresztül
tornyaid Erdélyén ahol csak keresztül
s ha majd a helyemen már úgysem keresnek,
leszek a semmid, csak engeddd, hogy lehessenek.*

Öt apokrif zsoltár

¹ *Bibliotheca Apostolicae Vaticanae Codicum manuscriptorum Catalogus. I/III, 1759, pp. 385-86, első szövegkiadás: W. Wright, in: Proceedings of the Society of Biblical Archaeology IX (1887), pp. 257kk*

² M. Delcor: *Cinq nouveaux psaumes esséniens?* RQ 1 (1958), pp. 85-102, és M. Philonenko: *L'origine essénienne des cinq psaumes syriaques de David*, *Semitica* 9 (1959), pp. 35-48.

³ Az első retroverziót, még a qumráni leletek előkerülése előtt, M. Noth végezte el — *Die fünf syrisch überlieferten apokryphen Psalmen*. ZAW 48 (1930). pp. 1-23.

⁴ J.A. Sanders: *The Scroll of Psalms (11QPss) from Cave 11: A preliminary Report*, BASOR 165 (1962), pp. 11-15.

Az Ószövetség könyvei közül kétségtelenül a Zsoltároké az, melynek keletkezése a leghosszabb időtávot és a legszélesebb szerzői kört fogja át az ókori Izraelben. Az istentiszteleti énekek e nagyszámú csoportjából a kánoni Ószövetségbe százötven mű került be, ez azonban nem jelenti azt, hogy csupán ennyit hoztak létre az évszázadok során Izrael énekesei. Amikor a Kr. u. 1. század vége felé a héber mássalhangzós szöveg ránk hagyományozott kánonát a rabbinikus zsidóság tekintélyei definiálták, az általuk követett szöveghagyományt emelték abszolút értékűvé, szentírássá. E szöveghagyomány — mind tartalmában, mind a bennfoglalt darabok sorrendjében — kétségtelenül ősi, de korántsem volt egyedülálló a zsidóság egészén belül. A Szeptuaginta, az Ószövetség alexandriai, görög szöveghagyományának tanúja egyes zsoltárokat szétválaszt, másokat összekapcsol, sőt egy továbbit (151.) is csatol a gyűjteményhez, más hagyományok pedig egyéb darabokat fűztek hozzá, esetleg más sorrendben adták tovább a műveket.

A most bemutatásra kerülő öt zsoltár is ilyen, a rabbinikus héber szöveghagyományon alapuló maszoréta kánonban nem szereplő — apokrif — kompozíció. Első darabjuk, a Ps 151, mint fentebb említettük, ismert volt régről a Szeptuagintából, a másik négyről azonban csak 1759 óta van tudomása a nyugati világnak, midőn J. S. Assemani a Vatikáni könyvtár szír kódexei között, Anbar-i Illés nesztorianus püspök K^etovo d^eduroš^o („A tanítás könyve”) című munkája részeként felfedezte az öt mű egységben való jelenlétét.¹ Az idők során számos egyéb könyvtárból kerültek elő az öt zsoltár kéziratái, mi több, a Biblia szír fordításának a leideni Pešitto-Intézet általi kritikai kiadása jelentős számú, újonnan fellelt keleti anyagra is támaszkodik.

A qumráni leletek előkerülése és megismerése után, e zsoltárok teológiai tartalma alapján több kutató a művek esszénus eredetét próbálta bizonyítani^{2,3}, ez azonban csupán egyes kifejezések héberre való visszafordítása utáni feltételezéseken alapult³. Az igazi meglepetést az jelentette, amikor a qumráni 11. barlang nagy zsoltártekercsén (11Q Ps^a) az öt zsoltár közül háromnak héber eredetije került napvilágra⁴. A felfedezés a következő eredményekre vezetett: a) bizonyossá vált e művek qumráni jelenléte; b) a héber eredeti alapján számos feltételezésről, amely a darabokat esszénus eredetre akarta visszavezetni, kiderült, hogy nem állja meg a helyét; c) bizonyossá vált, hogy a héber szöveg különböző „kánonjai” éltek egymás mellett a zsidóság különböző szellemi iskoláiban, és a Zsoltárok könyvével kapcsolatban helyesebb ún. „nyitott kánonról” beszélni, amely pusztán a gyűjteményhez csatolható darabok alapve-

⁵ Id. J.A. Sanders: *The Qumran Psalms Scroll Reviewed.* in: F Schr. Eugene A. Nida, The Hague 1974, p. 98., id: *Variorum in the Psalms Scroll*, HTR 59 (1966), pp. 84-94.

⁶R. Polzin: *Notes on the Dating of the Non-Masoretic Psalms of 11QP^{ds}a.* HTR 60 (1967), pp. 468-476.

⁷J. Strugnell: op.cit. in n.2., J. Magne: *Les textes grec et syriaque du Psaume 151, RQ 32* (1975), pp. 548-564.

⁸E két zsolttárnak az íráshordozó miatt sérült részeit a szír szöveg alapján rekonstruáltuk, míg a 154. esetben a

4. barlang egy kis töredékére is támaszkodhattunk (4Q448), amely a zsolttár utolsó soraiból tartalmaz néhány sort.

Ld. E. Eshel-H. Eshel-A. Yardeni: *A Qumran Composition Containing Part of Ps. 154 and a Prayer...* in: IEJ 42 (1992), pp. 199-229.

tő karakterisztikumát határozta meg, és amelyeket a különböző iskolák szabadon bővíthettek.⁵

A művek keletkezésének idejét meghatározni nem lehet.⁶ Legkorábbinak a 151., legkésőbbinek a 154. tűnik, ez utóbbi talán egyedül az, amelynél esszéus eredetre következtethetünk. Egységbe való csoportosításuk a szír szerkesztő műve, aki a 151.-et valószínűleg a görög, míg a többit biztosan a héber alapján fordította le.⁷

Fordításunk alapjául a 154. és 155. zsolttároknál a héber szöveg kritikai kiadása szolgált [J.A. Sanders: *The Psalms Scroll of Qumran Cave 11, DJD IV.* Ocford 1965.]⁸ A 152. és 153.-nál a szír kiadást vettük alapul, ezek ugyanis nem maradtak ránk héberül (W. Baars: *Apocryphal Psalms [The Old Testament in Syriac IV.b.]*, Leiden, 1972.) A 151. zsolttárnál mindkét szöveg szerint megadjuk a fordítást, ez ugyanis olyan mértékben módosult, hogy a kétféle szöveg teljesen eltérő olvasatot ad (a szír — illetve a görög — két zsolttárt/151A és 151B/ olvasztott egybe).

Az öt zsolttár közös felirata a szír szövegben: „Újabb öt zsolttár, ezek Dávidéi, és nem írástak meg a zsolttárok sorozatában.”

151 (héber szöveg) 151A zsolttár

Halleluja. Dávidé, Jisaj fiáé.

A legkisebb voltam testvéreim között,
a legfiatalabb atyám fiai között.
Megtett engem nyája pásztorává,
gödölyéi között uralkodóvá.

Kezeim egy sípot készítettek,
ujjaim egy hárfát,
hogy Yahwét dicsőítsem.

Azt mondtam magamban:
a hegyek nem tanúskodnak rólam,
a dombok nem adnak hírt felőlem,
(sem) a fák szavaimról,
(sem) a nyáj tetteimről.

Mert ki hirdeti, ki beszéli el,
ki sorolja fel tetteimet?

A mindenség Ura lát,
a mindenség Istene hall,
és odafigyel.

Elküldte prófétáját, hogy felkenjen,
Sámuel, hogy naggyá tegyen.

Kijöttek eléje fivéreim,
szép alakúak, szép megjelenésűek,
magas termetűek és szép hajúak.

Nem választott közülük Yahwe, az Isten,
hanem elküldött és elvett a nyáj mögül,
felkent engem szent olajával.

Megtett engem népe vezetőjévé,
szövetsége fiai közt uralkodóvá.

Ps 151B

Dávid erős tetteinek kezdetén, miután Isten prófétája felkenté őt.
Akkor megláttam egy filiszteust, aki gyalázta [...]
...] és [...]

Ps 151 (szír szöveg)

Dávidé, amikor egyedül megküzdött Góliáttal.

A legjelentéktelenebb voltam fivéreim között,
és a legfiatalabb atyám házában,
atyám nyájának pásztora voltam.

(Találkoztam egy oroszlánnal és egy medvével,
megöltem és feldaraboltam őket.)

Kezeim egy hangszert csináltak,
ujjaim egy hárfát készítettek.

Ki mutatja meg Uramat?
Ő az én Uram, ő az én Istenem.

Elküldte angyalát és felemelt atyám nyájától,
és felkent engem felkenésének olajával.

Fivéreim szépek és nagyságosak,
de nem választott közülük az Úr.

Kimentem egy filiszteus elé,
és átkozott engem bálványával.

Én azonban akkor kihúztam kardját,
és levágtam a fejét,
és elvettem a szégyent Izrael fiairól.

Ps 152

Dávid mondása, amikor megküzdött a farkassal
és a medvével, akik elvettek egy bárányt a nyájból.

Istenem, Istenem, jöjj segítségemre,
segíts és ments meg, szabadíts meg a gyilkosoktól!

A Solba szálljak az oroszlán torkától,
vagy a medve pusztítson el engem?

Nem volt elég nekik, hogy atyám nyájára lestek,
és elszakítottak egy bárányt a nyájtól,
még engem is el akartak pusztítani!

Könyörülj, Uram, választottadon,
és mentsd meg szentedet a pusztulástól,
aki állhatatos a te dicséretedben minden időben,
és dicsőíti nagy neved,
amikor megmentetted őt a pusztító halál kezeiből,
amikor feloldottad fogságom a vadállatok szájából.

Gyorsan, Adonáj, küldj szabadítót színed elől,
és emelj fel a tátongó mélységből,
amely mélyébe akar zárni!

Ps 153

Dávid mondása, amikor megkapta Isten jótéteményét,
amikor megmentette őt az oroszlántól és a medvétől,
(Dávid) pedig mindkettőt megölte saját kezével.

Dicsérvétek az Urat mind, a ti népek,
dicsőítsétek őt és áldjátok nevét.
Mert megmentette választottát a halál kezeiből,
és megváltotta szentjét a pusztulástól.

A Seol hálóból megszabadított engem,
kivezette lelkem a kifürkészhetetlen mélységből.
Mert mielőtt elérkezett volna tőle megváltásom,
a két vadállat majdnem két darabra tépett.

Ő azonban elküldte angyalát,
és bezárta előlem feltátott szájukat,
és kiszabadította életem a pusztulásból.

Dicséri őt lelkem,
és magasztalja őt minden jótéteményéért,
amit tett, és amit tenni fog értem.

Ps 154.
szír szöveg

Hizkija könyörgése, amikor körülvették az Asszírok, és szabadítást kért miattuk Istentől, avégett, hogy a nép engedélyt kapjon Kürosztól, hogy visszatérjenek helyükre, és kérték Istent, hogy teljesítse be várakozásukat.

Felemelt hangon áldjátok Istent,
a nagyok közösségében hallassátok dicséretét,
az egyenesek sokaságában dicsérjétek őt,
az igazakkal együtt soroljátok dicsőségét.

héber szöveg

Tegyétek egyé a jókkal lelketeket,
és a tökéletesekkel, hogy dicsőítsétek a Magasságbelit!
Egyesüljétek közösséggé, hogy tudassátok üdvösségét,
ne legyetek restek tudatni erejét,
és fenségét minden egyszerűnek.

Mert, hogy tudtul adassék Yahwe dicsősége,
(azért) adatott a bölcsesség,
és hogy elmondassék tetteinek sokasága,
(azért) nyilvánult ki az az embereknek.

Hogy tudtul adassék az egyszerűeknek ereje,
hogy oktassék a kevés-eszűeknek nagysága,
akik távol vannak kapuitól,
akik eltévelyedtek bejárataitól.

Mert a Magasságbeli, ő Jákob ura,
fensége (ott van) minden műve felett.

És az, ki dicsőíti a Magasságbelit,
tetszésre lel, mint az, ki adománnyal közelít,
mint aki bakokat és borjakat hoz,

mint aki égőáldozatok sokaságával hizlalja az oltárt,
mint jóillatú tömjén az igazak kezéből.

Az igazak kapuiból hallatszik hangja,
a jámborok közösségéből éneke,
étük felett jóllakottságukban beszélnek róla,
italuk felett, midőn egybegyűlnek a közösségbe.

Elmélkedésük a Magasságbeli Törvényén,
szavaik — hogy tudtul adassék az Ő ereje.

Milyen messze van a gonoszoktól szava,
mind a gőgösöktől az ő ismerete!

Ime, Yahwe szemei
a jókon könyörülnek,
azok felett, akik dicsőítik nagygyá lesz kegyelme,
a gonoszság idejétől megmenti lelküket.

helyreállított héber szöveg

[Áldjátok] Yahwét,
aki megmenti az elnyomottat az ellen[ség] kezétől,
[és megszabadítja] a [tökéleteseket a gonoszok kezétől,
aki szarvat támaszt Já]kob[ból,]
és megítéli [a népeket Izraelből,
aki kifeszíti sátrát Sionon,
és Jeruzsálemben lakik mindörökre.]

Ps 155 szír szöveg

Hizkija könyörgése, amikor körülvették az Asszírok, és szabadítást
kért miattuk Istentől.

héber szöveg

Yahwe, hozzád kiáltottam, hallgass meg engem!
Felemeltem kezeimet szent lakhelyed felé.
Fordítsd füleid felém, s add meg nekem kérésem,
óhajomat ne tagadd meg tőlem!

Erősítsd meg lelkem, s nem semmisítsd meg azt,
ne hagyj el a gonoszok szeme láttára,

a rossz tetteket távolítsd el tőlem!
Hűségese ítéld, Yahwe,
ne bűneim szerint ítéld meg engem,
hisz egyetlen élő sem igaz előtted.

Tégy értelmessé engem, Yahwe, Törvényed által,
parancsolataiddal taníts engem!
És meghallják majd sokan tetteidet,
és népek tisztelik majd dicsőséged.

Emlékezz rám, s ne felejts el engem,
ne vgy engem (oda), ami meghaladja erőmet!
Ifjúságom bűnét vigyed messze tőlem,
vétkeim ne tanúskodjanak ellenem!

Tisztíts meg, Yahwe, a rossz csapástól,
ne térjen (az) vissza hozzám,
szárítsd ki gyökereiket tőlem,
ne viruljanak levelei bennem!

Hatalmas vagy, Yahwe,
ezért (vállik) teljessé színed előtt kérésem.
Kihez kiáltsak, hogy megadja nekem,
az ember fiainak ereje mit tehet?

Teelőtted van, Yahwe, reményem —
Yahwéhoz kiáltottam, és felelt nekem,
[meggyógyította] szívem megtörtségét.
Szenderegtem, [és] alud[tam,]

helyreállított héber szöveg

álmodtam is [felébredtem:
megoltalmaztál engem, Yahwe!

Megütötték szívem, de hozzád kiáltottam,]
Yahwe, [hogyan megszabadíts engem.

Most szemlélhetem szégyenüket —
Benned kerestem oltalmat, s nem szégyenültem meg.

Mentsd meg Izraelt, jámboraidat, Yahwe,
s Jákob házát, választottadat!]

FENYVESI FÉLIX
LAJOS

Örökké tartó pillanat

*Örökké tartó pillanat —
vonj sugaradba!*

*Tárt ablakok a fölkelő Nap fényén,
valami arany zúgás
a tavasz közelítene,
és semmi nem volt hiába,
nem veszett kárba semmi.*

*A tengerhullám átcsap a sziklán;
cédrusok zúgatják Isten nyelvét.*

Senki sincs egyedül.

*Borostyán fut a templom falára,
a szél virágot szórt a folyóra,
szerelmes szavak mindenütt a városban;*

*végenincsen öröm és csókok,
koszorúk mindig más homlokán,
csönd azúr hangjai.*

Egy kéz elsimítja a világ ráncait.

BRASNYÓ ISTVÁN

Szivacs

*A ködben neki-nekiiramodva,
vagy csak támolyogva
árnyékként Újvidék falain.
A levegő lövésektől likacsos.
Szivacs, mondom.
Mintha feltöröltek volna.*

Wolfhart Pannenberg professzorral

Dr. Wolfhart Pannenberg (66) a szisztematikus teológia professzora, az egyik legjelentősebb német evangélikus teológus. 1967 és 1994 között a müncheni egyetemen a fundamentális teológia és az ökumené intézetet vezette. Ezt megelőzően a heidelbergi egyetemen tanított, valamint a wuppertali főiskolán és a mainzi egyetemen. Számos tudományos munkáját idegen nyelvekre is lefordították. A beszélgetés az Evangelische Kommentare című havi folyóirat májusi számában jelent meg.

Professzor úr, a teológia a felvilágosodás óta elveszítette mind az egyén számára, mind a társadalmi összefüggések tekintetében értelmezési kompetenciáját. Nem játszik meghatározó szerepet társadalmi vitákban, pusztán egyházkritikai kérdésekkel kapcsolatban van jelentősége. Mi lehet ennek az oka?

Hogyan magyarázható a média keresztényellenes tendenciája?

Van ennek a jelenségnek politikai háttere is?

Azért veszítette el a teológia a társadalmi tudatban általános elfogadottságát, mert a publicisztika alakítja, a médián keresztül. Sok országgal ellentétben — főleg az USA-ra gondolok — Németországban az újságírók többsége keresztényellenes nézeteket vall. Ehhez még hozzájárul, hogy akiknek tekintélyük, nevük van, azok legtöbbször csekély teológiai tudással rendelkeznek, nincsenek ismereteik a kereszténységről. Minél kevesebb a tudás, annál jobban virágoznak az előítéletek. A teológiáról sokszor már azért sem vesznek tudomást, mert bonyolultan megfogalmazott gondolatokat tartalmaz. Sokak számára ez a teológusok szemtelensége, míg a természettudományok esetében a bonyolult megfogalmazásokat természetesnek tartják.

Ez a keresztényellenesség a hatvanas évek végén keletkezett. Addig sokat vártak a kereszténységtől. A II. Vatikáni zsinat még az érdeklődés középpontjában volt, de azután elfordult tőle a közvélemény. Ez a változás hat még ma is. A keresztényellenesség kialakította azt a felfogást, hogy a teológiáról akkor is lehet írni, ha az ember egyáltalán nem ért hozzá. Ez jellemzi a mai német helyzetet. Nem tudok más országról, ahol ez fennállna.

Igen, de több is ennél. A szociáldemokrácia a háborút követő években keresztény beállítottságú volt, próbálta megnyerni a protestáns választókat. Meg akartak szabadulni az ateista, marxista látszattól. Döntő fordulat volt az egyetemisták lázadása, melyet az újságírók nagy része is támogatott, utóbbiak éppen az egyetemi tanárokkal

való vitában vállaltak szerepet. A 68-as diákmozgalomnak azért volt olyan átütő ereje, mert szimpatizáltak vele az egyetemről kiszorult és a sajtóban szerepet vállaló egykori egyetemi oktatók. Ebből a gyűlölködésből fejlődött ki az a keresztényellenesség, mely mind a mai napig uralkodik a médiában.

Ez az elemzés nem csak a probléma egyik oldala? Nem felelős maga az egyház, a teológia is azért, hogy nem megfelelően kerülnek nyilvánosság elé keresztény, teológiai nézetek?

Milyen legyen a teológia tudománya és az egyház viszonya, más szavakkal, mennyire legyen a teológia kontextuális?

Az ön jelszava tehát: harcolni a pluralizmus ellen?

Hogy válaszol ön erre a követelésre?

Ezt én másképp látom. Ugyanis a teológiában ebből a szempontból sok előrelépés történt. Sajnos sokszor már annyira, hogy túlságosan is alkalmazkodott a szekularizációhoz. A kereszténység ügyének azonban sokkal többet használ, ha nem próbál alkalmazkodni, hanem felmutatja ezzel az irracionális gyűlölködéssel szemben az igazi keresztény álláspontot anélkül, hogy túlságosan aggódna a közvetítés miatt.

A hit közvetítése elsősorban a prédikáció feladata, nem a teológiáé. A teológiának főképpen a hitigazságok kutatásával kell foglalkoznia. A természettudomány sem elsőrendűen a közvetítéssel foglalkozik, hanem magával a valósággal. Ez a méltóság megilleti a teológiát is. A teológia az igazság alapjaival, tartalmával foglalkozik. A közvetítés az egyház, a hitoktatás feladata. Az egyetemi oktatás feladata a kutatás és tanítás közötti közvetítés. A leendő papokat meg kell ismertetni az igazságok alapjaival, tartalmával. Ez az egyetemi teológiatanítás értelme. Amikor a hallgatók befejezik az egyetemet, azzal a tudattal kell elfoglalniuk hivatalukat, hogy megismerték a kereszténység igazságát. Ma azonban túl keveset oktatunk szisztematikus teológiát, melynek központi területe a hitigazság kutatása. Ez összefügg a hallgatók általános intelligenciaszintjével. Gyakran úgy távoznak az egyetemről, hogy nincs megalapozott ítélőképességük.

Igen. Mert a keresztény igazságigény érvényre juttatása szembehelezkedik a korszellemmel. Hiszen a korszellem szerint a teológia nem léphet fel az igazság birtoklásának igényével. Ezért követelik sokan, hogy a kereszténység adja fel missziós céljait.

A teológiának és az egyházi vezetésnek közös álláspontot kell kialakítania: nem elsősorban az újkor szellemiségével, hanem a kereszténység megvetésével kell szembeszállnia, legalábbis annyira, amennyire ez a kultúra általános légkörét meghatározza. Nézze például a mi egyházunkat. Gyakran nagyon gyenge. Sok püspök nem rendelkezik teológiailag megalapozott tudással, így nem tudják a keresztény álláspontot a korszellemmel szemben érvényre juttatni.

Mit ért azon, hogy az egyháznak és a teológiának a korszellemmel szemben közös álláspontot kell képviselnie?

Mit jelent önnek az „igaz értelem”? Az értelem is olyan fogalom, melyet a történelem során rendkívül eltérően értelmeztek.

Van-e az ön véleménye szerint összefüggés az egyházból kilépők nagy száma és az ön által támadott korszellemhez való alkalmazkodás között?

A kontextualitás hibás teológiai kategória?

Elfogadhatónak tartja tehát, hogy az egyházak a világ más részein keresztény hitüket kultúrájuk sajátosságainak megfelelően éljék meg?

Elsősorban a pluralista mindegy-elvűséggel kell szembeszállnia, azzal, hogy a szekularizációhoz való alkalmazkodás elkendőzése érdekében visszaélünk a kontextualizmussal. Az egyháznak és a teológiának az igaz értelmet kell az igazság hirdetésében érvényre juttatnia, éppen azért, mert annak, ami meghatározza a társadalmi tudatot, olyan kevés köze van az értelemhez. Akkor is, ha hangoztatja a racionalizmust, a mai kultúra egészében véve irracionális. Ezért a teológiának, mint az európai szellemiség hagyományai le-tétevényesének, az igaz értelmet kell hangsúlyoznia.

A filozófia nagy hagyománnyal rendelkezik. A teológia nem áll szemben a hit értelmének képviselőjében a filozófiával, hanem az igazi filozófia szövetségese, hiszen nézetei megfelelnek az értelem igazságának. Természetesen maga az a kérdés is vitatott, hogy mi az ésszerű. Már a görögök óta probléma. A kereszténység is bekapcsolódott ebbe a vitába. De annak az ésszerűségnek, amit a média az utóbbi évtizedekben elterjesztett, semmi köze sincs az európai szellemiség hagyományaihoz. A kereszténység a koraközépkor sötét időszakában is megőrizte az antik örökséget. Remélhetőleg ma csak időlegesen vagyunk a kulturális sötétség állapotában.

Igen, szerintem van. Egyre több jó keresztény lép ki az egyházból azért, mert kétségbe estek az egyház gyengesége, bizonytalansága miatt.

Természetes, hogy a teológia állandóan kontextusban mozog. Ami lényeges: az európai hagyományok kontextusa. Nem kell azonban belemennie azoknak az olcsó elvárásoknak a kontextusába, melyet a média hoz létre. Ez nem lehet az a tér, melyre a teológia kontextuális reformjához szükség van. Ez a kereszténység kiárusítása lenne. Az igazi kontextus más: a nagy európai hagyomány. Ennek a képviselője a teológia és az egyházak feladata. Ez nem európai provincializmus, hanem az egész világot átfogó szemlélet, amelynek öröksége az európai hagyomány. Egyértelmű az, hogy a teológiában más kultúráknak is hangot kell kapni. De az ún. harmadik világ egyházainak is tovább kell adniuk a következő generációnak az európai hagyományt, hiszen ez a világörökség része.

Igen, de az európai eredetet illetően nincs alternatíva. Az indiai vagy kínai kulturális szempontokat persze föl kell venni a kereszténység összörökségébe. De azt is figyelembe kell venni, hogy a kínai és indiai egyházak keresztény örökségét is Európa határozta meg. Ez tény. Ugyanaz a helyzet, mint az európai országok többségében: az európai kereszténység öröksége is Izraelből, Görögországból és a latinoktól származik. A germánoknak például ehhez nem volt sok hozzáadnivalójuk.

A pluralizmus kihívásai mellett a teológiának szembe kell néznie a fundamentalizmus új formáival is. Mit gondol ön ennek a veszélyéről?

Az a véleménye, hogy az evangéliumi mozgalom jobban megfelel az igazi kereszténységnek, mint az általános népi vallásosság?

Az utóbbi évek társadalmi, filozófiai pluralizmusa után ma mint ha új kihívás elé kerülne a teológia: a vallás részéről. A mitikus, transzcendens és vallási nézetek tételét a szekularizmusról meghamisította-e a mi kultúránk?

A kereszténység kultúraellenes álláspontja nem lehet fundamentalista. A fejlődés ugyanakkor abba az veszélyes irányba tart, hogy a kereszténység a következő évszázadban csak fundamentális fel fogásban és evangelizációs mozgalmakban létezik. A keresztény üzenet lecsupaszítása a korszellemhez való alkalmazkodás miatt azon egyházak eltűnését eredményezi, amelyek ezt az utat járják. Amerikában például egyre inkább összezsugorodik a *Mainline-Church*, mely az alkalmazkodás útját járja. Az evangéliumi mozgalom ezzel szemben terjed. Ezek egy része a kívánatos köztes álláspontot képviseli, a fundamentalizmus és az olcsó kiadás között. Ezek azok, melyek számára fontos a kereszténység reformja: visszatérnek az alapokhoz, a hit és az értelem összhangjához.

Részben igen. Az általános népi vallásosságban is vannak nagyon egészséges vonások. Ott azonban, ahol az alkalmazkodást mindenáron meg akarják valósítani, ahol például helyeslik az abortuszt, a homoszexuálisok házasságát, egészen radikális feminista álláspontot vallanak — ott nagyon eltávolodtak a keresztény gondolkodás nagy hagyományától. A másik oldalon természetesen a maga bonyolultságában kell szemlélni a helyzetet. Az evangéliumi mozgalomban vannak irányzatok, elsősorban Amerikában, amelyek a kereszténység és az ésszerűség természetes együttélésére törekuszenek. Ezekkel az amerikai irányzatokkal különösen szimpatizálok. A másik oldalon el kell ismerni, tényleg létezik olyan fundamentalizmus, mely általában minden történeti-kritikai kutatás elől elzárkózik.

Ami a szekularizációt illeti, két dolgot kell megkülönböztetni: Az a nézet, amely Max Weberre hivatkozik, abból indul ki, hogy a szekularizáció folyamatos térhódításával egyre inkább kiveszik a vallás, s végül eltűnik a társadalmi tudatból. Ezt a tételt hosszú évek óta hamisnak tartom. Az amerikai szociológussal, Peter L. Bergerrel együtt az elsők között jószoltuk meg, hogy a szekularizáció térhódítására a vallás újjáéledése lesz a válasz. Berger joggal mutatott rá arra, hogy sok ember számára a nagyarányú modernizáció az értelmetlenség érzésével párosul. A modernizáció, vagyis az iparosodás és a bürokratizálódás összekapcsolódása ellenreakciókat vált ki, melyek többségükben irracionálisak. Ezt még kielezi az, hogy az ún. modernizáció kisajátítja a racionalitás fogalmát, s önellentmondásba kerül az ésszerűség szintjén. A vallás Berger szerint azért sem halhat ki, mert az ember alapvető vágya, hogy a dolgokban értelmet találjon; ennek ellentmond a társadalom modernizációjával keletkezett értelmetlenség. A fejlődés tehát inkább abba az irányba halad, hogy a növekvő szekularizáció hatására erősödnek az ellenreakciók, mint ahogy azt a harmadik világ nyugatellenes irányzataiban látjuk.

Említette, hogy a jelenségnek két oldala van. Mit ért ezen?

A szekularizációs tétel abban az értelemben helyes, hogy az egész modern kultúra a keresztény eredet tagadásán nyugszik, ami valószínűleg a reformáció utáni vallásháborúk eredménye. A vallásháborúk egyik eredménye az volt, hogy a kultúrát megtisztították a felekezeti ellentétektől, majd egyre inkább a vallási különbségektől is. Ennek következménye, hogy ma a kultúra mindenféle vallási tartalmat tagad. Ez megmutatkozik például politikusok beszédeiben, akik félnek keresztény fogalmakat használni. Egy bajor miniszterelnök például sokkal óvatosabb ezen téren, mint az Egyesült Államok elnöke. A szekularizáció abban az értelemben nem túlzás, hogy mai társadalmi rendünk a keresztény gyökereket egyrészt igyekszik kitörölni emlékezetéből, másrészt megváltoztatásukra törekszik. Ezért aztán azt mondhatjuk, hogy a szekularizáció és az újjáéledő vallásosság a modern társadalmi tudatban egymást kiegészítő jelenségek.

Hogy képzelhető el az ön által jónak tartott harmadik út, a mind-egy-elvűség és a torz fundamentalizmus között?

Az újságíróknak ebben komoly feladatuk van. Fel kell lépniük a nyilvánosság előtt a kereszténység hittételeinek elutasítása, a keresztényellenes gyűlölködés ellen. Nem az egyház kedvéért, az egyház maga úgyis túléli ezt a társadalmat. Ebben nem kételkedem. A kereszténység nem járja a végét, de társadalmunk, a szekularizált kultúra hamarosan véget érhet.

Erkölcsei-szellemi értelemben gondolja ezt?

Nemcsak, hanem valóságosan is. Ha társadalmunk elveszti erkölcsi-szellemi alapjait, akkor elpusztul a növekvő individualizmusban. S a gátlástalan individualizmus ellentétes következményként könnyen átcsap diktatúrába, mind a politikai, mind az általános szellemi világban.

Az evangélikus teológia gyakran bírálta a vallást a kinyilatkoztatás abszolút igazságának szemszögéből, főleg Karl Barth „dialektikus teológiája” nyomán. Ha jól értettük, ön ezt a kritikát túlzottnak tartja.

A teológia nem hanyagolhatja el a vallásos tematikát, hiszen a vallás az ember emberlétéhez tartozik. Ha az ember Feuerbach módjára a vallást mindenestül az ember félreértésének tartja, akkor ezzel kihúzza a talajt a kereszténység igazsága alól is. Karl Barth azt gondolta, hogy a vallást el lehet utasítani. Ezt nem tartom helyesnek. A vallás előfeltétele annak, hogy a kereszténység igényt tartasson az igazságra. Ennél nem több, de nem is kevesebb.

Ön szerint elképzelhető, hogy a racionalista rigorizmus és jogos kultúrkritika után most ismét egyfajta „felvilágosult kultúr-protestantizmusnak”

Szép volna, ha az értelem rigorizmusával rendelkezni. Ehelyett azonban a redukált racionalizmust őrizzük. S ami a jogos kultúrkritikát illeti: az a kultúrkritika, amely a hatvannyolcas mozgalmak következtében kialakult, nagyban és egészében nem volt megalapozott. Ennek kudarcát éljük meg ma. Ezt egyszer végre világosan ki kell mondani. Már Horkheimer is rámutatott erre a kudarcra, de ezt nemigen vették tudomásul. Ott jogosult a kapcsolatot keresni a

kellene érvényre jutnia, amely nem a különbséget keresi Isten és az ember, az egyház és a kultúra között, hanem éppen a kapcsolatokat, például Paul Tillich felfogásához hasonlóan?

Tillich teológiai programja tehát ma is érvényes?

Őn egyre inkább ökumenikus szellemben műveli a teológiát. Háromkötetes „Szisztematikus teológiája” ennek a legújabb, hatásos példája.

Sok kritikus úgy tapasztalja, hogy az ökumenizmus megtorpan, sőt többen visszahúzódnak saját felekezetükbe. A teológiai párbeszéd, mondják egyesek, kevés eredményt hozott. Ön, mint köztudott, ellenkező véleményen van. Mivel indokolja ezt?

Azt mondja ezzel, hogy a saját felekezeti azonosságba való visszahúzódnás erősebb a protestáns oldalon, mint a katolikuson?

kultúrával, ahol az az európai szellem nagy hagyományát folytatja tovább. Ott kerül viszont veszélybe, ahol enged a kultúra mai irányulásainak. Paul Tillich másik korszakhoz tartozik. Az első világháború után még remélhette a kultúra keresztény integrációját a teonómia jelszavával. Később azonban Európa s éppen az európai protestantizmus hátat fordított ennek. Tillich teológiája inkább úgy jelentkezett, mint liberális álláspont a dialektikus teológiával szemben, s nem volt képes arra, hogy teonóm kultúrát hozzon létre Európában.

Európában igen. Amerikában másképpen történt.

Szisztematikus teológiám annyiban dogmatikus, amennyiben a keresztény hit igazságaival foglalkozik. Az igazság egyetemes, tehát ökumenikus. Azt gondolom, hogy ilyen nagyigényű vállalkozást ma nem lehet csupán egyetlen felekezet hagyományának provinciális alapjáról megvalósítani. A kereszténység jövőbeni új alakjában, amelyik megszabadult a felekezeti hagyományok szűkösségétől, tartalmazni fogja mindazt, ami a különböző egyházak hagyományában jó és fontos. Csak ilyen értelemben ökumenikus az én rendszeres teológiám. Elsődlegesen az igazságnak elkötelezett, s ez csak ökumenikus gondolkodással érhető el.

Az ökumenének időre van szüksége. Sok évszázados egyházszakadást kell feldolgozni. Ezt nem lehet egyetlen irracionális ugrással elvégezni, hanem számot kell vetni a hagyományokkal. S aki közelebbről tanulmányozza az ökumenikus törekvések történetét évszázadunkban, az megállapítja, milyen lélegzetelállító ez a fejlődés. Sokan erről tudomást sem vettek. Ez azonban nem indokolja azt, hogy megtorpanásról beszéljenek az ökumenizmusban. Vegye csak példaként azt a vitát, amely a római katolikus egyház és a reformáció egyházai között folyik a tanbeli elítélések feloldásáról. Itt korszakalkotó változások határához jutottunk el. Jó lenne, ha a protestáns oldal nem volna olyan aggályos, s nem gondolná gyakran azt, hogy lemarad valamiről. Ez ugyanis tökéletesen alaptalan szorongás. Itt is fennáll a saját felekezetünkbe való visszahúzódnak veszélye, amely — egyszerűen — a fundamentalizmus egy formája.

Igen, ez így van. Ez igen jól megmutatkozott a tanbeli elítélésekkel foglalkozó munkában. A (német) katolikus püspöki kar itt sokkal egyértelműbben és bátrabban ajánlotta, hogy vonják vissza az elítéléseket, mint az evangélikusok. Az evangélikus szinódusok viszont, eltérően a katolikus féltől, sokkal több fenntartással éltek.

Mi okozza ezt? Fejletlen az evangélikus félöntudata?

Pontosan erről van szó. Nem látják be, hogy az ökumenikus mozgalom a reformáció beteljesüléséhez vezet. Hiszen a reformáció mindig az egyetlen egyházat akarta megreformálni, nem pedig külön egyházat létrehozni. Ezért tehát a református teológiának továbbra is ökumenikusnak kell maradnia. Az ökumené nem jelenti a visszatérést a római katolikus egyház kebelébe, hanem az összes egyházak megújulását. S e század során a katolikus egyház sokkal jelentősebb megújuláson ment át, mint az evangélikus. Más szóval: nekünk, evangélikusoknak is meg kell változnunk, s felhagyni bizonyos provincializmusainkkal. S ha erre nem vagyunk hajlandóak, akkor bekövetkezik, hogy a fundamentalizmus egy formájába esünk.

Milyen változásokat tart fontosnak evangélikus részről?

Nekünk is alapvető fontosságúnak kell elismernünk azt, amit a kereszténység egész története folyamán, az őskereszténységtől kezdve alapvetőnek tartott. A Szentírás alapján tehát felül kell bírálnunk saját reformációs hagyományainkat is. A mai protestáns teológia azonban a hagyomány kritikáján csak a római katolikus egyház kritikáját érti, miközben szentnek és sérthetetlennek tartja saját, 400 éves hagyományát — például a törvény és az Evangélium megkülönböztetésében. Közben azonban már kiderült, hogy ez Pálnál sem így szerepel. Éppen azok azonban, akik a protestáns teológia zászlaját magasba tartják, úgy tekintik a törvényről és az Evangéliumról szóló tanítást, mint valami szent edényt, amelyhez nem lehet hozzáánylni. Hol marad itt a bibliai elv?

Amennyire tudjuk, kritikája érinti az úrvacsora jelenlegi gyakorlatát is.

Az őskeresztény istentisztelet középpontjában kezdetben egyesedül az úrvacsora állt. A prédikációt az úrvacsora ünnepléséhez rendelték szolgálóként. Ezért botorság, ha ennek a ténynek hangsúlyozását ma katolicizáló nézetként elítélik. Hiszen ez az álláspont felel meg a bibliai örökségnek. Nekünk, protestáns keresztényeknek ehhez kellene igazítanunk az istentiszteleti életünket. Ehhez tartozik az egyházi vezetés, a püspöki hivatal kialakulása is az őskereszténységben; itt, mint protestáns teológusnak, hangsúlyoznom kell, hogy az ősegyházban a püspöki tisztség lényegében egy nagyobb egyházközség vezetését jelentette. Látni kell, hogy a plébánosi tisztség ennek az egyházi tisztségnek klasszikus kifejeződése, s ügyelni kellene arra, hogy az úrvacsora ünneplése hozzákötődjék annak tisztségéhez, aki a gyülekezet egységéért felelős. Ez ugyanis a legrégebbi keresztény hagyományra megy vissza. Nincs komoly teológiai alapja azoknak a mai törekvéseknek, amelyek az úrvacsora végzését nem kötik hozzá a főlshenteléshez. Ha így járunk el, saját hitvalló iratainkkal kerülünk ellentétbe. Emellett pedig az ökumenikus párbeszéd alapjait is tönkretesszük.

Az ökumenikus kérdésvetések mindig fontos szerepet játszottak az ön teológiai gondolkodásában. Az egyház egységének elérése érdekében erősen közeledik a római katolikus, szentségi egyházfelfogáshoz. Nem csökkenti ezzel a protestantizmusnak mint újkori hitbeli mozgalomnak az erejét? Hiszen éppen a szabadság szenvedélyes védelmezése az, ami az intézmények mai kritikája közepette is még vonzóvá teheti az emberek előtt.

Hogyan egyezteteti ezt össze ezt a nézetet a lelkiismereti szabadságról és a tekintély kritikájáról szóló protestáns elvvel?

Nem a Rómával való egység érdekében hangsúlyoztam az egyház jelentőségét a keresztény hitben, hanem az igazság védelmében, követve az Újszövetséget, amely a keresztény életforma kiindulópontja. Ez a fontos, s ebben nem engedhetjük, hogy a katolikusok megelőzzenek minket. Az egyház katolicitásáról folyik a vita, amelynek alapjait az Újszövetségen nyugszanak. Az egyház egyetemes. Az őskereszténység középpontja Jeruzsálem volt. A jeruzsálemi közösség elpusztulása óta Róma lett a középpont. S nem hunyhatunk szemet afölött, hogy ez a kereszténység további történetére meghatározó jelentőségű volt. A római püspöki szék a kereszténység történelmi középpontja: az első a püspöki székek közül.

Ha protestáns szabadságról beszélünk, meg kell kérdeznünk, milyen szabadságra gondolnak. A keresztény ember szabadsága az Istenben való szabadság, amelyet a Krisztussal való közösség ad meg, s nem adott magával az emberi természettel. A protestantizmusnak a reformáció e tanítása alapján meg kellett volna bírálnia a modern kor szabadságfogalmát. Kevés kivétellel azonban ezzel a kritikával adós maradt mind a mai napig. Amit ma demokratikus szabadságnak nevezünk, gyakran a bűn szabadsága, az embernek az a vágya, hogy mindent megtegyen, amihez kedve van. Ez Ádám modellje, nem pedig Krisztusé, illetve a Krisztusban elnyert szabadságé. Luther örökösének azonban ez utóbbit kell képviselniük, a liberális hagyományok kritikájaként is, mivel azok elszakadtak a szabadság modern értelmezésének keresztény gyökereitől. Természetesen a keresztény szabadság az alapja a megkereszteltek önálló ítéletalkotásának is az egyházukban kialakítandó tanításról.

Kemény Éva fordítása

„Inspirációk” az egyházzól

SZENNAY ANDRÁS

Ekkleziológiai-lelkipásztori gondolatok

Született 1921-ben Budapesten. A bencés rend tagja, 1973-91 között pannonhalmi főapát. A budapesti Hittudományi Kar ny. professzora, a Teológia főszerkesztője. Legutóbbi írását 1995. 8. számunkban közzöltük.

1. A hívők közössége, az egyház, nem piramis, amelyben a Lélek adományai kizárólag a csúcstól kiindulva, azaz felülről, a szentségi és jogi hatalom, a „hierarchia” felől közelíthetik meg Isten népét. Nem, az *egyház mindenekelőtt testvéri közösség az Úrban*, olyan *koinónia*, amelyben lényegileg mindenki egyenlő mint fivér és nővér. Krisztus Lelke a maga akarata szerint osztja ajándékait bárkinek, akit kiválaszt. A Lélek működésének semmiféle jogi elv vagy rendelkezés nem szabhat határt. Bizonyosan tevékeny a Lélek a hierarchia szentségi és (reményünk szerint egyszersmind) a kormányzó-irányító tevékenységében is, de ugyanúgy érvényesül teremtő ereje mindazok révén, akiknek az ige(hirdetés), a prófétai beszéd, a tudás, a tanács, a szervezőképesség talentumát vagy bármilyen egyéb képesség adományát ajándékozza. Ezeket az adományokat kölcsönösen tisztelni kell, a hierarchia bármely fokán, fent vagy lent álljon is jogi szempontból a Lélek által kiválasztott és megajándékozott. Bármiféle ellentétes, egyoldalú, úgynevezett klerikális beállítódás a klerikalizmus terhét helyezné Isten Népeinek vállára, és elcsúfítaná az egyház arculatát.

Testvériség az egyházban

2. Az egész egyház, a „világegyház” túlságosan nagy ahhoz, hogy *valóban megélhető lenne benne a testvériség*. Ennek csupán általános tudatáról beszélhetünk ilyen átfogó dimenzióban. Hasonló a helyzet az egyházmegyékkel és az olyan roppant méretű városi plébániákkal, mint amelyeket Budapesten is ismerünk. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy kezdetben az *ekklésia* a „megélt”, kisméretű, helyi egyházi közösséget, illetve gyülekezetet, valamely ház népét vagy néhány családot magában foglaló „egyház”-at jelentette; azt a valódi „hely”-et, ahol konkrét módon megtapasztalhatták, ápolhatták és elmélyíthették a testvéri közösséget. Akit nem ismerek személyesen, azt csak elméletileg, elvileg tarthatom testvéremnek. Heinz Schürmann szerint (mások véleményével egyetemben) éppen ez a körülmény, a személyesség szabja meg a helyi (plébánia)közösség számszerű határait. Ez ma

**Az Eukarisztia
ünneplése**

is érvényes — igaz, csupán ideális esetben megvalósuló — normatív tényező.

3. A testvéri közösség az *Eukarisztia ünneplésekor* valósul meg legteljesebb formájában, amikor a közösség tagjai a leggazdagabb és leggazdagítóbb élményben, a *Krisztussal való egységben találkoznak* egymással. Aki az Úr asztalához járul, aki részt vesz ebben az ünneplésben, az valóságosan is a keresztény közösségben él — függetlenül attól, hogy milyen helyet foglal el a hierarchikus rangsorban. Ebben az ünneplő közösségben velünk együtt vesznek részt a „szentek” is, gyakran anélkül, hogy ezt tudnánk; azután azok a nővérek és fivérek, akik az embertársaik iránt nap mint nap tanúsított türelemben és hűségben vannak jelen; a házasok, akik — a sok-sok nehézség ellenére — keresztény családi életre törekcsenek; a fiatalok, akik keresztény mivoltuk megőrzése érdekében olykor arra kényszerülnek, hogy az „árral szemben ússzanak”; a papok és munkatársaik, akik türelemmel és nyitottsággal végzik munkájukat. Jól tudjuk, hogy a Eukarisztia ünneplésére összegyűlő keresztény közösségek többnyire túlságosan nagyok, és egyre inkább arctalanná válnak. Ennek ellenére mindannak az élménynek, mellyel általa gazdagodunk, táplálniuk kell a jövőndő — a szó legtágabb értelmében — misszionáló közösség erejét és munkálkodását.

A gettószerű bezártság

4. Ez a közösségi „belül-lét” természetesen magában rejtheti a csoportos izoláció magányosságát, a gettószerű bezártság veszélyét. Ha csak testvéreitekkel érintkeztek, s „ha nem köszöntitek, csak barátaitokat, mi különöset tesztek? Nem így tesznek a pogányok is?” — olvassuk Máté evangéliumában. A szeretet kiárad, s közössége átlépi a magunk köré vont, olykor igencsak szűkös határokat. Az Emberfia sokakért, azaz mindenkiért áldozta föl életét, Jézus mindenkit akart szolgálni a megváltás művével.

Mt 5,47

Mk 10,45

A meghívás egyháza

Ezért a kiválasztott „testvérnek és nővérnek” az a feladata, hogy a többieket meghívja. A keresztények mindenkor a *meghívás, az invitáció egyházát* alkotják. Egy önmagába záródó egyház a Szentlélek pünkösdi kiáradása előtti üdvösségtörténeti helyzetet állítaná vissza. A Szentlélek szélesre tárta a kapukat — nekünk is, mai keresztényeknek ki kell lépnünk e kapukon. Az a feladatunk, hogy aktívan támogassuk az egyház katolicitását/egyetemességét, annak érdekében, hogy mind több embertársunk válhasson testvérünkkel Krisztusban.

**A keresztény
testvériesség
megélése fontos
feladat**

5. Mifélenk és — úgy tűnik — korunk egyházának minden részében sajnálatos módon egyre inkább hiányoznak a megtartó, az úgynevezett *horizontális kapcsolódások*. A *keresztény testvériesség tudata* és a belőle fakadó összetartó erő fogyatkoznai, apadni látszik. A létszám csökkenésének következményeként pedig a jövőben egyre inkább atomizálódni fog az úgynevezett „bázis”. Ennek a ténynek az ismeretében nem hangsúlyozhatjuk elég nyomatékkal, hogy a keresztény testvériesség megélése — és, szükség esetén,

Testvéri közösségek

újjáélesztése — mérhetetlenül fontos feladat. Akkor, amikor a számszerűleg egyre kevesebb pap immár alig képes megbirkózni a rá háruló feladatokkal, és legföljebb „magányos harcosként” küzd, ápolja ezrek és ezrek hitéletét és folytat körükben szerszolgálatot, a *testvéri szolgálat* nélkülözhetetlen. Ebből a lelkületből bontakozhatnak ki például azok a kisebb lelkipásztori centrumok, melyek a jövőben — megfelelő munkamegosztással — hatékonyan működtethetők lesznek. Ezeket a papokból és világiakból álló testvéri közösségeket nem szabad amolyan szükséges rossznak tekinteni, még kevésbé gyanakvó bizalmatlansággal övezni, hanem minden oldalról támogatni kell őket: „felülről és alulról egyaránt”. Az emberek aszerint fognak közeledni a hivatalos egyházhoz vagy éppen távolodni illetve tartózkodni tőle, amilyenek és amiként az egyház tagjai képviselik. Bizonyos, hogy ezen a téren nem a doktrinális, vagyis a tanítást érintő kérdések állnak előtérben, hanem a keresztény testvériesség megélése, a megtapasztalható készség a testvéri szolgálatra.

Az egyház
bürokratizálódása

6. Sokat írtak már az *egyház bürokratizálódásáról* és a hivatali struktúra túlburjánzásáról. Kétségtelen, hogy jelentős feszültség tapasztalható az intézmény változatlan adottsága és az élet változékony valósága között. Ha az egyház továbbra is fenn akar maradni (nem az egyház mint Isten alapította valóság elvi fennmaradására gondolok, hanem elsősorban hazánk egyházának további működésére), akkor feltétlenül szükség van a hivatali szervezethez, az intézménynek a testvéri szeretet lelkülete és ereje által táplált megújítására.

Ezt a megújulást magától értetődően püspökeink és papjaink irányításával kell megvalósítani, mégpedig úgy, hogy nekik kell jó példával elől járni. Helyi magyar egyházunk jövője abban az esetben ébreszthet jogos reményeket, ha, egészséges egyensúlyban tartva a szeretet és az intézmény karizmáját, a Szentlélek erejében bízva és az őszinte szeretetben vállalt szolgálat lelkületével munkálkodunk. A testvéri szeretetből fakadó szolgálat egyszerűen egyre több felelősségvállalásra kész állampolgárt nevel, aki szeretettel fordul embertársa felé és örömmel végzi munkáját.

Hazánkban sokkal nagyobb súllyal és egészséges öntudattal kell jelen lennie az egyháznak. Ami a társadalmi feladatokat illeti, a keresztényeknek nem szabad gettóba vonulniuk, sem amolyan téli álomba merülniük.

Újító
kezdeményezések az
egyházban

7. Mindig vannak olyanok, akik *zsákutcába terelik* a legjobb újító kezdeményezéseket, a használható régi és új módszereket. Erre sajnálatos módon számos példa akad világszerte és mifelénk is, még az úgynevezett bázisközösségekben is. Sokak számára már maga az „újítás” kifejezés is idegenül vagy éppen riasztóan cseng. De mégis: ha ezek a testvéri közösségek valóban Krisztust és egyházának tagjait szeretik és nekik akarnak szolgálni, úgy egyszerűen egyházunk reménységét fejezik ki. Noha egyre in-

VI. Pál: Evangélii
nuntiandi

kább belátják, hogy húsz-harmincezer lelket számláló plébániák, de még az öt-hatezres egyházközségek is teljes mértékben csődöt mondanak, a papok száma pedig állandóan csökken. Ha egyetlen papra húsz-harmincezer hívő lelkigondozása jut, akkor már csak az egyházi rend szentségéhez kötött feladatokat képes ellátni. Így a hívők szeretetből élő és a szeretet cselekedeteit megvalósító kommuniója csakis a kisebb közösségekben élhet tovább. Ezek a kisebb közösségek azután, ha valóban szeretik egyházukat, hamarosan egyházi közösségekké, egyházközségekké fejlődhetnek. Aki nem vesz tudomást erről a mindannyiunk szeme láttára zajló folyamatról, ahhoz az emberhez hasonlatos, aki „vakmerőn Isten könyörületességében reménykedik”. Ez azonban nem más, mint bűn, ezért erre az útra nem szabad lépni. Hinnünk kell a Szentlélek kegyelmi működésében, aki a 2000-ik év felé tartva is változatlanul „ott fúj, ahol akar”.

**A papok és a világiak
kerüljenek közelebb
egymáshoz**

8. A püspököknek, papoknak és világiaknak *közelebb kell kerülniük egymáshoz*. Ha tiszteletben tartjuk az egyházi rend szentségéhez kötött összes jogot és kötelességet, meg kell állapítanunk, hogy Isten népének minden rétegéből indulnak ki kezdeményezések e testvéri közeledés serkentésére. Nem egy-egy, alkalmasint utópisztikus vágyálmokat kergető papnak vagy jó akaratú világinak, hanem az adott lehetőségeket kihasználó, meghatározott lelkipásztori program alapján tevékenykedő helyi egyháznak — vagyis a püspökök, papok és világiak közösségének — kell magára vállalnia azt a szolgálatot, mely az egyház iránti szeretetből táplálkozva igazítja a keresztény testvérek lépteit az üdvösség felé. Ha a helyi egyház nem törődik e kisebb-nagyobb csoportokkal és közösségekkel, akkor ezek az életet rejtő magok kiszikkadnak, vagy vadhajtásokká korcsosulnak. Ki a megmondhatója, vajon az előbbi vagy az utóbbi jelenti-e a nagyobb veszélyt? Sajnos, manapság a világegyházban éppúgy, mint itthoni viszonyaink közepette egyaránt fenyeget a szektásodás és az elmagányosodás veszélye. Ez utóbbi nem kíméli sem a nap terhét és fáradságát viselő papot vagy világit, sem a hierarchia tagjait.

Krisztus felhívása

9. Krisztus felhívása — *Térjetez meg és tartsatok bűnbánatot!* — föltétlenül magában foglal még egy felszólítást: *találjátok meg egymást, találjátok egymásra!* A ma feladata az, hogy szorgalmazzuk ezt a testvéri egymásra találást, mégpedig nem csupán szavakban, hivatalos nyilatkozatokban és „konferenciákon”, hanem egészen *konkrétan*. Gyakran kifejtett és leírt dologra utalok, amikor megemlítem, hogy azok a világiak, akik szívesen vállalnának munkát az egyház kebelében és az egyházért, őszintén szeretnének találkozni püspökükkel — és ugyanez érvényes megfordítva. Egyre több püspök és világi érzi és éli meg egzisztenciálisan is, hogy a világi testvérek együttműködése és munkája nélkül sok minden megbénul az egyházban.

Keresztény őseink
példája

10. Az újra kibontakozó keresztény testvériesség tápláló talajt kínál majd az ember és ember egymás közötti *őszinte testvériességének*, valamint az élet emberi minősége érdekében végzett szolgálat tudatának felerősítése számára. A keresztény testvériesség kifelé is érezteti jobbitó és pozitív hatását. Századunk, sőt évezredünk végén talán éppen minket, keresztényeket választott ki a Szentlélek arra, hogy elősegítsük az országaink népei közötti őszinte, testvéri közeledést. — Eleven példaként szolgáljanak számunkra keresztény őseink, akik egyrészt szilárd vallásossággal hűségesek maradtak Jézus Krisztushoz, megvallva, hogy ő az Úr, az ember üdvössége, másrészt dolgoz mindennapjaik folyamán beletesültek a világ realitásába, keresztény hitvallásukat pedig mintegy „inkarnálták” koruk társadalmi és kulturális valóságába. Eből nem csak számukra, hanem környezetük számára is termékeny életerő fakadt. Ma is tanulhatunk tőlük. Nem úgy, hogy visszamegyünk kétezer évet, vagy mindent szolgaink úgy teszünk, mint ők, s azt ismételtetjük, amit ők mondtak, hanem úgy, hogy — nem kevesebb Krisztus iránti hűséggel — bátran és merészen vállaljuk a még nem volt, a még ki nem próbált újdonság kockázatát. Csak így válhatunk képessé társadalmunk vonatkozásában is arra, hogy szembenézzünk azokkal a feladatokkal, melyeket a jelen állít számunkra.

Jézus evangéliuma
örömhír

Magyarországon az egyház az utóbbi évtizedek során túlságosan kevéssé hangsúlyozta, hogy Jézus evangéliuma, amit hirdetünk és tanúsítanunk kell, *örömhír*, amely minden történelmi korban eredendően *újszerű és meglepő*. Éppen ezért kell a régi megmerevedett formákat maga mögött hagynia, és minden korban, így jelen korunkban is, újra és újra az igazi, keresztény testvériességhez fordulnia. Sajnos még mindig sok félelem van bennünk, és csak kevéssé bízunk a megszabadító Istenben.

Az egyház fakasztotta öröm — az olykor még megvalósulatlan „álmok” és tervek, a betöltetlen vágyak, a számos strukturális probléma ellenére — ténylegesen mind elevenebbé válik, ha „inspirációinkból” élő valóságot teremtünk. Az öröm — az élethez hasonlóan — Isten ajándéka. Ne utasítsuk vissza ezt az ajándékot, hanem inkább gyarapítsuk azt újat alkotó, teremtő munkával!

ÉVAD ELŐTT — UTÁN

Lassan már valóban nem tudjuk, hol tartunk, összeérnek az évadok. A Madách Kamara évek óta játszik nyáron is, idén játszott a József Attila is. Ez most a nyárnak évadja volt, és valójában nem érdemes sok szót vesztegetni rá, mert egy magát szilárdan tartó színházi közhiedelem szerint nyáron könnyednek illik lenni, s ez a könnyedség fölmentést ad az igénytelen bővlinak is. (A tiszteletre méltó kivétel/ek) előtt természetesen fejet hajtunk.)

Tekintsünk inkább vissza. Ha olyan előadást keresünk, amely komoly is, súlyos is, s ha kell szellemes, sőt mi több önironikus, akkor valójában egyetlen egy világlik ki az elmúlt évadból, a kaposvári színház *Istenítélet* című produkciója. Arthur *Salemi boszorkányok* című darabját játszották ezen a címen, Mohácsi János rendezésében. A cím megváltoztatása önmagáért beszél, nincs rajta mit magyarázni. A történet maga nem keres egyértelmű politikai megfeleléseket — még annyira sem, mint a hidegháborúnak nevezett korszakban született mű —, mégis egyetemesé tágul. A teljesség érzetét hiteti el velünk, mely érzés megérthetetlené fajult korunkban oly ritkán látogat el hozzánk. A teljesség érzetét, mely a félelmet is jelenti, azt az univerzális rettenést, amely a szemlélődőben oly gyakran elhatalmasul.

Salem városa oly furcsa itt, oly magasra épül, hogy az emberi porszem valóban csak porszemként tud létezni benne, bár nagyobbra vágyik. Egyetlen hely van csak, az is a városon kívül, amely az elkövetett bűn ellenére is megdicsőül: Proctorék otthona, az a földbe vajt, föld alatti odú, mely a házaspár langyosra hűlt tűzhelye mellett is otthonosságot sugall. Elérheti a vád a hűvösen állhatatos Mrs. Proctort is? A hazugság gépezete, mely dübörögve pusztít Salem városában, rá is lesújt-hat? Valóságos fegyverré válhat a hazugság, s elpusztíthatja a bűnteleneket is? A történet végén a cím jóslata beválik, s mi reszketve ébredünk rá, hogy valóban Salem városában vagyunk.

Jön az új évad. Vajon hova utazunk?

KÁLLAI KATALIN

CZIGÁNY ZOLTÁN:
ZENDÜLÉS AZ IDŐ ELLEN

Várakozás nagycsütörtökön — ez a „fiatalkori írásokat” tartalmazó esszékötet egyik legsikerültebb pillanatfölvételének címe. Ama pillanatot ugyan Erdély irodalom-, eszme- és erkölcstörténetének, földrajzának és korrajzának évtizedeit is átfogja, s a meditáló ifjú embert is érett lélekke öregbíti — de mégiscsak azzal a „kattintásos” módszerrel készült, amellyel a könyv legtöbb gyorsfényképe. *Czigány Zoltánról*, a dokumentumfilméről, filmétűdök poétájáról szólva ugyan inkább nagyotált, közelképet, filmszerű írástechnikát, belső képvilágot, intellektuális mozivásznat kellene emlegetnünk. E szavak hívebben érzékeltethetnék a töprengő magánbeszéd, a társkereső vallomásosság, a lírai lihegésű kritika, a naplószerű, stációzó útleírás formapróbálgató és formateremtő darabjait. A valóságos helyszín leggyakrabban Erdély, a romániai magyar kultúra és tradíció mezeje, hegy-völgye. A róla — a térségről, a hagyományról, az emberekről, a létről — való szólást Czigány Zoltán máig a bármifajta történelmi erőzió elleni küzdelemnek szánja. Bízik a kimondott szóban, bízik a rögzített képben.

Fiatalkori írások? Lévén a szerző épp harmincéves, a meghatározással a jelen és az elmúlt időt is jelezheti. Visszautalhat a gyermekkor szürrealisztikusan-mesésen meg is elevenített emlékeire, valamint a nagykamasz és a huszonéves férfi küldetésudattól áthattott szárnyra kelésére. Ám akár egyik „szellemi atyjával”, az előszót is melengető Sütő Andrással is egyetérthet, aki tudvalevően egyszer csak „az ifjúság bocsánatos vétkei” közé sorozta korai alkotásait (melyek egy része pedig jogos dicsőséget, más része magas kitüntetést hozott neki), és tudatosan megkezdte azt a korszakát, melyet főként az *Anyám könnyű álmot ígér* fémjelez.

Czigány Zoltánnak, az írónak nemigen mutatkoznak vétkei, s ha mégis, azok szintűgy bocsánatosak. „Kánikula kell nekem, tomboló, mértéktelen nyár!” — vallja egyhelyütt. Mediterrán alkat; gondolkodásában és stílusában néha barokkos, bár egy heves posztbeat mozdulattal, meghökkentően nyers szóval szívesen le is dönti, amit *túl*épitett.

Látnivalóan most engedi el végképp a költészet kezét, és valószínűleg most indul el a szuverén (nagy) epika felé. Családi szerencséje, egyben nem könnyű öröksége, hogy — bizonyára valószínűleg is, jelképesen pedig mindenképp — a magyar irodalom és művészet legjobbjainak térdén ülhetett aprócska éveiben. Ma már nem csupán szeret és tisztelet, hanem kérdez és perlekedik is. *A törlés iskolaévei* például pehelyként is súlyos írás Örley Istvánról, akit csak hírből ismerhetett — utalással Ottlik Gézára, aki már „Géza bácsi” a számára, s aki nyitott kérdéseket, meg az itt nem csak egy fejezet címének számító *Az elbeszélés nehézségei* batyuját hagyta maga után.

Legyen békesség köztünk mindenkor! — írja utolsó mondatában az Erdélyt harangoló filmes, a vándorbotot szorongató literátor. Fényképe is mutatja: szelíd fiú. Fényképe mutatja: konok, háborgó, vulkanikus lélek. Jöjjenek a termékeny békétlenség éve! (*Babits Kiadó*)

TARJÁN TAMÁS

TARNÓC MÁRTON: MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A MAGYARORSZÁGI RENESZÁNSZ (1450-1551)

A hazai művelődéstörténet egyik legvirágzóbb korszaka a reneszánsz. Már a 15. század első felében megjelentek első magyarországi képviselői, akik széles körű műveltségükkel és művészkedvelő humanizmusukkal megvetették alapjait. Vitéz János püspök először Váradon, érseki kinevezése után pedig Esztergomban építette ki a szellemi élet központját, ahol építészeti remek és csodálatos könyvgyűjtemények dicsérték bőkezű támogatását. A hazai humanista értelmiség képzése érdekében megalapította a pozsonyi egyetemet, és ő nevelte a korai magyar reneszánsz európai híru alakját, Janus Pannoniust.

Tarnóc Márton, a korszak kiváló szakértője részletesen elemzi kötetében Vitéz János és Janus Pannonius jelentőségét. Rávilágít arra, hogyan alapozták meg a magyarországi reneszánsz későbbi virágkorát, amelyet Mátyás uralkodása hozott meg. Aragóniai Betrixszal kötött házasság után udvarában megszapordtak az olasz humanisták, akiket a művészkedvelő király pártfogolt. A szerző részletesen beszámol az ekkori kulturális értékekről. Mátyás az egész országra kiterjedő épít-

kezésekbe fogott, nemcsak várakat és palotákat, hanem templomokat is emeltetett. Külföldi — elsősorban olasz — mestereket hívott meg, akik az új épületeket faragott díszítőművekkel, dekoratív szobrokkal és freskókkal ékesítették. Virágzott az egyházi ötvösművészet: a források számtalan ereklye- és szentségtartórol, kehelyről és egyéb kultikus tárgyról számolnak be. A pazarul díszített épületekben intarziás bútorokat, arany és gyöngyhímzéseket, kárpitokat, drága velencei üvegtárgyakat helyeztek el. A kötet apróképpen elemzi, hogyan festek a királyi udvar és a gazdag nemesek palotái, bemutatja az akkori művészet jellegzetes vonásait, a tárgytól egészen a különböző országokból beszerzett alapanyagokig, és megpróbál átfogó képet nyújtani a korabeli életéről.

A teljesség igényével jellemzi ezt a stílusirányzatot, és későbbi terjedéséről is beszámol. Mátyás halála után a királyi hatalom meggyengült, és az uralkodó mecénási tevékenysége is háttérbe szorult. Az egyház lett a legfőbb megrendelő: a reneszánsz építészeket és kőfaragókat a pécsi, az egri, a gyulafehérvári püspöki udvar vagy egy-egy kanonok foglalkoztatta. E korszak egyik legmaradandóbb emléke az esztergomi Bakócz-kápolna. Továbbra is virágzott az ötvösművészet, fellendült a táblaképfestészet és a faszobrászat. A szerző a képzőművészet mellett nagy teret szentel a korabeli költészetnek, történetírásnak és tudománynak is. Kiemeli a magyar nyelvű irodalom terjedését. Ezt a folyamatot nagy mértékben segítették a bibliafordítások.

Tarnóc Márton egy évszázadot áttekintő, gazdagon illusztrált könyve igen alaposan, élvezetes stílusban mutatja be a magyarországi reneszánsz műveltséget. Ismeretanyagát nemcsak diákok hasznosíthatják, hanem a hazai művelődés iránt érdeklődő olvasók is. (*Balassi Kiadó*)

MONA KRISZTINA

JACQUES DERRIDA: A SZELLEMRŐL

Derrida 1974-bes *Glas* című könyve részletesen tárgyalta a *Geist* szót illetve fogalmat Hegel filozófiájában. Az 1987-ben megjelent *De l'esprit* című munkája, amely immár magyar nyelven is olvasható: *A szellemről*, ezt a vezérfonalat fűzi tovább Heidegger életművének kontextusában. Heidegger a *Lét és időben* a

Geist szót idézőjelbe teszi, mert a metafizikai örökségét látja benne, s így kerülendőnek ítéli, ahogy később Derrida is: „A metafizika (akár a hazajáró lélek) mindig visszatér, és a Geist ennek a visszatérésnek a legkikerülhetlenebb alakzata.” Az idézőjelezés azonban, Derrida szerint, annak ellenére, hogy megszabadítja e fogalmat karteziánus jegyeitől, át is ment valamit a szellemből, amit a szó még idézőjelek között is megnevez, s ez az „újra-birtokbavétel” összekapcsolódik egyfajta „regermanizációs folyamattal”. A törlés tehát meg is alapoz egy diskurzust, amely Heidegger rektori beszédében (1933) „lép színré”: „Maga a szellem, a betűje és szelleme szerint való szellem, a Geist nyilatkozik meg idézőjelek nélkül a német egyetem önmegnyilatkozásán keresztül.” A szellem így egy intézmény legmagasabb instanciájaként mutatkozik meg s mintegy „kinyilatkoztatja önmagát”, mely metódus a „sajátosan németnek nyilvánított autentikussá válás” és/vagy az „önazonosság elnyerésének” mozgalma lesz. Derrida azonban hangsúlyozza, hogy Heidegger retorikájában ez egyszerre jelent elkötelezettséget és szakítást: „Úgy látszik, hogy ez a diskurzus nem sorolható egyszerűen abban az „ideológiai” táborba, amelynek tagjai sötét erőkre apellálnak, azokra az erőkre, melyek nem szellemiek, hanem természetiek, biológiaiak, fajiak volnának, s a „vér és föld” éppen nem spirituális értelmezését követnék”. A Geist kétértelműségével (szellem/iség) és szellem(=kísértet, ami visszajár) való játék Heidegger *Bevezetés a metafizikába* című szövegében is funkciót kap, majd a Trakl költészetéről szóló interpretációban tér vissza. Derrida ezek elemzésekor olyan metaforikára bukkan (pl. „A szellem lángra lobban/lángban áll [en-flamme]”), melyet nem tud (és nem is akar) lépésről lépésre követni, ugyanis aminek Heidegger „pontos értelmet” tulajdonít, azt ő nem szándékozik a maga rögzített-ségében elgondolni, ezért saját olvasatának egyes *vonásait* jellemzi. A *szellem*, mely folyamatosan más alakot ölt (el-különböződik), jelentőláncot nyit, amit erendően heterogén elemek alkotnak. Derrida ezzel egyrészt azt példázza, hogy „az ember nem gondolkodhat nyelven kívül”, másrészt rákérdez: „Nem kötelező-e az *excentricitás*, ha kissé lélegzethez szeretnénk jutni?” (Osiris-Gond, 1995.)

H. NAGY PÉTER

FALLENBÜHL ZOLTÁN: MAGYARORSZÁG FŐISPÁNJAI 1526-1848

Forrásértékű kiadvány: a magyar történelem eddig még alig-alig feldolgozott területét mutatja be. A szerző rendkívül kitartó és alapos levéltári munka alapján állította össze a főispánok listáját a hajdani vármegyék szerint. Könyve a magyar főnemesi családok viszonyairól és korabeli helyzetéről is átfogó képet fest.

Bevezető tanulmányában röviden értékeli a közreadott adatokat. Beszámol a főispáni intézmény alakulásának folyamatáról, Szent István korától egészen annak megszűnéséig. Az eredetileg a király kíséretéhez tartozó és területi hatáskörrel felruházott ispánok tisztségüket még nem örökíthették át utódaikra. Már a 13. századtól felmerült azonban az igény az ispánság örökletessé tételére, és bár az Aranybulla megtiltotta, a gyakorlatban mégis gyakran sikerrel járt ez a törekvés. A 15. században kettévált a főispáni és alispáni tisztség. Ettől kezdve a főispánok hosszú ideig egyre kevesebbet törődtek megyéjükkel: a hivatali teendőket szívesen engedték át a megyegyűlés választotta alispánoknak. Mindez hozzájárult a megyei autonómia kialakulásához. A török hódoltság idején ismét megerősödött a méltóság örökíthetőségének igénye, és mivel a királyok rá voltak szorulva a főnemesek támogatására, nem tagadhatták meg kéréseiket sem. Mária Terézia és II. József igyekeztek megtörni az öröklést, gyakran a királyi hatalomhoz húzó köznemeseknek adományozták a címet. A reformkorban a főispánok már egyáltalán nem örvendtek nagy népszerűségnek, az intézmény — a megyével együtt — mégis megmaradt 1944-ig, jogilag pedig egészen 1948-ig.

Fallenbühl Zoltán hosszú kutatása eredményét magyar és német nyelven adta közre, így a hazai kutatók és a történelmi érdeklődésű olvasók mellett a magyarul nem tudók is sikerrel hasznosíthatják. (*Argumentum*)

MONA KRISZTINA

RÉMI BRAGUE: EURÓPA. A RÓMAI MODELL

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem könyvsorozata, melynek e kitűnő könyv nyitó darabja, nagy hiányt pótol. Az utóbbi években

sok, az ismeretszerzésre és a lelki élet gyarapítására alkalmas mű jelent meg, ám kevés olyan, amely a szilárd keresztény világnézet megteremtésére, elmélyítésére szolgál. Ezt a hiányosságot pótolja a sorozat, amelynek egyetlen nyitánya máris egy sokat vitatott kérdést állít középpontjába. Az európai gondolkodásnak ugyanis már-már közhelye, hogy az ókori római hagyományt másodlagosnak tekinti a görög mögött.

A szerző viszont úgy látja, hogy amit mi európai kulturális hagyománynak nevezünk, voltaképp két alapon nyugszik: egyrészt a zsidó majd a keresztény, másrészt az antik pogány hagyományon. De szükséges egy harmadik, alkotó és fontos elemet is bekapcsolni: a római, amely már csak azért is példaszerű, mert a keresztén függő Jézus fölé Pilátus is ilyen minősítést tartalmazó táblácskát helyeztetett. Rémi Brague sarkítottan így fogalmaz „csak azért vagyunk vagy lehetünk 'görögök' és 'zsidók' is, mert mindenekelőtt 'rómaiak' vagyunk.”

A következőkben részletesen kifejti a rómaiság fogalmát, mint kultúra- és értékteljesítő modellt. E modell még akkor is érték-hordozó, amikor Európában megerősödik a nemzeti érzés. Az előbb csak alsóbb irodalmi műfajokat teremtő nemzeti nyelveken csak úgy fejlődhetett ki igazi irodalom, „hogy igazolták legitimitásukat a latinnal szemben”.

Az európai gyarmatosítás sok rokonságot mutat a rómaiakéval. Az európai hódítók — állítja a szerző — részben kompenzálták az ókorral szemben kialakult kibebrendülési érzésüket: „a klasszikus stúdiumok túlsúlya és a gyarmatosítás között egyensúlykeresés gyanítható”, nem véletlen, hogy a gyarmatbirodalmak akkor bomlottak föl, amikor megszűntek vezető helyet elfoglalni a klasszikus tudományok.

A szerző másik rendkívül érdekes és elgondolkodtató, s nyilván vitákra serkentő megállapítása: „mind a 'görög', mind a 'zsidó', amennyiben Európa két alapvető összetevőjét jelentik, valójában 'római'. Ez az állítás azért lehet megalapozott, mert Európa mindkettőt a rómaiságon átszűrve fogadta be, élte sajátjává. A következőkben Rémi Brague e befogadás és feldolgozás történeti vizsgálatát adja: Különös figyelmet fordítva az Ó- és Újszövetség értékelésére.

A könyv első harmadának elvi alapvetését igen alapos, a különféle kulturális hagyományok továbbélését, alakulását és egymáshoz

való viszonyát elemző fejezetek követik. S mint minden ilyen jellegű munkában szokás manapság: a szerző is felteszi azt a kérdést, van-e jövője Európának, vagy más földrészekről érkező turisták szemlélik-e majd, mint a múlt kövületét.

Spengler óra szokás ezt kérdezni, s megkérdezte többször s mind csüggedtebben Márai Sándor is. Rémi Brague nem ad, nem is adhat egyértelmű választ. Arra figyelmeztet, hogy kontinensünk perspektíváját mi rajzoljuk. Tudatában kell lennünk értékeinknek és méltatlanságunknak. Az előbbieket felvértezhetnek a külső és belső barbársággal szemben, az utóbbit pedig az előtt kell éreznünk, aki hírnökéül és szolgájául küldött.

RÓNAY LÁSZLÓ

MOLIÈRE: A FÖSVÉNY

Párizsi illetőségű barátom Arpagont mond, jóllehet alig negyven esztendeje él távol Magyarországtól, de ez végül is megbocsátható. Azt is mondja, hogy *A fősvény* nem igazán darab, történetnek benne a dolgok ugyan, de se vég, se hossz. Nem is igazán jellemvígjáték. Harpagonnak jelleme alig, az, hogy félti a pénzt — ha betegesen is —, a figurát még nem igazán tölti ki. Haumann amúgy jó. Ebben az amúgyban amúgy egyetérthetnénk, csak nehéz eldönteni, hogy mi az emígy, azaz miben nem jó. A hiányérzet szinte lehetetlen megmagyarázni, főként, hogy az évad utolsó előadásán a Katona József Színházban Haumann különösen remek, jobb mint a bemutatón. Hogy mitől? Talán éppen attól, hogy kordába szorított jellemet játszik, s talán attól, hogy Zsámbéki Gábor rendezése lefejt róla szokásos kliséit. Harpagonja van, létezik, rettegnek tőle az övéi, miközben félelmükben kiröhögik, rettegnek a szolgák, miközben bambán vigyorognak a háta mögött azok is. És akkor még mindig nem tudjuk, hogy mire megy ki ez az egész. Hogy alapjában nem is a pénzesládikára megy ki, mert a jó Harpagon is szeretne nőszülni, meg a gyermekeit kiházásítani, neki is vannak egyéb vágyai. És ezek a vágyak nem a pénzesládikában teljesednek ki. De a vége mégis az lesz. És ez az, amit Haumann Harpagon jellemével el tud hitetni velünk. Hogy a ládika úgy is lehet cél, hogy csak eszköznek hisszük. Hogy ez az egész csak egy hajszálon

múlik. Ez a hajszál az amúgy. Ezzel talán párizsi illetőségű barátom is egyet tudna érteni.

KÁLLAI KATALIN

FERENCHEGYTŐL RÓMAIG

„Rövidebb terjedelmű írásaim közül válogattam ezt a huszonöt kisesszét, cikket, bírálatot. Irodalomtörténeti tanulmányok, filológiai esszék, tanári és szerkesztői tennivalók kísérői, nosztalgikus 'mellékdallamai'. Jelzések érdeklődésem irányairól”.

Kovács Sándor Iván *Ferencegyi esték* című kötetében olvashatók ezek a sorok. Nem derül ki belőlük, milyen lenyűgöző szellemesség, szórakoztató kedv és derű sugárzik ebből a könyvből. Emlékfoszlányok, anekdoták, tünődések mellett nagyon mély és elgondolkodtató elemzések is helyet kaptak benne, és belőlük mozaikszerűen rajzolódik ki a magyar irodalom és művelődéstörténet sajátos képe, amelyet az „értékeket tudatosító, hivatásos olvasó” vetít elénk.

Hogyan született Weöres Sándor *Magyarlatin verse?* Kit jelölt szerinte az „Annakatege” akrosztichon? Miért rajzolt Nemes Nagy Agnes kis virágot egy kötete címlapjára? Kik járnak a római „Triznya-kocsmába? Ilyen és ezekhez hasonló kérdésekre kaphat választ az olvasó, és közben sokat tanulhat az irodalomról. A portrévázlatok megismertetik a mai kultúra nagyjaival, a rövid bírálatok az alapos és figyelmes olvasói és kutatói szemlélet fontosságát emelik ki, a könyv sokszínűsége pedig arra figyelmeztet, hogy merjük észrevenni az összefüggéseket, és olvasmányaink, tanulmányaink és élményeink alapján alkossuk meg a saját irodalomtörténetünket. (*Magyar Írószövetség-Belvárosi Könyvkiadó*)

MONA KRISZTINA

KÖVÉR ALAJOS: ÚT, IGAZSÁG, ÉLET. KATOLIKUS ERKÖLCSTAN.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem sorozatának második kötete eredeti formájában a pannonhalmi Szent Gellért Hittudományi Főiskola növendékei számára készült. Gál Ferenc lektorálta és rövidítette. Szerzője szem előtt tartotta a II. Vatikáni zsinaton megfogalmazott kívánalmakat. Ezek szerint a katoli-

kus erkölcsstannak megújított formájában a Szentírásra kell támaszkodnia, nemcsak idéznie kell szövegeit, hanem egész szemléletét és módszerét az Írás vallás erkölcsi tartalmának kell áthatnia. Középpontjában Krisztus álljon, mint norma és törvény. Az ő életének példáján kell szemléltetni a keresztyény életesszemenyt, melynek lényege a szeretet parancsának megtartása és a világ megszentelése.

A kézikönyv ezekhez a kívánalmakhoz alkalmazkodva először általános erkölcsstani összefoglalást ad, majd hat fejezetben fejt ki ennek anyagát. Részletesen vizsgálja a vallás erkölcsi élet teológiai és antropológiai alapjait, erkölcsi életünk alapmagatartásait és — követelményeit és okait s végül a rá leselkedő veszélyeket, melyek halálra is ítélik vallás erkölcsi életünket.

A második rész tartalmazza a részletes erkölcsstani. Ez három nagyobb egységbe bomlik, amelyek Isten, önmagunk és embertársaink iránti kötelességeinket tárgyalják. Tanulságos a vallásosság és a vallástalanság lényegét és tartalmát szembeállító rész, s napjainkban különösképpen időszerű a keresztyény reményt tárgyaló alfejezet. Az önmagunkkal szembeni kötelemeket taglalva ugyancsak időszerű és korszerű kifejtést nyer a munka értéke és a becsület, valamint a becsületesség fogalma. A két utóbbival foglalkozó fejezetek már csak azért is különös figyelmet érdemelnek, mert a növekvő szegénység és a súlyosbodó anyagi terhek miatt mintha változnék ezek tartalma, megélése és társadalmi megítélése. A szabályok és törvények kijátszását nem bűnnek, hanem életre való ügyességnek nevezik, a család és hazugság fölött pedig szemet hunynak.

A könyvet záró két fejezet az államnak az egyházzal kapcsolatban felmerülő erkölcsi kérdéseit tárgyalja. Kicsit sommás az állam és az egyház egymáshoz való viszonyának összefoglalása. Igaza van ugyan a szerzőnek, amikor azt írja: e viszony „a semlegesség felé mutat”, kérdés azonban, hogy a semlegesség elvont fogalma miképp érvényesül a törvényalkotásban és a született törvények gyakorlati megvalósításában. Vajon az egyház miképp foglaljon állást, ha meggyőződése szerint egyes intézkedések, szervezeti átalakítások a közjót is veszélyeztetik? Meddig terjed illetékessége? S általában: hogyan képviselje a hívő állampolgárok érdekeit, akik ugyan egy állam törvényei szerint élnek, ugyanakkor

azonban magasabb törvények is szabályozzák életüket?

Kövér Alajos könyvét minden az erkölcs-tan iránt érdeklődő olvasónak ajánljuk.

RÓNAY LÁSZLÓ

KOSTYA SÁNDOR: A SZENT ERZSÉBET EGYHÁZKÖZÖSÉG ÉS PLÉBÁNIATEMPLOM TÖRTÉNETE

Ez a rendkívül szép kiállítású, gazdag tartalmú könyv Torontóban jelent meg, ahol sok magyar él, s rengeteg áldozatot hozva őrzik hitüket, anyanyelvüket és nemzeti hagyományait. Az adományokból felépített Magyar Ház alkalmas arra, hogy közösségbe forrassa a családokat. Vonzó programjai — itt-honról is hívnak neves vendégeket —, rendszeres báljai mindig alkalmat adnak a találkozásra, beszélgetésre, az anyanyelv gyakorlására. Havi lapjuk, a *Krónika* — épp e könyv 1956 után Kanadába települt szerzője volt a főszerkesztője — leginkább a régi Új Időkre emlékeztet, a színvonalas tanulmányokkal békésen megférnek benne a társasági hírek, rejtvények, fényképes tudósítások.

A Szent Erzsébet-plébániából akkor lett Szent Erzsébet temploma, amikor a Leskó István által 1926-ban alapított helyi Katolikus Kör beolvadt az egyházközségbe, és ennek tagjai mind fájóbb hiányát érezték az anyanyelvi liturgiának, s elhatározták, hogy az addig használatos szükségkápolnából igazi templomra települnek át. 1944-ben vásárolták meg egy anglikán templomot, ez lett a Szent Erzsébet-templom, amelyet 1947-ben a Kanadában tartózkodó Mindszenty bíboros is felkeresett. Az igazi fordulatot az jelentette, hogy egy évre rá Békési István S. J. lett az angol anyanyelvű plébános káplánja. 1956-ban — közben folyamatosan növekedett a betelepült magyarok létszáma — már négy magyar jezsuita működött a templomban, amely az egész egyházmegye magyar híveinek pasztorációs központja lett. 1960-ban már kórusa is volt, Zadubán György Kodály Férfikórusa előbb csak a liturgikus cselekmények fényét emelte (1976-ban egyesült a Szent Erzsébet-kórusral), utóbb azonban vegyes kórusává vált, Kanada-szerte szívesen látott szereplővé, akárcsak a Kodály Együttes, amely az USA-ban is kedvelté tette a magyar népdalt és népi táncot.

1969-ben már kinőtte a helyi magyarság addigi templomát. Kivált akkor mutatkozott szűknek, amikor Mindszenty bíboros 1973-ban másodszor is felkereste az itteni magyar híveket. Megindult a gyűjtés. 1984-ben vásárolták meg az új épület telkét, s a tervek elkészülte után, 1985 augusztusában már fel is szentelték az új templomot, amely egyben az egyházközség központja.

Kostya Sándor hatalmas munkával gyűjtötte anyagát, és rendkívül érdekes képet rajzolt az itteni katolikus magyarság hitéletéről, szervezeteinek tevékenységéről. A kisebbségi magyarság akár modellnek is tekintheti a Torontóban történeteket.

RÓNAY LÁSZLÓ

LABANCZ GYULA: MEGCSENDÜLŐ FEHÉR

A modern magyar költészet gyakran veti fel a kérdést, alkalmasak-e a nyelv hagyományos kifejezőeszközei a kiismerhetetlen és zűrzavaros világ leírására. Labancz Gyula új, egyéni költői nyelv megteremtésével ad feleletet. *Megcsendülő fehér* illetve *Megcsendülő fehér avagy Krúdy még egyszer átpörgeti a kalendáriumot* című kötetei olyan verseket tartalmaznak, amelyekben a gondolat és az álom sajátos törvényei uralkodnak. Az emberi képzlet gyors villanásai, különös képzetársításai nehezen ragadhatók meg a nyelv szabályos rendszerével, a költő mégis kénytelen ehhez alkalmazkodni. „Az írás a gondolat sebességkorlátozása,” megköveteli, hogy megtalálja azokat az eszközöket, amelyek segítségével a vers kifejezheti az emberi agyban játszódó rendkívül gyors folyamatokat.

Labancz Gyula költészete a mozaikképek technikájával készül. A valóságot elemeire tördeli, képzeletében újrendezi, majd metaforákban és metonimiákban írja le. Ily módon ártértelemezi a világot, hiszen — mint mondja — „bármit tesztek, megtartják különjelentésüket a szavak”. Versei lehangoló képet festenek a valóságról, amely „álom híján: fogfájás, feldagadt arc, feszes hantolt temető”. Úgy látja, az embert pusztulás veszi körül mindenütt, és még csak reménye sem lehet, mert „a hóhér még a jövő ellen ügyködik.” Egyetlen mentsvára a víz, ahol „sosem szorong”, mert a felszínen maradhat, és tisztára moshatja magát is és a szavakat is.

MONA KRISZTINA

SOMMAIRE

LÁSZLÓ PASKAI	Veritatis Splendor du point de vue pastoral (II.)
HUBA RÓZSA	L'enseignement de la Genèse biblique
■	József Török et Sándor Lukácsy: St. Ladislav
ANDRÁS SZENNAY	„Inspirations” à propos de l'Église
LÍVIA MOHÁS	Theodora — extrait de roman
■	Entretien avec Wolfhart Pannenberg
GÉZA XERAVITS	Les rouleaux de la Mer Morte

INHALT

LÁSZLÓ PASKAI	Die Veritatis Splendor in pastoraler Sicht (II.)
HUBA RÓZSA	Die Lehre der biblischen Schöpfungsgeschichte
■	József Török und Sándor Lukácsy: Hl. Ladislaus
ANDRÁS SZENNAY	„Inspirationen” über die Kirche
LÍVIA MOHÁS	Theodora — Abschnitt eines Romans
■	Gespräch mit Wolfhart Pannenberg
GÉZA XERAVITS	Die Schriftrollen vom Toten Meer

CONTENTS

LÁSZLÓ PASKAI	Pastoral viewpoints in Veritatis Splendor (II.)
HUBA RÓZSA	The moral of the biblical creation story
■	The essays of József Török and Sándor Lukácsy on Saint Ladislaus
ANDRÁS SZENNAY	„Inspirations” about the Church
LÍVIA MOHÁS	Theodora — excerpt from a novel
■	Interview with Wolfhart Pannenberg
GÉZA XERAVITS	Dead Sea scrolls

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, KOSIK JÚLIA, MORVAY EDIT
Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE,
POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT.; Felelős vezető: Fekete István igazgató
Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 828,— Ft, fél évre 414,— Ft, negyed évre 207,— Ft egyes szám ára 69,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 69 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- Évad előtt – után
ZENDÜLÉS AZ IDŐ ELLEN
CZIGÁNY ZOLTÁN
TARNÓC MÁRTON
- MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A MAGYARORSZÁGI
RENEZÁNSZ (1450–1551)
JACQUES DERRIDA
FALLENBÜHL ZOLTÁN
- A SZELLEMRŐL
RÉMI BRAGUE
- MAGYARORSZÁG FŐISPÁNJAI 1526–1848
EURÓPA. A RÓMAI MODELL
■ Molière: A fősvény
■ Ferenchegyedtől Rómáig
KÖVÉR ALAJOS
KOSTYA SÁNDOR
- ÚT, IGAZSÁG, ÉLET. KATOLIKUS ERKÖLCSTAN
A SZENT ERZSÉBET EGYHÁZKÖZÖSSÉG
ÉS PLÉBÁNIATEMPLOM TÖRTÉNETE
LABANCZ GYULA
- MEGCSENDÜLŐ FEHÉR
A SZEMLÉKET ÍRTÁK
H. Nagy Péter, Kállai Katalin, Mona Krisztina,
Rónay László, Tarján Tamás

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A szociális helyzet Magyarországon:
a növekvő szegénységről
- Az Új Katekizmusról
- Magyarország és Európaiság
- Az egyházak mentálhigiénés programja